

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASININ
BÖLGESEL GÜVENLİĞE YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müslüm ACAR

Bursa – 2018

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASININ
BÖLGESEL GÜVENLİĞE YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Müslüm ACAR

Danışman

Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

Bursa – 2018

T.C

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 701516021 numaralı Müslüm ACAR'ın hazırladığı "Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Bölgesel Güvenliğe Yansıması" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .08./12.../2018 günü .10.00-12.00.. saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .buxalı./geneligi olduğuna*uygunluğu*..... ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

Uludağ Üniversitesi

Üye(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İrfan KAYA ÜLGER

Kocaeli Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Sezgin KAYA

Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Yunus YOLDAŞ

Yozgat Bozok Üniversitesi

Yedek Üye

Dr. Öğretim Üyesi Sertaç SERDAR

Uludağ Üniversitesi

Yedek Üye

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/12/2018

Tez Başlığı / Konusu: Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Bölgesel Güvenliğe Yansımaları

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 136 sayfalık kısmına ilişkin, 30/10/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10.0'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Müslüm ACAR
Öğrenci No: 701516021
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı:
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Tarih ve İmza

06.12.2018

Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT
/ /2018

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Bölgesel Güvenliğe Yansıması” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

06/07/2018

Müslüm Acar

Adı Soyadı : Müslüm ACAR

Öğrenci No : 701516021

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı :

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Müslüm ACAR
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: V+136
Mezuniyet Tarihi	: / / 2018
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

DEVİRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASININ BÖLGESEL GÜVENLİĞE YANSIMASI

Bu çalışmanın konusunu İran İslam Devrimi'nin bölgesel güvenliğe yansımaları oluşturmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Devrime giden süreç ile İran İslam Devrimi ele alınacaktır. Daha sonra güvenliğe yönelik farklı teorik yaklaşımlar analiz edilecek, güvenlik kavramının gelişimi, tanımı ve içeriği ele alınacaktır. Sonrasında Humeyni'nin düşünceleri ile oluşan İran Dış Politikasının bölgesel güvenliğe etkileri incelenecektir. Humeyni sonrası dönemde İran dış politika vizyonu analiz edilerek, meydana gelen değişim ve dönüşümler karşılaştırılacaktır. 1979 İran İslam Devrimi sonrası, İran dış politikasının bölgesel güvenliğe yansımaları, uluslararası aktörler dikkate alınarak değerlendirilecektir. Bu çalışma İran dış politikası ve bölgesel güvenlik arasındaki yansımaları açıklama amacı gütmektedir.

Anahtar Sözcükler: İran, İran Dış Politikası, Güvenlik, İran İslam Devrimi, Humeyni, Bölgesel Güvenlik

ABSTRACT

Name and Surname : Müslüm ACAR
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : V+136
Degree Date : / / 2018
Supervisor : Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

REGIONAL SECURITY REFLECTION OF IRAN'S FOREIGN POLICY AFTER THE REVOLUTION

The subject of this study is the reflection of the Iran Islamic Revolution on regional security. In this framework, firstly the process leading to revolution and the Islamic Revolution in Iran will be discussed. Then, different theoretical approaches to security will be analyzed, the development, definition and content of security concept will be discussed. Afterwards, the effects of Iranian Foreign Policy, which was formed by the ideas of Khomeini, on regional security will be examined. In the post-Khomeini period, the Iranian foreign policy vision will be analyzed and the changes and transformations that have occurred will be compared. After 1979 Iran Islamic Revolution, the reflection of Iran's foreign policy on regional security will be evaluated by taking into account international actors. This study aims to explain the reflections between Iranian foreign policy and regional security.

Keywords: Iran, Iran's Foreign Policy, Security, Iran's Islamic Revolution, Regional Security

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

GÜVENLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE TARİHSEL SÜREÇTE İRAN DEVİRİMİ

1.1. Güvenlik Kavramı Üzerine.....	4
1.2. Bölgesel Güvenlik.....	11
1.3. Tarihsel Arka Plan	14
1.4. Devrime Giden Süreçte İran.....	21
1.5. İran İslam Devrimi.....	25
1.6. İran Dış Politikasının Evrilmesi.....	30

II. BÖLÜM

RUHULLAH HUMEYİNİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

2.1. İç Politikadaki Gelişmeler.....	34
2.2. İran Bölgesel Dış Politikası ve Güvenlik	37
2.3. Değerlendirme: Humeyni ve İran Dış Politikası.....	42
2.4. ABD ve Rehineler Krizi	48
2.5. İran-İrak Savaşı	52
2.6. Türkiye ile İlişkiler.....	54
2.7. Bölge Devletleri ile İlişkiler.....	57

III. BÖLÜM

HUMEYİNİ SONRASI DÖNEM İRAN DIŞ POLİTİKASI

3.1. Rafsancani Dönemi ve Pragmatist Hedefler	63
3.1.1. İç Politikadaki Gelişmeler.....	63
3.1.2. Değerlendirme: İran Dış Politikası ve Pragmatizm.....	65
3.1.3. ABD ile İlişkiler ve Birinci Körfez Savaşı.....	67
3.1.4. Avrupa Devletleriyle İlişkiler ve Mykonos Davası.....	70
3.1.5. SSCB'nin Dağılması Sonrası Kurulan Yeni Devletler ve Türkiye ile İlişkiler.....	69
3.1.6. Bölge Devletleri ile İlişkiler.....	72
3.2. Muhammed Hatemi Dönemi(1997-2005): Barış ve Güvenlik Arayışı	74
3.2.1. İç Politikadaki Gelişmeler.....	74
3.2.2. Değerlendirme: Barış ve Güvenlik Arayışı.....	76
3.2.3. ABD ile İlişkiler ve 11 Eylül Saldırıları.....	78
3.2.4. İkinci Körfez Savaş.....	80
3.2.5. AB Devletleri ile İlişkiler.....	83
3.2.6. Türkiye ile İlişkiler.....	83
3.2.7. Bölge Devletleri ile İlişkiler.....	85
3.3. Ahmedinecad Dönemi ve Radikalizmin Yeniden Yükselişi	87
3.3.1. İç Politikadaki Gelişmeler.....	87
3.3.2. Değerlendirme: Dış Politikada Radikalizm.....	89
3.3.3. ABD ile İlişkiler.....	91
3.3.4. Nükleer Program.....	92
3.3.5. Türkiye ile İlişkiler.....	97
3.3.6. Arap Baharı, Şii Hilali Tartışmaları ve Bölge Devletleriyle İlişkiler.....	98
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	105
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CIA	Central Intelligence Agency
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
SAVAK	İran Gizli Servisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
BAAS	Arap Sosyalist Diriliş Partisi
KİK	Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
HAMAS	İslami Direniş Hareketi
D-8	Developing Eight
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
UAEK	Uluslararası Atom Enerji Kurumu
NPT	Non-Ploriferation Treaty
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı

GİRİŞ

İran¹, bulunduğu konum ve sahip olduğu farklı sosyal, kültürel ve etnik yapılar nedeniyle dinamik ve etkili bir tarihe sahip olmuştur. Meydana gelen bütün gelişmelere rağmen Pers(Fars) ² kimliği muhafaza edilmiş ve İran tarih sahnesine tekrar etkili bir şekilde çıkmıştır. 1979 yılında *muhalif Şia ruhunun* önemli bir bileşen olduğu³ devrim ile birlikte İran tarih sahnesine farklı bir kapıdan girmiştir. İran İslam Devrimi⁴ niteliği ve adlandırmaları ile ilgili tartışmalar devam ededursun, bölgesel ve küresel düzeyde kabul görmüştür.

İran İslam Devrimi'nin zeminini oluşturan olay ve olgular tarihsel birikim sonucu meydana gelmiştir. Devrimden önce İran'da siyasal yapı çıkmaza girmiş, ekonomik olarak halk olumsuz etkilenmiştir. Şah'ın yaptığı reformların muhalefet tarafından eleştirilmesi sonucu olaylar başlamış ve Devrim meydana gelmiştir. Devrimden sonra yeni bir İran arayışına giren muhalif grupların beklentileri gerçekleşmediği gibi dini gruplar dışındakiler sistem dışına itilmiştir. Humeyni'nin ilke ve düşünceleri etrafında şekillenen İran'ın yeni sistemi, bölge devletleri tarafından tehdit olarak görülmüştür. Humeyni öncelikli olarak sistemin güvenliğini sağlamaya çalışmış ve dış politikada buna paralel hedefler belirlemiştir. *Yabancı karşıtlığı, Şii jeopolitiği* ve *bağımsız İran* hedefleri dış politikada etkili olmaya başlamıştır. Humeyni'den sonra iktidara gelen Rafsancani, Hatemi, Ahmedinecad ve Hasan Ruhani özgün politikalar geliştirmeye çalışmışlar fakat genel anlamda Humeyni'nin belirlediği temel argümanların dışına çıkamamışlardır.

¹Bu kelime Sasaniler kendi yönetimlerini güçlendirmek için, M.S 3yy 'da Eski İran büyük İmparatorluklarına atıf olarak yaratıldı. Farsçada *eran* kelimesi Antik dönemdeki *ariya*'ya (antik iran, ahamenişler) vurgu için kullanılmıştır. *Pers ülkesi* kelimesi yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. 1934 yılında İran resmi nitelik kazandı. Daha fazla bilgi için: Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* çev: Mehmet Ali İnci, Telos Yayınları, 1.Baskı, Ocak, 2003. S.14-15

² Pers ve Fars kelimeleri aynıdır. Değişimin nedeni Arapça'nın Etimolojik yansımasıdır. Arapça'da P harfi yerine F kullanılır. Kamran Talattof, *The Iranian(Persian or Farsi)*, Princeton University. December 16, 1997

³ Amir Ahmad Fekri, *Tarihsel Gelişim Süresinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları,1.Baskı, İstanbul, Şubat,2011, s.22

⁴ Farsça İslam İnkılâbı(انقلاب اسلامی)olarak geçmektedir. İran İslam Devrimi, İslam Devrimi, İran Devrimi gibi kavramlar kullanılmaktadır. Buradaki amacımız bu anlamda bir tartışmaya girmemektir.

Bu çalışmanın amacı öncelikle İran İslam Devrimi'ne giden süreci sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak inceleyip farklı sosyo-kültürel ve ideolojik grupların Şah'a karşı neden birlikte harekete geçtikleri üzerinde durmaktır. Devrim ile birlikte İran Dış Politikası hangi düzleme indirildiği, Humeyni'nin dış politika hedefleri etrafında incelenecektir. İran devletinin iç politik argümanları ve bu argümanların dış politikadaki yansımaları üzerinde durulacak, etkileşimin sebepleri sınanacaktır. Dış politikada söylem bazındaki keskin dönüşlerin pratikteki karşılığı analiz edilip bunların hangi ölçüde uygulandığı ve bölge devletlerinin reaksiyonları analiz edilecektir. Humeyni döneminde belirlenen *yabancı karşıtlığı*, *bağımsız İran* ve *Şii jeopolitiği* politikalarının tarihsel olarak hangi olay ve olgulardan etkilendiği üzerinde durulacaktır. Humeyni'den sonra Cumhurbaşkanı seçilen liderlerin özgün dış politika arayışlarının ne ölçüde başarılı olduğu neden-sonuç bağlamında irdelenecektir. İran İslam Devrimi'nin bölgesel güvenliğe etkisi güvenlik öznesi etrafında pozitivist yöntem kullanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

İran İslam Devrimi ile ilgili yapılan çalışmalarda İran devleti ve halkı mezhepsel, dinsel ve ideolojik çerçevede ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı olay ve olguları tarafsız bir şekilde ele alıp, bilimsel bir analiz düzeyi kullanmaktır. Devletlerin sistemleri ve ideolojik söylemleri politika yapımında önemli olmakla birlikte, bütün olguları bu çerçevede ele almak yanılgıya sebebiyet vermektedir. Nitekim ulusal çıkar ve realist hedefler söz konusu olduğunda bütün devletlerin benzer davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bu çalışmada bütün bu unsurlar ele alınacak, İran İslam Devrimi dış politika-bölgesel güvenlik düzleminde açıklanmaya çalışılacaktır. Konu ile ilgili kitap ve makalelerden faydalanılacak, Devrim sırasında yaşamış bazı şahıslarla konu görüşmesi yapılacaktır. Aynı zamanda döneme ait yerel ve yabancı basın/medya incelenecektir. Çalışma ise temel olarak dört ana bölümden oluşacaktır.

Tarihsel açıdan güvenlik kavramının gelişimi irdelenerek devletlerin güvenliği, bölgenin güvenliği ve küresel güvenlik arasındaki dönüşüm ve değişim açıklanacaktır. Burada daha çok devletlerin izledikleri dış politikaların güvenliğe olan ilişkisi İran ve dar anlamda Orta Doğu⁵ düzleminde sınanacaktır. İran İslam Devrimi'nin bölgesel güvenliğe yansımalarının ele alınacağı çalışmanın birinci bölümde, Devrime giden süreç

⁵ Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu*, Çev: Balkı Şafak, İmge Kitapevi, Ankara, 1.Baskı, 2004, s.30-31

ve İran İslam Devrim'i neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanacaktır. Devrim öncesi ve sonrasındaki İran profili karşılaştırarak analiz edilecektir. Devrim gerçek anlamda bazı politikaları değiştirdi mi? Yoksa sadece İran imajında mı bir değişikliğe gidilmiştir. İkinci bölümde, Humeyni'nin iktidara gelişi ve yeni İran dış politikası ilkeleri ele alınacaktır. Tam bağımsız, İslam'ın savunucusu, imamet modeli ve anti-emperyalist dış politika ve bu politikaların bölgeye yansımaları analiz edilecektir. Son olarak ise, Humeyni sonrasında seçilen liderlerin özgün dış politika hedeflerinin pratikte yansımaları değerlendirilecektir. Bu anlamda Humeyni'nin fikirleri etrafında şekillenen İran sisteminin yeni liderler tarafından nasıl ele alındığı, hangi ölçüde uygulandığı olay ve olgularla açıklanmaya çalışılacaktır.

1979 yılında meydana gelen Devrim ile birlikte İran, Ortadoğu ve dünya siyasetinde önemle takip edilen bir devlet olmuştur. Devrim ile birlikte içyapısı değişen ve izlediği dış politika ile bölgeyi etkileyen bir devlet olmuştur. Devrimle ortaya çıkan İran bölgede değişime ve Dünya'da ise sorunlu ülke olarak görülmüştür. Dini argümanlarla donatılmış dış politika, nükleer program ile ilgili tutumuyla her zaman gündemin önemli bir konusu olmuştur. Bütün bunlara ek olarak İran'ın sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz kaynakları bölgesel ve küresel değerini artırmaktadır. Bu yüzden içyapı, ekonomi, devrim ve dış politika eksenini iyi analiz etmek gerekmektedir.

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranacak ve karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. İran İslam Devrimi'ne giden süreç ve bu süreci oluşturan etmenler nelerdir? Devrimden sonra İran dış politikası hangi çerçevede oluşmuş ve İran, rejimin güvenliğini sağlamak için hangi dış politika argümanları geliştirmiştir? Körfez devletleri ve Suudi Arabistan yeni kurulan rejimi neden kendi güvenliklerine tehdit olarak algılamışlardır? ABD, Batılı devletler, Türkiye ve İran arasındaki ilişki rekabet ve nükleer enerji programı özneleri etrafında hangi düzlemde ilerlemektedir? Rejim ihracının Lübnan, Yemen ve Irak gibi devletlere yansımaları nasıl olmuştur? Sorularını sormak gerekmektedir. İran İslam Devrimi'nden sonra oluşturulan yeni dış politika ilkelerinin, tarihsel atıfları ve sonraki dönemdeki yansımaları ele alınarak güvenlik öznesi ekseninde dar anlamda Orta Doğu düzlemine etkileri açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE TARİHSEL SÜREÇTE İRAN DEVRİMİ

1.1. Güvenlik Kavramı Üzerine

Uluslararası ilişkilerin en temel kavramlarından biri güvenlidir. Disiplin içerisindeki tartışmalar, yaklaşımlar, aktörlerin hareketleri ve sistemin anarşik yapısı güvenlik kavramına olan yaklaşımı teori ve pratikte olarak derinleştirmektedir. Bu yüzden güvenlik kavramının sosyal bilimlerde tek ve kesin bir anlamı ve tanımı yoktur⁶. Arnold Wolfers'a göre güvenliğin nesnel ve öznel boyutu vardır. Nesnel anlamda elde edilmiş değerlere yöneltilen tehditleri ölçer, öznel olarak ise saldırı olacağı yönünde korku ve endişenin olmamasıdır⁷. Güvenlik ile ilgili teorik yaklaşıma geçmeden önce, güvenliğin toplumsal boyutu ve tanımlamalarını irdelemek gerekmektedir.

Güvenlik, dışarıdan gelen veya gelebilecek olan saldırılara karşı kendini korumaktır⁸. Bu saldırı toplumsal olarak yaşadığımız çevreden, çalıştığımız işten veya herhangi bir yerden gelebilir. Devlet için güvenlik, barış zamanında ve savaş zamanında farklılık göstermektedir. Barış zamanında kendi sistemini ve kanunlarını olası tehditlere karşı korumaktır. Savaş zamanında ise zafer kazanmaktır⁹. Güvenlik kavramı ile ilgili farklı tanımlamalar olsa da insanların aklına ilk gelen korunma, barınma gibi ihtiyaçların karşılanması ve hayatını devam ettirmektir. Bu anlamda güvenlik toplumsal yaşamın düzenli olarak devam ettirilmesi, yasaların uygulanması ve insanların herhangi bir tehdit algılamadan yaşayabilmesidir. Risk ve tehdit unsurunun bulunmadığı bir toplum emniyetli veya güvenli olarak adlandırılmaktadır

Güvenlik kavramının İngilizce karşılığı olan *security*, Latince *securus* kelimesinden türemiş olup anlamı, emniyet ve emin olmaktır¹⁰. Güvenlik teriminin batı

⁶ Robert Art, "Secutiry", Joel Krieger(der), *The Oxford Companion to Politics of the World*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1993, s.820-822

⁷ Arnold Wolfers, "National Security as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, Cilt:67, No:4, 1952, s.481-502

⁸ Giacomo Luciani, "The Economic Content of Security1." *Journal of Public Policy* 8.2 (1988): 151-173.

⁹ Lan Bellany, "Towards a Theory of International Security." *Political Studies* 29.1 (1981): 100-105.

¹⁰ Fikret Birdişli, "Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri", *DergiPark Akademik*, Cilt 1, Sayı 31, 2011, s.149-169.

literatürüne girmesi ve kullanılması çok eskiye dayanmaktadır. İlk olarak Cicero ve Lucretius tarafından *securitas* olarak anlamlandırılmış ve 1.yy'dan itibaren siyasi bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır¹¹. Bu anlamda güvenlik kavramının tarihsel süreci ve siyasi bir argüman olarak ele alınması çok eskiye dayanmaktadır. Güvenlik ile ilgili yapılan çalışmalar *security* kavramının üzerinden yürütülmektedir. Bu kavram genel anlamda tehlikeden, korkudan uzak olma (*freedom for fear*) ve ihtiyaçların karşılayabilme güvencesi (*freedom from wants*) olarak kullanılmaktadır¹². Güvenlik kavramının günümüzdeki anlamına geçmeden önce tarihsel anlamda hangi olay, olgu veya düşünürlerden etkilendiğine bakmak gerekmektedir.

Tarihsel süreçte güvenlik kavramı MÖ Atina Dönemi'nde yenilgiye ve tökezlemeye karşı olarak kullanılmıştır. Kavram, imparatorluğun yıkılmasını engellemek için bir argüman olarak geliştirilmiştir. Thucydides ise devrilmeye ve yenilgiye karşı güvenlik anlamına gelen *asphaleia* kavramını kullanmıştır¹³. *Securitas* kavramı MS 1.yy'da Cicero tarafından ifade edilmiş ve ilk haliyle endişeden ve korkudan uzak olma anlamında kullanılmıştır¹⁴. Fakat kavram ilk halinde kalmamıştır. Güvenlik kavramı Seneca ile yöneten ve yönetilen arasındaki karşılıklı güven olarak ifade edilmiş, Augustus ise siyasi bir kavram olarak kamu güvenliği olarak kullanmıştır. Pax Romana Dönemi'nde¹⁵ (MS 1.yy) siyasi bir nitelik kazanmıştır. MS 4-6.yy'da *securitas* inanç ile bağdaştırılmıştır. İncanın güvencesi olarak kullanılması dini bir nitelik almasına neden olmuştur. Bu durum Orta Çağ'da da devam etmiş ve Hobbes bu kavrama asıl kimliğini kazandıran kadar bu çerçevede devam etmiştir. *Securitas* kelimesinin *security* olarak dönüşümü Thomas Hobbes (1588-1679) ve çalışmaları neticesinde olmuştur. Hobbes güvenlik ile ilgili çalışmaları 17.yy İngiltere'sindeki iç savaşın, kaosun halk ve yöneticiler üzerindeki etkisiyle olmuştur. Bu durum güvenlik kavramının iç savaşını önleme aracı olarak ele alınmasına neden olmuştur. Nitekim

¹¹ Hans Günter Brauch, "Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü." *Uluslararası İlişkiler*, 5.18 (2008): 1-47.

¹² Pauline Kerr, "Human Security", (ed: Alan Colins), *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, pp.89-108

¹³ Thucydides Tucidides., *History of the Peloponnesian War*. Penguin Books, 1954, s.22

¹⁴ Arends, J. Frederik M., "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 22 (Yaz 2009), s.3-33.

¹⁵ Melissa Dulberg, "The Pax Romana", *Ancient Civilizations*, ' y.y.', (<http://www.ushistory.org/civ/6c.asp>), ET:16.04.2018

securitasın karşıt anlamı olan *meus* korkudur. İnsanlar bu korku durumundan kurtulmak için güvenliğe ihtiyaç duymaktadırlar.

Güvenlik kavramı Hobbes, Gratius, Machiavelli, Kant, Thucydides gibi düşünürlerin fikirlerinden ve aynı zamanda Fransız Devrimi, ABD Bağımsızlık Bildirisi gibi önemli olay ve olgulardan etkilenmiştir¹⁶. 17.yy'dan sonra bu güvenliğin anlamında değişim ve dönüşüm yaşanmaya devam etmiştir. Güvenlik kavramının sahip olduğu karmaşık ve belirsiz yapı¹⁷ bu kavram üzerindeki çalışmalarını da etkilemektedir. Bu yüzden uluslararası ilişkiler teorileri güvenliğin nasıl sağlanacağına yönelik farklı önermelerde bulunmuşlardır. Güvenlik kavramı ile ilgili teorilerin önermelerine geçmeden önce, güvenliğin ilişkili olduğu üç kavramı açıklamak gerekmektedir: Bu kavramlar güç, tehdit ve savunmadır.

Güç, devletlerin uluslararası sistem içerisindeki diğer devletlere karşı kullanabilecekleri avantaj ve dezavantajlarının bileşkesidir. Güç kavramı devletlerin güvenliği sağlamak için kullanacakları araçları belirlemektedir. Bu anlamda devletlerin sahip olduğu araçlar güç unsuru ile doğru orantılıdır¹⁸. Güvenlik için diğer önemli kavram tehdittir. Tehdit: Devletlerin ya da hükümetlerin politik seçeneklerini azaltan eylemlerdir¹⁹. Bu anlamda tehdit devletlerin, bireylerin, grupların veya diğer kurum ve kuruluşların faaliyetlerini olumsuz bir şekilde etkiler. Bu aşamada devletin amacı bu olumsuzlukları giderip güvenliği sağlamaktır. Son olarak savunma ise olası tehditleri engellemek için alınan önlemleri ifade eder.

Uluslararası ilişkiler teorilerinin güvenlik kavramına ve güvenliğin nasıl tesis edileceğine yönelik farklı önermeleri vardır. Bu anlamda idealizm, güvenlik kavramının sağlanması ile ilgili barış, işbirliği ve uluslararası hukukun uygulanmasını önermiştir. Teorilerin temsilcileri Kant'ın demokratik barış fikri ve Wilson'un temel ilkeleri bunlara örnektir. Özellikle uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlenme üzerinde duran idealizm, güvenliği sağlamak ve devam ettirmek için bu kurumların gücünün

¹⁶ Hans Günter Brauch, *a.g.e.*, s.9

¹⁷ Ken Booth, "Security and Self: Reflections of a Fallen Realist", *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, 1997, s.83

¹⁸ David A. Baldwin, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, 1997, s.5-22

¹⁹ Richard H. Ullman, "Redefining security." *International Security*, 8.1 (1983): 129-153.

kullanılması gerektiğini belirtmiştir²⁰. İdealizme göre güvenliği sağlamak için uluslararası sistemde bir düzenin mevcut olması ve bu düzeni devam ettirecek olan örgütlerin işlevsel olması gerekmektedir. Bu şekilde barış ve güvenlik ortamı sağlanabilir. İdealizmin öne sürdüğü bu fikirler iki savaş arası dönemde uygulanma şansı bulmuştur. Fakat teoride öne sürülen düşünceler gerçek anlamda güvenliği sağlayamamıştır. Bu aşamada uluslararası ilişkilerin diğer önemli teorisi olan realizm devreye girmiştir.

Realist teoride uluslararası örgüt ve sistem yerine devlet merkezli bir güvenlik anlayışı mevcuttur²¹. Realizm açısından güvenlik kavramı: Devletin güvenliği, güç ve anarşi arasındaki ilişki ile formüle edilebilir²². Uluslararası sistemde en önemli unsur devlettir. Devletin güvenliğine yönelik tehditler yine devletler tarafından yaratılmaktadır. Bu yüzden önemli olan devletin güvenliğidir. Realizm için diğer önemli bir nokta anarşidir. Devletlerin eylemlerini düzenleyecek üst otoritenin olmaması sistemi anarşik yapar. Bu durum devletlerde güvensizlik hissine yol açmaktadır. Aynı zamanda anarşik yapıdaki sistemin güvenliğini sağlamak için, güç unsurunu kullanmak gerekmektedir.

Realizme göre anarşi, tüm devletlerin güvenliğini sağlayacak ortak bir kurumun olmamasıdır²³. Devletler kendi egemenliklerini bir üst kuruma devretmek noktasında isteksizdir. Bu durum devletlerin kendi güvenliğini sağlama yoluna gitmesine neden olmaktadır²⁴. Bu yüzden devletler kendi çıkarlarına göre hareket ederler. Son olarak realistlere göre uluslararası ilişkilerin en önemli konularından biri güvenlidir. Ulusal ve uluslararası güvenliği sağlayacak olan ana unsur ise güçtür.

Realizm bazı noktalarda eleştirilse de kendisinden sonra çıkan pek çok teoriye kaynaklık etmiştir. Bunlardan biri de neorealizmdir. Soğuk Savaş Dönemi'nde ortaya çıkan neorealizm, SSCB'nin dağılmasından sonra etkisini yitirmiş, fakat 11 Eylül

²⁰ Beril Dedeoğlu, "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine", *Uluslararası İlişkiler*, C.1, S.4, 2004, s.2

²¹ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler* 2004, C.1, s.1

²² Benjamin Miller. "The concept of security: Should it be Redefined? " *The Journal of Strategic Studies* 24.2 (2001): 13-42.

²³ Benjamin Miller, *a.g.e*

²⁴ Alec Stone "What is a Supranational Constitution? An Essay in International Relations Theory", *The Review of Politics*, 56.03, (1994): 441-474.

saldırılarından sonra tekrar gündeme gelmiştir. Neorealizm'e göre mutlak güvenlik yoktur. Devletlerin sistem içerisindeki konumları güvenliğe olan yaklaşımlarını da etkilemektedir.

Neorealizm'e göre güvenlik *sıfır toplamlı oyun (zero sum game)*'dur. Taraflardan birinin kazancı diğerinin kaybı anlamına gelmektedir²⁵. Bu durum rekabetten etkilenen devletlerin kendi güvenliklerini kendileri sağlamaya çalışmasına sebep olmaktadır. Devletlerin güvenliklerini artırıcı eylemlerde bulunması *güvenlik ikilemine* neden olmaktadır. Neorealizm'e göre güvenlik ikileminin asıl sebebi sistemin anarşik yapısıdır.

Neorealizm'e göre temel unsur devlet olmakla beraber bütün devletler aynı değildir. Devletlerin ideolojileri ve yönetim biçimleri sistem içerisindeki pozisyonlarını etkilemektedir. *Kendine yardım (self help)* ile şekillenen sistem yüzünden devletler kendi güvenliklerini kendileri sağlama yoluna gitmektedir²⁶. Bu durum devletler arasında çatışmaya neden olmaktadır. Bu çatışma yüzünden uluslararası güvenlik ortadan kalkmaktadır. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ve Soğuk Savaş sonrasında güvenlik algılamalarında değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Yeni teorik açıklamalar ve pratik gelişmeler oluşmaya başlamıştır. Güvenlik ile ilgili güncel tartışmaların ortaya çıkmasının nedeni bireyin güvenliğini sağlama arayışı ve bu arayışta temel unsurun tekrar devlet olarak ortaya çıkmasıdır²⁷. Askeri tehditlerin yanında terörizm, çevre kirliliği, silahlanma, birleşik suçlar, insan ticareti, madde bağımlılığı, salgın hastalıklar gibi kavramlar güvenlik algısını genişletmiştir.

1980'den sonra inşacı teori etkili olmaya başlamıştır. Bu teori güvenlik kavramını kimlik ve normlar üzerinden açıklamaya çalışan önemli sosyal bir teoridir²⁸. Kimlik vurgusu öne çıkaran teori, dünyayı sosyal açıdan anlamlandırmaya çalışmaktadır. İnşacı teori için kolektif güvenlik önemlidir. Buna göre devletler realizm ve neorealizmde olduğu gibi tamamen çıkarları doğrultusunda hareket etmezler. Devletler sistemin normlarını benimsediklerini ve buna göre hareket edebileceğini

²⁵ Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s.221-223

²⁶ Micheal Sheehan, *International Security: An Analytical Survey*, Lynne Rienner, London, 2005, s.17

²⁷ Pınar Bilgin, "Individual and Societal Dimensions of Security", *International Studies Review*, Vol:5, No:2, 2003, s.203

²⁸ Matt McDonald, "Constructivisms", *Security, Studies An Introduction (Poul D. Williams)* Second Edition, Routledge, London-New York, 2013, s.63-64

belirtirler²⁹. Bu anlamda devletlerin yaptıkları eylemler ile kimlikleri arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Kolektif güvenlik kavramı inşacı teorinin en çok başvurduğu kavramdır.

İnşacı teori uluslararası sùjelerin kendi eylemleri ve kimlikleri ile oluşturulduğunu ve bundan etkilendiğini savunmaktadır. Nitekim kimlik devletlerin eylemlerini gerçekleştirirken başvurduğu ve etkilendiği önemli bir etmendir. Bu anlamda teori, karşılıklı etkileşim ile oluşan uluslararası ilişkileri, devletlerin menfaatlerini ve politikaları üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir³⁰. Aynı zamanda sistemin anarşik olması devletlerin bilinçli politikalarıyla şekillenmektedir³¹. Toplumların karşılıklı etkileşimi ile oluşan uluslararası ilişkiler, iç ve dış faktörlerin beraber ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Çünkü devletlerin uluslararası politikaları ilk önce iç politikadaki yönelimleri ile şekillenmektedir.

Devletlerin sahip oldukları kimlik ve uyguladıkları dış politika arasında bir bağ bulunmaktadır³². Bu bağ toplumların sahip oldukları değerler ve benimsedikleri inançlar ile doğrudan ilgilidir. Din, ırk, roller, coğrafya gibi etmenler bu kimliklerin oluşmasında en önemli faktörlerdir. Ortak geçmişe sahip farklı toplumlar için de bu durum geçerlidir. Burada toplumsal kültür ve ortak tarih önemli rol oynamaktadır. İnşacı teori kültür ve kimlik gibi olguların devletlerin güvenlik politikaları üzerinde etkilidir. Fakat bu politikaların içeriği ve uygulanış biçimi uluslararası toplum ve sistem tarafından belirlenmektedir. Bu durum güvenlik topluluklarının oluşması için önemlidir.

İnşacı teoriye göre, güvenlik toplulukları oluşturularak uluslararası sistem güvenli hale getirilebilir. Güvenlik toplulukları genel anlamda bütünleşik güvenlik toplulukları ve çoğulcu güvenlik toplulukları olarak ikiye ayrılır. Bütünleşik güvenlik topluluklarında yönetim bütün devletlerce paylaşılır, çoğulcu güvenlik topluluklarında ise devletler siyasi bağımsızlıklarını korumaktadır. İnşacılar göre çoğulcu güvenlik toplulukları daha uzun ömürlüdür. Kolektif güvenlikle devletler uyum içinde hareket

²⁹ Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisinde Konstrüktivist Bir Yaklaşım: Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği”, *Güvenlik Stratejileri*, Y.8, S.16, 2012, s.181

³⁰ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (Çev.: H.S Ertem, I Öner), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.39

³¹ Alexander WENDT, “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, 2013, S. 39,

³² Helin SARI ERTEM, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, *Güvenlik Stratejileri*, Y. 8, S. 16, 2012, s. 181.

ederken, çoğulcu güvenlikte anlaşmazlıklar ön plandadır³³. İnşacı teori güvenlik kavramını sosyal açıdan, kimlik üzerinden ve sosyal etkileşim ile belirlendiğini savunmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber, geleneksel güvenlik anlayışını sorgulayan eleştirel teori ortaya çıkmıştır. Eleştirel teori, Frankfurt Okulu olarak da adlandırılmaktadır. Eleştirel güvenlik anlayışı güvenliğe iki açıdan bakmaktadır. Güvenlik tanımlamalarındaki temel unsur olan devlet yerine, devleti de oluşturan birey üzerinde durulması gerektiğine inanmaktadır³⁴. Güvenliğin sağlama yöntemi olarak ise *özgürleştirme* kavramını öne sürülmektedir. Buna göre özgürleştirme, birey ve grupların yapmak istedikleri şeyleri özgürce seçme hakkıdır. Bireyin hareketlerini kısıtlayan her türlü faaliyetler güvensizliğe yol açmaktadır. Devlet bireyler tarafından oluşturulan ve devam ettirilen bir kurumdur³⁵. Bu yüzden birey ve devletin karşı karşıya gelmesi güvensizliğin diğer sebebidir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ortaya çıkan diğer görüş ise Kopenhag Okulu'dur.

Kopenhag Okulu güvenlik kavramına yönelik daha geniş ve sistemli çalışmalar yapmıştır. Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap de Wilde gibi önemli düşünürler güvenlik kavramının gelişmesi noktasında önemli rol oynamışlardır. Kopenhag Okulu temsilcileri güvenlik ile ilgili çalışmalarını üç ana kavram ile açıklamışlardır. Güvenliğin boyutları (sektors), bölgesel güvenlik alanları (regioanal security complexes) ve güvenikleştirme (securitization)'dir. Güvenliğin beş ana boyutu olduğunu iddia etmektedirler. Bunlar askeri güvenlik, ekonomik güvenlik, çevresel güvenlik, sosyal güvenlik ve siyasi güveniktir³⁶. Güvenliğin farklı boyutlarca ele alınması ve derinleştirilmesi her konunun güvenlik meselesi olarak ele alınma riskini beraberinde getirmiştir.

³³ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (Çev.: H.S Ertem, I Öner), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.368-369

³⁴ Keith Krause-Micheal C. Williams, "From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies", *Critical Security Studies*, University Of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, s.43-44

³⁵ Martin Shaw, "There is no Such Things as Society: Beyon Individualism and Statism in International Security", *Review of International Studies*, Vol.19, No.2, 1993, s.168

³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Barry Buzan, Ole Wæver, and Jaap De Wilde, *Security: a New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, 1998.

Güvenlikleştirme, bir şeyin, değerli bir öznenin varlığına tehdit olarak inşa edilmesi ve bunun karşılığında bazı tedbirlerin alınmasıdır³⁷. Bir konunun güvenlik meselesi haline gelebilmesi için siyasi aktör/karar mekanizması tarafından tehdit olarak adlandırılması ve bunu yaparken kitleyi buna ikna etmesi gerekmektedir. Konu önce siyasallaştırılır daha sonra güvenlikleştirilir. Bunun tam tersi ise güvenlik dışına çıkarmadır. Bu durumda devletler kendi varlıklarına tehdit olarak görmedikleri bir konuyu güvenlik dışına çıkarabilirler.

1.2. Bölgesel Güvenlik

Bölge kavramının tanımı tarihsel süreç içerisinde gelişmiş ve dönüşmüştür. Çok farklı değişkenler göz önüne alınarak tanımlamalar yapılsa da üzerinde uzlaşılan bir anlamı yoktur. Parametrelerin birbirleriyle olan ilişkisi sonucunda bazı tanımlamalara gidilmeye çalışılmıştır. Bölge başta coğrafya olmak üzere, diğer pek çok bilim dalında kullanılmaktadır. Belli bir sınır içerisindeki ekonomik, siyasi, sosyal, çevresel, ırk gibi değişkenlere göre toprak parçasına verilen isimdir³⁸. Kopenhag Okulu temsilcileri bölgeyi ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik arasında kalan alan olarak ifade etmişlerdir.

Bölgesel güvenlik çalışmaları daha çok liberaller ve eleştirel teori temsilcileri tarafından çalışılmaktadır. Çünkü realistler ve neorealistler bölgesel güvenliği sisteme dâhil etmemektedir³⁹. Realistler ve neorealistler bölgesel güvenliği geleneksel askeri görüşe göre tanımlamaktadır. Buzan ve arkadaşları ise bölge kavramının salt coğrafi bir terim olarak ele alınmasının yanlış olduğunu, devletlerarası ilişkilerin bu düzlemde oluştuğunu ifade etmektedir⁴⁰. Buzan'a göre NATO bir bölgesel güvenlik topluluğu olduğundan geleneksel anlamda bir sınırı yoktur. Değerler açısından bir bölgeyi temsil eder. Bu yüzden Buzan bölge kavramını dar anlamda düşünmekten ziyade, devletlerin ortak güvenlik kaygılarıyla oluşturdukları yapı olarak ifade etmenin daha doğru olduğunu düşünmektedir.

³⁷ Barry Buzan, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, 5.18 (2008): 107-25.

³⁸ İleilgili.org, "Bölgesellik Nedir? Bölgesellik Ne Demek" (<http://nedir.ileilgili.org/b%C3%B6lgesellik-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html>), ET:17.06.2017

³⁹Selma Bardakçı, "Bölgesel Güvenlik ve Bölgesel Çatışma Ekseninde ASEAN Örneği" (<http://www.tuicakademi.org/bolgesel-guvenlik/>) ET:17.06.2017

⁴⁰ Barry Buzan, *Regional Security*, 'y.y.', 1991, s.187-227

Devletler ortak bir tehdide karşı güvenlik kompleksi oluşturabilirler. Bunun için coğrafi şart en önemli ilke değildir. Kompleks içerisindeki aktörlerin ihtiyaçlarının ve hedeflerinin aynı doğrultuda olması en önemli şarttır. Soğuk Savaş Dönemi'nde Doğu-Batı ayrımı buna en iyi örnektir. Nitekim bu ayrım coğrafi bir nitelikten ziyade ortak düşman ve işbirliği ile ilgiliydi. Buzan'a göre bir devlet aynı anda birden fazla kompleks içerisinde yer alabilir. Aynı zamanda uluslararası sistemin anarşik yapısı oluşturulan güvenlik kompleksleriyle aşılabılır.

Ulusal ve uluslararası sistemin güvenlik dinamikleri birbirleriyle etkileşimde olacak şekilde dönüşmektedir. Bu yüzden bölgesel gelişmeler uluslararası gelişmelerden ayrı tutulamaz. Bölgesel aktörler değişim geçirirken diğer aktörlerde zorunlu olarak dönüşür. Bu yüzden bölgesel güvenlik kavramı önem arz etmektedir. Karl Deutsch'un *güvenlik topluluğu* kavramı bu konuda oldukça önemlidir⁴¹. Liberallerin de belirttiği gibi devletlerin birbirleriyle uyuşan hayati çıkarları bulunmaktadır. Devletler bu çıkarları korumak için *biz* olgusu etrafında güvenlik toplulukları kurgulamaktadır. Deutsch ifade ettiği gibi bir alanda başlayan işbirliği başka alanlara sıçrar ve bu durum *spill over effect* olarak ifade edilir. Avrupa Birliği bu oluşuma en iyi örnektir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda başlayan bölgesel entegrasyon çalışmaları bölgesel güvenlik için önemlidir. Nitekim devletlerin asıl amacı güvenliği ve barışı sağlamaktır⁴². Bölgesel entegrasyon çalışmaları için federalizm, fonksiyonalizm ve neofonksiyonalizm olarak üç önemli teori mevcuttur. Federalizm siyasi bir program olarak ilerlemektedir. Fonksiyonalizm Mitrany öncülüğünde kuramdan ziyade barışın tesisi için çalışan yaklaşım olarak ele alınmaktadır⁴³. Neofonksiyonalizm ise tam anlamıyla *Avrupa bölgesi* oluşturma hedefini barındırmıştır⁴⁴. Karl Deutsch göre Avrupa da yapılmak istenen *bölgesel güvenlik cemaatiydi*. Bu, üyeler arasında uzun vadeli barışı ve güvenliği tesis etmek için kurumların ve kuralların inşa edilmesidir⁴⁵. Bu kurum ve uygulamalar güçlü ve etkili bir güvenlik için hayati öneme sahiptir.

⁴¹ Craig A.Snyder, "Regional Security and Regional Conflict", *Contemporary Security and Strategy*, (2008): 227-242.

⁴² Björn Hettne, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", *Uluslararası İlişkiler* 5.18 (2008): 87-106.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. David Mitrany, *A Working Peace System*, Chicago, Quadrangle Books, 1996

⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ernst Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces*, Londra, Stevens and Sons, Stanford University Press, 1958

⁴⁵ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Prentice Hall, 1968, s.194

1980'den sonra gelişmeye başlayan *yeni Belgeselcilik*⁴⁶ kavramı geleneksel anlayıştaki güç ve çıkar olgusu yerine daha çok küreselleşme konularına öncelik vermiştir.

Björn Hettne güvenliğin bölgeselleşmesini dört ana maddede açıklamıştır. Birincisi güvenlikte bölgeselleşmenin boyutu, Buzan birkaç devletin güvenlik kaygılarının birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir⁴⁷. Tek bir güvenlik konsepti gerçeklikte karşılığını bulmamıştır. Nitekim farklı güvenlik sektörleri farklı yapılanmaları gündeme getirmiştir⁴⁸. Bu süreçte güvenliğin bölgeselleşmesi bölgedeki aktörler arasındaki sorunların bölge içinde çözecek bir güvenlik konseptine dönüştürmesidir.

İkincisi, bölgesel çatışmaların uluslararası alandaki önemidir. Bir bölgenin yapısı içerisinde düşünülen bazı anlaşmazlıklar aslında küresel boyutta daha önemlidir. Özellikle Almanya-Fransa çatışmasının Dünya Savaşı'na zemin hazırlaması bunun önemli bir örneğidir. Arap-İsrail Savaşları'nın belli bir aşamadan sonra 1974 krizine neden olması gibi pek çok örnek mevcuttur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'in kuruluşu güvenliğe önemli bir yaklaşım getirmiştir⁴⁹. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun da önemli bir fonksiyonu olmakla beraber Rusya'nın zorlayıcı tavrı güvenlik ile ilgili şüphelerin oluşmasına neden olmaktadır⁵⁰. Latin Amerika'da ABD'nin baskın rolü bu bölgedeki düzeni belirlemiştir. Asya'da bazen çatışma ihtimali yaşansa da genel anlamda güvenlik sorunları uyum içinde çözülmektedir. Güneydoğu Asya bu konuda daha iyimserdir. Bölgesel işbirliğinin çok kısır olduğu Orta Asya, Rusya, ABD ve Çin'in bölgesel mücadelesine sahne olmaktadır. Afrika bölgesinde bazı temel sorunların çözülememesi bölgesel güvenlik için tehlikeli bir nitelik taşımaktadır. Nitekim yerel düzeydeki bazı anlaşmazlıklar ve çatışmalar bölgesel güvenlik için risk oluşturmaktadır.

⁴⁶ Nursen Vatansever Deviren, Onur Yıldız , "Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı.44, 2014, s.21.

⁴⁷ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*, Hemel Hampstead Harvester Wheatsheaf, Boulder, Co Lynne Reiner, 1991. s.190

⁴⁸ Buzan, Barry, "Regional Security Complex Theory in The Post-Cold War World", *Theories of New Regionalism*. Palgrave Macmillan, London, 2003, s.140-159.

⁴⁹ Emanuel Adler, "Seeds of Peaceful Change: the OSCE's Security Community-building Model", *Cambridge Studies in International Relations*, 62.1 (1998): 119-160.

⁵⁰ Neil Robinson, "The post-Soviet Space", *The New Regional Politics of Development*, London: Palgrave, (2004): s.169-192.

Üçüncüsü, bölgesel çatışmalara olan müdahale yönetimidir. Bunlar altı başlıkta toplanabilir. Çatışmalara önceden müdahale etmek (aktif önleme), diplomatik ve müzakere edici bir şekilde önlem alma, dışarıdan müdahale etme, barışı geliştirme, çatışmaları çözme ve yeniden yapılanmadır⁵¹. Bütünsel bir yaklaşım içerisinde hareket edilirse çatışmaları önlemek mümkün olabilir. Önlemleri alan ve uygulamayı yapan devletin gücü, bölgedeki güven ortamı da önemlidir. Dördüncüsü, güvenliğin bölgeselleştiği gibi çatışmalar da bölgeselleşebilir. Çatışmaların bölgeselleşmesi onu yöneten iradenin ya da güvenliğin aynı oranda bölgeselleşeceği anlamına gelmez. Körfez Savaşları bölgedeki devletlerin iradeleri ile değil, başka bir bölgeden gelen ABD bölgesinde zorlayıcı bir güç olarak müdahalesiyle çözülmüştür. Bir çatışma ihtimali doğduğunda bölgesel güvenliğin sağlanması bölge devletlerinden beklenmektedir. Fakat bazı durumlarda bölge devletleri yetersiz kalır.

1.3. Tarihsel Arka Plan

Milattan önce 576 yılında Büyük Kiros⁵² (II. Kiros) ile başlayan İran tarihi, 1979 yılında yerel ve bölgesel dinamikleri etkileyecek bir devrime sahne olmuştur. İran tarihinin 1979 dönüşümünün tarihsel etkileri olmakla beraber kendine has bir yapısı da vardır. İran coğrafyası Antik Pers Tarihi olmadan, sadece 19.yy ve 20.yy ile sınırlandırılarak yapılacak olan değerlendirmeler yüzeysel kalmaktadır⁵³. Tarihte İran'da kurulan devletler ve bu devletlerin İran coğrafyasındaki varoluş mücadeleleri benzerlik taşımaktadır. Nitekim İran'ın yönetim kültürü, toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler, ekonomik yaşam ve dinî gruplar tarihsel süreçte birbiriyle ilişkilendirilmiştir. İran coğrafyasına hâkim olan devletler ve kurulan medeniyetler, teorik olarak keskin dönüşler yapsalar da pratikte Antik Pers hayranlığı ve kültürü vurgusunu yapmışlardır.

İran'ın toplumsal, siyasi, kültürel, ekonomik ve dinî yapısını en çok etkileyen devletler İslam öncesi dönemde Sasaniler ve İslam sonrası dönemde ise Safevilerdir. Tarihsel süreç içerisinde bu coğrafyaya egemen olan güçleri ve bunların İran medeniyetindeki yerlerine değinmekte fayda vardır. Nitekim pek çok devletin egemen olmak için çabaladığı bu coğrafya, kendi uhdesinde çok önemli devletler ve hanedanlar

⁵¹ Björn Hettne, *a.g.e*

⁵² Büyük Kiros hakkında bilgi için bkz. Eray Karaketir, "Pers Kralı II. Kyros' un (Büyük Kyros) (MÖ 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2.3 (2016): 68-83.

⁵³ Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, (Çev: Mehmet Ali İnci), Telos Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2003, s.11-17

barındırmıştır. Ahamenişler (MÖ 550-331) en önemli uygarlıklardan biridir. Perslerin tarihi Ahamenişlerden önce başlamış olmasına rağmen, Ahamenişler kendilerini *Pers/Fars* olarak adlandıran ilk devlettir⁵⁴. Büyük Kiros, Silindirinde⁵⁵ hükümdarlığını atalarına dayandırarak meşrulaştırmıştır. Kiros bölgede en güçlü devlet olan Medleri yenerek İran tarihini başlatmıştır.

Sasanilerin (204-651) üzerinde hâkimiyet kurduğu coğrafyaya İran adı verilmekle birlikte⁵⁶ bu adlandırma belli bir grubun veya toplumun karşılığı olarak değil, daha çok birden fazla topluluğun üzerinde yaşadığı coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır⁵⁷. Bu coğrafyaya İran denilmesinin en önemli sebebi *Aryen* topluluklarının coğrafyanın farklı yerlerine yerleşmiş olmalarıdır. MÖ 10.yy ve 3.yy arasında Zagros dağlarının eteklerinde *Parsua* adı altında başka bir kabile yaşamış, Yunanlıların *Persis* dedikleri, Arapların *Parsua* adı verdikleri bu topraklar *Aryanam* olarak da geçmiştir⁵⁸. İran ile ilgili kavramların adlandırılması görüldüğü gibi belli bir tarihsel birikim sonucu oluşmuştur. Bu yüzden *İran* ve *Fars/Pers* kavramlarının tarihsel geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır.

Sasaniler Dönemi'nde etkili bir dönem geçiren İran zamanla zayıflamış, 637 Kadisiye'de ve 642 Nihavend'de çoğunluğu Arap olan İslam ordusuna yenilmiştir. Sasaniler, 3. Yezdigirt'in 651 yılında ölmesiyle yıkılış sürecine girmiştir⁵⁹. Uzun bir dönem kargaşa ve çekişmeye sahne olan İran, Safevi Devleti'nin (1501-1722) kurulmasına kadar bu coğrafyada çalkantılı bir dönem geçirmiştir. İranlılar, bu iki zaman dilimi arasındaki İran coğrafyasında hâkim olan kargaşa ve bozukluğu Araplara dayandırmaktadır. Bu yüzden İslamiyet kabul edildikten sonra bile aynı mezhebi kabul etmekte zorlanmışlar ve sürekli kendilerine has bir yapı oluşturmaya çalışmışlardır. İran'ın siyasi birliğini tekrar kuran Safeviler, İran'ın önemli bir kısmını Şiileştirmiştir. 1794 yılında Aga Muhammed Han yönetimi ele geçirmiş ve Kaçar Hanedanlığı'nın

⁵⁴ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s.20

⁵⁵ İran Kitap Haber Ajansı, "29 Ekim; Dünya Büyük Kiros ve Kiros Silindiri Günü", 2013 (<http://www.ibna.ir/tr/doc/report/184149/29-ekim-d%C3%BCnnya-b%C3%BCy%C3%BCk-kiros-ve-silindiri-g%C3%BCn%C3%BC>), ET:02.10.2017

⁵⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996, s.11

⁵⁷ Richard Nelson Frye, *The History of Ancient Iran*, Vol.7, CH Beck, München,1984, s.296

⁵⁸ Barbara A.Somervil, *Great Empires of the Past: Empires of Ancient Mesopotamia*, New York, Infobase Publishing 2010, s.63

⁵⁹ Gene R.Garthwaite, *İran Tarihi*, İnkılap Yayınları, 2011, İstanbul, s.102

tarihini başlatmıştır. Kaçarlar Dönemi (1796-1926), İran tarihi için etkisiz bir dönem olarak kabul edilmektedir. Merkezi yönetimi sağlamlaştırmaya çalışan Kaçarlar, ekonomik sebeplerden dolayı başarılı olamamış bu durum ordunun zayıflamasına ve aşiretlerin başına buyruk hareket etmelerine neden olmuştur⁶⁰. İran'da merkezi yönetimin bozulması ve gruplar arasındaki çekişme, Şii ulemanın güçlenmesine neden olmuştur⁶¹. Safeviler ile birlikte zekât toplayan kendi toprağı ve ekonomisi olan ulema halk nezdinde belli bir saygınlık kazanmıştır. İran'daki dinî gruplar halka yardımda bulunmuş ve aralarındaki sıkıntıları çözmeye çalışmıştır. Bu durum halkın dinî gruplara güven duymasına neden olmuştur.

19.yy'ın sonu ve 20.yy İran tarihi için çok önemli olayların yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. İran, tarihindeki ayaklanmaları, işgalleri, halk hareketleri, siyasi oluşumları, kültürel devrimleri, reformları ve modernleşmeyi bu zaman dilimine sığdırmıştır. Bu anlamda 20.yy, her anlamda İran yüzyılı olmuştur. İran pek çok medeniyete ev sahipliğı yapmış ve kendi bünyesinde büyük devletler çıkarmıştır. Fakat 19.yy İran tarihi için olumsuz gelişmelerin yaşandığı ve sıkıntıların ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur, Kaçar Hanedanı'nın hâkim olduğu İran'da ekonomik ve siyasi istikrarsızlık durumu daha da kötü hale getirmiştir. Dış politika vizyonu da bu bağlamda gelişmiş ve İran devletinin zayıf durumunun farkına varan Çarlık Rusya ve İngiltere, devletin bazı bölgelerini ele geçirmiştir. Bu durum Kaçarların bazı imtiyazlar vererek bu iki devletten yararlanma yoluna gitmesine, yani *denge politikası* izlemesine yol açmıştır. İlerleyen tarihlerde İran kendi güvenliğini sağlamakta yetersiz kalmış ve bu yüzden bazı ittifaklar yapma yoluna gitmiştir. Nitekim 19.yy'daki İngiltere-Çarlık Rusya Savaşı'nda tehdit olarak gördüğü Çarlık Rusya'dan korunmak için İngiltere'ye yanaşmıştır⁶². Bu yaklaşma çok önemli sonuçları beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde İran'ın kötü durumundan kurtulmasını isteyen İranlı aydınlar çözüm olarak iki madde öngörmüşlerdir: Teknolojinin gelişmesi ve hukukun

⁶⁰ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s.28-41

⁶¹ M. Reza Ghods, *Iran in Twentieth Century: A Political History*, No.4, Boulder Lynne Reinner Publishers, 1989, s.xi

⁶² Detaylı bilgi için bkz. Kaan Dilek, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 1, 2007

üstünlüğü⁶³. İranlı aydınlar dikta yönetimin yıkılmasıyla teknolojik gelişmişlik ve hukukun üstünlüğünün kendiliğinden oluşacağını düşünmüşlerdir. Bu dönemde İranlı aydınların çabaları sonuçsuz kalmıştır. Fakat 1890 yılında meydana gelen bir dizi gelişmeler İran siyasi ve toplumsal yapısını bir daha eskiye dönmek üzere değiştirmiştir. Bir kıvılcım şeklinde başlayan gelişmeler 1979 yılında devrim ile sonuçlanmıştır.

İran Şahı Nasıruddin Şah, 1873 yılında Avrupa ziyareti sırasında İngiltere Kraliçesi ve Başbakanı ile görüşmüştür⁶⁴. Bu görüşmeden sonra İran'da piyango serbest bırakılması ve kumar aletlerinin getirilmesi ile ilgili imtiyazlar İngiliz tüccarlarına verilmiştir. İran 1890 yılında, İngiliz sermayedar Talbot'a İran'daki tütünün işletme hakkının tamamını 50 yıllığına vermiştir.⁶⁵ İran'da bu imtiyaza *reji imtiyazı* veya *tönbeki* adı da verilir. İran'da yaygın kullanımı olan tütünün yabancılara geçmesi halkın ve özellikle din adamlarının tepkisini çekmiştir. Ayetullah Şirazi'nin başını çektiği bazı ulemalar tepki olarak tütün kullanımının haram olduğuna dair fetva yayımlamışlardır. Bu fetvayı Cellaedin Afgani'nin de desteklediğini ifade etmesi oldukça etkili olmuştur⁶⁶. Nitekim halk Şah'a karşı isyan etmiş ve imtiyazların geri alınmasını istemiştir. 1892 yılında Şah borç alarak İngiliz tüccarlara ödemeyi yapmış ve imtiyazları iptal etmiştir. Bu olayın çok önemli sonuçları olmuştur. Öncelikle halk İran'da ilk defa bu kadar güçlü ve etkili olduğunu anlamıştır. Bu olaya *Tütün Devrimi* denilmesinin nedeni de budur. Bu olaydan sonra İranlı aydınlar meşrutiyet için harekete geçmiş ve bilinçlendirme çalışmaları hız kazanmıştır. Diğer önemli nokta dinî grupların etkinliğinin artması ve siyasi aktörleri etkileme gücüne ulaşmalarıdır. Özellikle İranlılar, İran toplumsal hayatında ve Orta Doğu coğrafyasında etkili bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Burada muhalif Şii gücünü dikkate almak gerekir. Başka bir sonuç ise 1895 yılında Şah'ın bir suikast sonucu öldürülmesidir. Nitekim bu suikast Kaçar Hanedanı'nın çöküşüne zemin hazırlamıştır.

⁶³ Muhammed Ali Humayun Katuzyan, *Devlet ve Camia Der İran-İnkıraz-ı Kaçar ve İstikrar-ı Pehlevi*, Neşr-i Merkez, Tahran, 1379(1960), s.53

⁶⁴ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2012, s.413

⁶⁵ İbrahim Timuri, *Tahrim-i Tönbeki ya Evvelin Mukavemeti Menfi Der İran*, Tehran, 'y.y' ,1358(1939), s.2

⁶⁶ Edward Brown, *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, çev. Mihri Kazvinî, Kevir Yayınları, Tahran, 1376(1957), s.383.

Göreve gelen yeni şahın etkisiz yönetimi, yabancıların İran'da etkisinin artmasına neden olmuştur. Bu durum İran halkı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Çünkü Şah, bir İngiliz bankasından borç alarak imtiyazı kaldırmıştır. Şah'ın harcamaları düzenleyememesi ve ekonomide meydana gelen açıklar yüzünden borç sürekli artmıştır. Bu yüzden İngilizler parayı alabilmek için İran halkının üzerindeki imtiyazları artırmaya başlamıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nin sonrasındaki önemli dış politik argüman olan *yabancı karşıtlığı* bu dönemdeki uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Muzaferredin Şah Dönemi'nde harcamalar artarak devam etmiştir⁶⁷. Şah, Çarlık Rusya'dan borç alarak tedavi amaçlı seyahate çıkmıştır. Alınan borç karşılığında Kuzey eyaletlerdeki gümrük işletme hakkı Çarlık Rusya'ya bırakılmıştır. Aynı tarihlerde İngiliz W. Knox D'Arcy İranlılarla tanışmış ve kendisine 60 yıllığına madenler işletme ve çıkarma hakkı verilmiştir⁶⁸. Bütün bunlar olurken İran'da özgürlük ve meşrutiyet hareketleri güçlenmeye devam etmiştir. Nitekim *Tütün İsyanını* izleyen 10 yılda İran'da politik ve siyasi bilinç önemli aşamalar kaydetmiştir⁶⁹. Bu durum İran halkını özgürlük ve meşrutiyeti elde etmek için daha mücadeleci bir hale getirmiştir.

Ekonomik sıkıntılar ve siyasi huzursuzluk halk arasında iyiden iyiye kendini hissettirdiği bu zamanlarda Tahran Valisi'nin istediklerini yapmadıklarını için bazı tüccarları dövdürtmesi üzerine çarşı esnafı öfkelenmiş ve gösteriler başlamıştır. Bu gösterilere yapılan sert müdahaleler üzerine Seyyid Muhammed Tabataba'i ve Behbahani göstericilere destek vermiştir. Ulemanın baskısı sonucu halk gösterilerine daha fazla dayanamayan Şah, 5 Ağustos 1906 yılında Meşrutiyeti ilan etmiştir⁷⁰. Şah daha sonra Meclis'in açılmasını ve yeni anayasanın hazırlanması emrini vermiş ve 1907 Ek Anayasası ile On İki İmamcılık resmi mezhep olarak kabul edilmiştir⁷¹. Yasamanın dinin ilkelerine aykırı olmayacağı kararı alınması üzerine bunu denetlemek için Müctehid Komisyonu⁷² kurulması kararı alınmıştır.

⁶⁷ Selda Kılıç, "İran'da ilk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih* (2002), s.146

⁶⁸ Leonard Mosley, *Power Play: Oil On The Middle East*, Penguin Books Inc, New York, 1974, s. 15.

⁶⁹ Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri* (All the Shahs Men An American Coup and the Roots of Middle East Terror) Çev. Selim Ünal, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2004, s.47-67.

⁷⁰ İsa Seyf, *İran 'da Meşrutiyet 1906*, (D.T.18), Ankara 1960, s.19.

⁷¹ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s.194

⁷² Hedeflenen bu komisyon 1978 yılında Devrim sırasında kuruldu.

Bu tarihten sonra İran'da çalkantılar devam etmesinden dolayı Meclis ciddi anlamda işlevsel olamamıştır. Bunun en önemli sebebi Meclis'te çıkan kanunların Şah'ın onayını gerektirmesi olmuştur. Anayasa Devrimi kısa sürede beklentileri karşılamamış Anayasa Devrimi ile halk yabancı müdahalesinin biteceğini düşünürken tam tersi bir sonuç doğmuştur. İngiltere ve Çarlık Rusya 1907 yılında yaptıkları gizli bir antlaşmayla İran'ı işgal etmişlerdir. İran'ın kuzeyinde Çarlık Rusya, güneyinde İngiltere ve orta bölgelerde de İran yönetimi etkili olmaya başlamıştır. İngiltere ve Çarlık Rusya kendi ekonomik ve askerî çıkarlarını korumak için Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu nüfuzlarını korumuşlardır.

Hükümet değişiklikleri ve siyasi çalkantılar devam etmiş ve 1921 yılında hükümet darbesi gerçekleşmiştir. İran'ın bütün bölgelerinde askeri ve devlet ile ilgili işlerde görev yapmış, halk arasında belli bir karizması olan Rıza Han yönetiminde etkili olmaya başlamıştır. 1921 yılında yönetimde etkili olmaya başlayan Pehleviler⁷³(1926-1979) giderek güçlenmiş ve 1926 yılında Rıza Han taç giyip *Şah* unvanını alarak Pehlevi Hanedanlığı'nın tarihini başlatmıştır.

Rıza Şah Pehlevi (1926-1941), Modern İran Tarihi'nin önemli figürüdür. 1926 yılında göreve başladığında İran, sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İran halkı daha yoksullaşmıştır. İnsanlar geçinme sıkıntısı çekmesinin yanında siyasal yapı İran halkının taleplerine cevap vermemiştir. Artan petrol gelirine karşılık, halkın maddi gücünde bir iyileşme olmamıştır. Rıza Şah, yaptığı reformlar İran'ın sosyal, kültürel ve siyasal hayatını önemli bir şekilde etkilemiştir. Şah yaptığı reformlarda İran'ı modern ve laik bir devlet haline getirmek istemiş fakat halkın sosyal, ekonomik yaşantısı ve beklentileri dikkate alınmamıştır. Bu yüzden halkın desteğinden yoksun kalmıştır. Rıza Şah'ın önemli başarıları da olmuştur. Öncelikle İran politik kültürünü dönüştürüp modern ulus için ciddi adımlar atmıştır. Ekonomik reformlarla oluşturduğu orta sınıfa milliyetçilik aşılama ve modernleşme için reformlar yapılmıştır. Şah yaptığı reformlarda Türkiye'yi, bilhassa Mustafa Kemal'i örnek almıştır⁷⁴. Fakat İran'daki dini gruplar bu reformlara karşı çıkmıştır. İran'daki dinî gruplara göre laiklik ve batıllaşma geleneksel İslam anlayışına aykırı olmakla birlikte toplumsal yapıyı bozacaktır. Bu tartışmalar devam ederken İran, İkinci Dünya

⁷³ Kelime Antik Çağ Pers İmparatorluğuna ve kahramanlığa (Farsça *palavan*) atıfta bulunur.

⁷⁴ Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi, 'y.y.', 2015, s.29

Savaşı esnasında yine Rusya(SSCB) ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Müttefik devletler Rıza Şah'ın Alman yanlısı olduğunu düşünmüş İran petrolünün Mihver Devletleri tarafından ele geçirilmesini ve kullanılmasını risk olarak algılamışlardır. Bu yüzden işgal 1946 yılına kadar devam etmiştir. Sürgüne gönderilen Rıza Şah'ın yerine yönetime oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir.

Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde İran, Batı devletleri ile etkili ilişkiler geliştirmiştir. Muhammed Rıza Şah, babası Rıza Şah'a nazaran devleti yönetme kapasitesi daha zayıf olduğundan sürekli askeri harcamalar yapmıştır. Bu döneme damgasını vuran en önemli olaylardan biri Dr. Musaddık hükûmetine yapılan darbe olmuştur. Bu olay İran İslam Devrimi'ni de önemli ölçüde etkilemiştir. İran petrolünü millileştirmek isteyen Dr. Musaddık ABD ve İngiltere'nin ortak yaptığı Ajax Operasyonu ile devrilmiştir⁷⁵. İran'da halk tarafından kahraman olarak görülen ve sempati duyulan Dr. Musaddık'ın öncelikle karalama kampanyası ile itibarı sarsılmıştır. Daha sonra kendisine karşı *diktatör, demagog, şehitlik saplantılı duygusal İslamcı, eşcinsel, uyuşturucu bağımlısı, Yahudi ve Bahai* gibi yakıştırmalarla olumsuz kampanya yapılmıştır⁷⁶. İran'da demokratik ve liberal bir siyasetçinin yabancı güçlerin çıkarları doğrultusunda ve isteğiyle düşürülmesi İran'da bağımsız siyasetin referansı olmuştur. İran'ın bundan sonraki politikalarında bu figür sürekli kullanılmıştır. İran İslam Devrimi sırasında meydana gelen gelişmeler ve dış politika yönelimlerini de bu doğrultuda okuyabiliriz.

1953 yılından sonra Şah yönetiminde tekrar tam anlamıyla hâkim olmuş ve sert politikalar uygulamıştır. Bu dönemde sosyalist, liberal, demokratik veya İslamcı bütün kesimler birbirleriyle yakınlaşmıştır. Özellikle 1963 yılından sonra İslami muhalefet, en önemli muhalif grup olmuştur. Diğer gruplar bu çatı altında faaliyetlerini yürütmüştür. Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde istenilen ekonomik kalkınma bir türlü gerçekleşmemiştir. İran'ın çok ciddi bir petrol geliri mevcutken Şah'ın devletin kaynaklarını ordu modernizasyonu için harcaması halkın tepkisini çekmiştir⁷⁷. Aynı zamanda işsizlik, yolsuzluk ve yoksulluk artmaya devam etmiştir.

⁷⁵ Ercan Çitlioğlu, *a.g.e*, s.31

⁷⁶ Ervand Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", *Science and Society*, Vol. 65, No. 2, Summer, 2001, s.193-194

⁷⁷ Baskın Onan, [ed]. *Türk Dış Politikası*, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2001, s.802-803

1.4. Devrime Giden Süreçte İran

İran İslam Devrimi'ni ele almadan önce bu devrimi oluşturan içsel ve dışsal şartları iyi irdelemek gerekmektedir. Nitekim devrimsel süreçler uzun bir tarih, sosyal, siyasi, kültürel birikim sonucu oluşmaktadır. Devrim şartları tam olarak olgunlaşmadan devrimin meydana gelmesi beklenemez. İran İslam Devrimi de bu şartlarda ve ortamda oluşmuştur. 1950'li yıllar ve sonrası devrim dinamiklerinin ortaya çıktığı tarihlere dir. Devrim sürecinde kullanılan argümanlar bu dönemde doğmaya başlamıştır.

1951 yılında Musaddık iktidara geldiğinde *negatif denge politikası* izleyeceğini ifade etmiş⁷⁸, bu politika ile *mutlak tarafsızlık* ilkesini savunmuş ve aynı zamanda petrolü millileştirmek istemiştir. Ona göre: “*İşkence çeken bu ulusun talihsizliklerinin hepsinin kaynağı petrol şirketidir*”⁷⁹. Musaddık'ın hazırladığı yasa tasarısı 1951 yılında meclisten geçmiş ve İran petrolü millileştirilmiştir. 1953 yılında CIA ve İngiltere tarafından hazırlanan bir operasyonla Musaddık'ın devrilmesiyle Şah tekrar egemen olmuştur. İran'ın çok kısa süren demokrasi serüveni İngiltere, ABD ve İran'daki bazı gruplar tarafından bitirilmiştir⁸⁰.

Bu tarihten sonra ABD-İran arasında ilişkiler gelişmiştir. İran aynı zamanda bölge devletleriyle de ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. 1955 yılında Bağdat Paketi⁸¹ Irak, İran, Türkiye, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanmıştır⁸². İran özellikle bu tarihten sonra Batı devletleriyle ilişkileri geliştirmiştir. Bunu yaparken de Rusya'yı ihmal etmemiştir. İran'ın bu dönemde önemli müttefiklerinden biri İsrail olmuştur. Şah, İsrail ile önemli silah anlaşmaları yapmıştır. Bunun karşılığında ise İsrail, petrol ihtiyacının %75'ini İran'dan temin etmiştir⁸³. Bu ilişki İran İslam Devrimi'ne kadar olumlu bir şekilde devam etmiştir. Arap devletleri ise İran'ın bu politikasından rahatsız olmuştur. Bölgesel güvenliğe tehdit olarak görülen İsrail'e verilen destek İran'ın

⁷⁸ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasında Bakışlar”, Der: M. Türkeş, İlhan Üzgel, *Türkiye'nin Komşuları*, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s.294

⁷⁹ Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s.524

⁸⁰ Cengiz Sürücü, “Otokrasi, Modernite ve Devrim: İran'ın en Uzun Yüzyılı”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3

⁸¹ Irak 1958 yılında çekilmesiyle ismi CENTO olarak değiştirilmiştir.

⁸² Serkan Taflıoğlu, “İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, Cilt:5 Sayı:3, s.47

⁸³ Mesut Hakkı Caşın, “İran'ın İki Deniz Jeopolitiğinin Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.292

komşularını ciddi anlamda endişelendirmiştir. Aynı zamanda İran'daki dinî gruplar İsrail ile işbirliği yapılmasına karşı çıkmıştır.

Bölgeyi ve İran'ı etkileyen diğer önemli gelişme 1973 yılındaki *Petrol Krizi*'dir. Bu kriz temel olarak Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Arap devletlerinin petrolü bir güç olarak kullanmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries)⁸⁴ ülkeleri petrol üretimi azaltma yönünde karar almalarına rağmen İran bu karara uymayıp petrol üretimini daha da artırmıştır⁸⁵. Bu durum ambargonun istenilen seviyede olmamasına neden olmuştur. Fakat yine de petrol fiyatları % 400 artmıştır. İran'daki kişisel akaryakıt ihtiyacı fiyatı 1970 yılında 259 dolar iken, 1975 yılında 1338 dolar olmuştur⁸⁶.

1960'lı yıllarda Devrim'in seyrini etkileyen iki önemli olay olmuştur. Bunlar Ak Devrim ve 1963 ayaklanmasıdır. Ak Devrim, İran için temel reform paketinin bulunduğu 6 maddelik bir kalkınma hareketidir. Halkoyuna sunulan ve yüksek bir oranda-%98- kabul edilerek 1963 yılında yürürlüğe giren programa göre herkesi kapsayacak toprak reformu yapılacak ve toprağı elinden alınan büyük ağalara ve aşiret reislerine fabrika hisseleri verilecektir. Böylece büyük ağaların, aşiret reislerinin ve yönetime yakın kişilerin vereceğı tepki azaltılması hedeflenmiştir. Şah reformları uluslararası kuruluşlara etkili bir şekilde tanıtmıştır⁸⁷. Programın diğer maddeleriyle kültürel, ekonomik, siyasal ve sanayi ile ilgili önemli atılımlar yapılmıştır.

Bu programda en önemli husus bunun din adamlarını da kapsamasıdır. Nitekim en önemli maddi gücü toprak ve bunun üzerinden alınan zekâta dayanan ulema, reformlara büyük tepki göstermiştir. Dinî gruplar için önemli bir gelir kaynağı olan toprakların ulemanın hâkimiyetinden alınacak olması ulemanın halkı ve küçük toprak sahiplerini Şah'a karşı kıskırtmasına sebep olmuştur.

Toprak reformu istenilen başarıyı yakalayamamış ve bundan zarar gören köylü ve işçiler ayaklanmıştır. Ayaklanmaları bastırmak antidemokratik yöntemlere

⁸⁴ Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı 1960 yılında kuruldu. Üyeleri Venezuela, İran, Irak, Suudi Arabistan, Katar, Libya, Endonezya, Abudabi, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezâyir, Nijerya, Ekvador ve Gabon'dur.

⁸⁵ Cem Alper-M. T Ogun, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Kuruluşlar*, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.238

⁸⁶ Qystein Noreng, *Petrol ve İslam*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998, s.175

⁸⁷ Asghar Alam Tabriz, "Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi", 'y.y.', (2004), s.174

başvurulmuştur. Şah 1963 yılında İran gizli servisi Savak'ın⁸⁸ yardımıyla çok sayıda insanı tutuklamıştır. Bu süreçte devrimde etkin rol oynayan bazı şahıslar ortaya çıkmıştır. Ayetullah Talagani, Mehdi Bazergan, Celal Al-i Ahmadi, Samed Bahrengi ve Ali Şeriati gibi önemli düşünürler parlarken Ayetullah Humeyni'nin siyasi kariyeri de bu süreçte başlamıştır. Aynı zamanda İran'ın en önemli din adamlarından biri olan Ayetullah Borocerdî 1961 yılında ölmüş ve Humeyni sivrilmeye başlamıştır. Daha önce sadece yöneticileri ıslah etmek için nasihat eden dini gruplar Humeyni ile birlikte artık yönetimi ele geçirmeyi düşünmüştür. Humeyni ABD ve İsrail'in İran yönetiminde söz sahibi olduğunu, İran dış politikasının yetersiz olduğunu iç politikada ise *Ak Devrim* reformları ile İran'ın içten çökertilmek istendiği, bu reformların dinî ve ahlaki yapıyı bozacağını ifade etmiştir. Humeyni, Amerika Birleşik Devletleri askerlerinin ve personelinin işlediği suçlardan dolayı İran'da yargılanamaması ile ilgili yasanın çıkması üzerine, yasayı İran Devleti'ne ve halkına ihanet olarak ifade etmiştir. Humeyni sert söylemleri ve eleştirileri yüzünden 4 Haziran 1963 yılında tutuklanmıştır. Humeyni'nin tutuklanması üzerine başlayan gösterilerde on binden fazla insan öldürülmüştür⁸⁹. Olaylardan sonra Humeyni sürgüne gönderilmiştir. Bursa, Necef ve Paris'teki sürgün yaşamı devam etmiş bu durum 1979 yılına kadar sürmüştür.

1963 yılından sonra Şah'a karşı olan bütün gruplar İslami muhalefet çatısı altında birleşmiştir. İslam ve İran'ın kültürel, siyasi ve sosyal yapısı kaynaştırılmış ve devrimin fikri alt yapısı hazırlanmıştır. Ulusal Cephe içerisindeki İslami gruplar ayrılarak İran Özgürlük Hareketi'ni kurmasıyla Ulusal Cephe iyice zayıflamıştır. Ulusal Cephe lideri Kerim Sencabi Ulusal Cepheyi tekrar etkin hale getirmiş ve daha sonraki süreçte Humeyni ile beraber hareket etmiştir.

Sencabi Devrim öncesi İran ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir⁹⁰ :

“Musaddık dev bir isimdi ve öyle kaldı. Ancak, 1963 ayaklanmasından sonra yetişen bizim kuşak için siyasal mücadeleye atılmaya karar verdiğimiz dönemde Musaddıkçı eylem ve Musaddıkçılar nefeslerini tüketmiş gibiydiler. Bu hareketin başını çeken babam ve mücadele arkadaşları yeni koşullara uygun bir görünüm içinde, yeni koşuldaki mücadeleyi omuzlayacak güç ve yapıda değillerdi. Oysa o dönemde gerek

⁸⁸ 1957 yılında kuruldu. (Farsça: سازمان و اطلاعات سازمان ساواک veya Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar, Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü).

⁸⁹ Aşgar Alam Tabriz, *a.g.e.*, s.175

⁹⁰ Sait Sencabi, *Gozaştî Tarihi*, 'y.y.', Tahran, 1970, s.102

Ayetullah Humeyni'nin kişiliğinde öne çıkan din adamları hareketi, gerekse Celâl Al-i Ahmed'in ve Ali Şeriatî'nin yaydığı fikirler, İslami bir devrimci çekim odağı haline gelmişti. Şahlığa karşı mücadeleye katılacak İranlı yeni kuşaklar ve halk için siyasal faaliyetleri İslamcı düşünce ve eylemlerin dışında olamaz gibiydi. 1960'ların sonuyla birlikte İslam düşüncesi ve hareketi, İran Devrimciliğiyle eş anlama gelmeye başlamıştı”.

Bu durum İslam hareketinin devrim ile anılmasına neden olmuş ve diğer gruplar ikinci planda kalmıştır. Yeni nesil Şah'a karşı mücadele etme kapısı olarak İslami grupları görmüştür. İran halkı da İslami grupları sevmese bile İslami ideolojiyi Şah'tan kurtulma aracı olarak kullanmıştır. İran İslam Devrimi'nin meydana gelme sürecine girmeden önce bu devrimin düşünsel, kültürel ve ideolojik altyapısını hazırlayan düşünürü ve etkisini ortaya koymak gerekir. Bu düşünür şüphesiz Dr. Ali Şeriatî (1933-1977) ve düşünceleridir. Onun düşünceleri İranlı gruplar için devrimin ideolojik altyapısını hazırlamıştır.

İdeoloji en geniş anlamda toplumsal hayat ile ilgili düşünce, anlam ve sembolik temsillerin alanına işaret etmektedir⁹¹. Bu anlamda ideoloji toplumsal hayatı etkileyip şekillendirme gücüne sahiptir. Ali Şeriatî geleneksel İran inancını inceleyerek yeniden formüle etmeye çalışmıştır. Pek çok insana göre Şeriatî Devrimi mümkün kılan kişidir⁹². Devrimin ideoloğu olarak kabul edilen Şeriatî mistik anlamda Mevlâna öğretisinden etkilenmiştir. 1977 yılında İngiltere'de Şah'ın gizli teşkilatı SAVAK tarafından öldürülmüştür.

Kısa hayatı boyunca siyasal mücadeleye katılmış ve özellikle Musaddık'ın devrilmesinden çok etkilenmiştir. Bu olaydan sonra *şer üçlüsü* adlı meşhur kavramı ortaya atmış ve bu kavramlar kısa sürede popüler olmuştur. Bu üçlü *Zer(altın)*, *Zor(baskı)* ve *Tezvir (yalan ve aldatma)* olarak el alınabilir. Şeriatî'ye göre *zer*, ekonomiyi, iktisadı, *zor*, baskı ve zorbalığı; *Tezvir* ise insanları din veya başka fikirlerle uyutmayı veya aldatmayı temsil etmektedir. Bunun için insan bu üç şeyle mücadele etmesi gerekir. 1970'li yıllarda öldürülen pek çok insandan bazıları Şeriatî'nin arkadaşlarıydı. Bu yüzden muhalefeti iyice artırmış ve daha sonra çok önemli hale gelen

⁹¹ Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s.8

⁹² Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken*, Cinius Yayınları,1.Baskı, İstanbul, 2012, s.131

“Her ay Muharrem, her gün aşura, her yer Kerbela” sloganını söylemiştir⁹³. Bu slogan kutsal Şii inancına bir atıf olmakla birlikte rejime karşı kutsal savaş ilanı olarak kabul edilmiştir.

1.5. İran İslam Devrimi

İran İslam Devrimi'nin oluşumu, gelişimi ve gerçekleşme tarzı anlamında İran tarihinin en önemli siyasi hareketlerinden biridir. Devrim, süreci ve sonrasındaki gelişmeler göz önüne alındığında bölgesel güvenliğe önemli derecede etki etmiştir. Bu hareket sadece dinî grupların Şah'ı devirme meselesi olmayıp İran'daki pek çok grubun ortak hareketiyle meydana gelmiştir. 1979 Devrimi İran'daki İslami, sol, liberal, yenilikçi hareketlerin belli bir amaç için bir araya gelmesiyle oluşmuş ve kendine has bir yapısı olan harekettir. Bu geniş kapsamlı ve bilinçli bir halk hareketinin bazı önemli sebeplerini ve koşullarını sıralamak mümkündür.

İran'da enflasyon oranı çok yüksek oranlarda seyretmiştir. 1960'ların ortalarında enflasyon sıfırlanmış ama 1971'den 1976'ya kadar bütün endeksler %190'ı göstermiştir⁹⁴. 5 yıl içinde ev kiralari 300 katına kadar zamlanmış ve kirada oturan orta sınıf bir ailenin geçinmesi çok zorlaşmıştır. Bu yüzden insanlar gelirlerinin 2/3 kiraya vermek zorunda kalmıştır. Hızlı nüfus artışı, köyden kente göç gibi etmenlere, hızlıca gelişen endüstrileşme de eklenince tarım sektörü ciddi zarar görmüştür. Sanayi sektöründe yüksek işsizlik oranına sahip İranlılar yerine genellikle yabancılar çalışmıştır. 1974 yılında devlet yatırımları artırmak amacıyla piyasadaki para hacmini %60 artırmasıyla⁹⁵ zaten iyi olmayan İran ekonomisi dibe vurmuştur.

Şah bütün bunların nedeni olarak tüccar kesimini görmüştür. Zengin, fakir, rantçı her kesim Şah'tan ciddi anlamda rahatsızlık duymuştur. Şah'ın başlattığı *Rantçılarla Mücadele* programı adı altında her kesimden tutuklamalar ve hapis cezaları olmuştur. Şah'ın keyfî tutumu zenginleri de rahatsız etmeye başlamış⁹⁶ ve rejimin başlattığı mücadele bütün kesimlere karşı şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Şah'ın lise öğrencilerinden ve Savak'tan kurduğu 10.000 kişilik *Esnaf Şuraları* adlı grup, yaklaşık

⁹³ Selin Çağlayan, *a.g.e.*, s 131-172

⁹⁴ Mehdi Bezergan, *Ettela'at*, 18 Bohman 1358(1939), s.9

⁹⁵ Economist, “*Iran's Miracle That Was*”, 20 December 1975

⁹⁶ Amir Ahmad Fekri, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları,1.Baskı, Şubat, İstanbul,2011, s.165

400.000 kişiye para cezası kesmiştir⁹⁷. Şah bütçe açıklarını kapatmak için küçük ve orta sınıf İranlılardan oluşan esnaf grubu olan *Bazaar*'ı kullanmak istemiştir⁹⁸. Bu gruplar devrime ciddi destek vermiş ve dahası devrimin dinamosu olmuşlardır.

Şah rejiminin en önemli güç ve ekonomik kaynağı olan petrol gelirlerinin adaletsiz dağıtılması halkın tepkisini çekmiştir. Petrol fiyatlarında ciddi artışlar yaşanmış ve bu durum ekonomik olarak önemli kaynak yaratmıştır. Fakat Şah bu geliri askeri harcamalara ayırmış halkın faydalanacağı yatırımları yapmamıştır. İran'da askeri harcama tutarı 1970 yılında 2.672 milyon dolar iken, 1975'te bu rakam 18.686 milyon dolara çıkmıştır⁹⁹. Askerî harcamalar İran ekonomisini ciddi anlamda etkilemiştir. Bu durum ekonomide yüksek cari açığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1973 yılında petrol, İran ekonomisi canlandırmıştır. Hemen sonrasında meydana gelen OPEC krizi fiyat artışı İran ekonomisine ciddi anlamda olumlu etki yapmıştır. Fiyat artışlarında önce 180 dolar olan gelir, bir sene sonra 810 dolar olmuş, iki sene sonrasında ise 1521 dolara çıkmıştır¹⁰⁰. Toplumun bir kısmına etki eden bu artış gerçek anlamda adaletli olmamıştır. Zenginler bundan aslan payı almış orta ile küçük grupların sıkıntıları devam etmiştir. Bu durum halk kesimleri arasında uçurumu daha da derinleştirmiştir.

Devrimin en önemli sebeplerinden biri yönetici ve yönetilen arasındaki uçurumdur. Şah'ın halkın isteklerine kulak tıkaması, sürekli eğlence merasimleri düzenlemesi halk ile zayıf olan bağları koparma noktasına getirmiştir. Şah'ın halk yaşantısına uzak olması, uygulamaya çalıştığı sosyal ve kültürel programlarla kendini belli etmiştir¹⁰¹. Nitekim bu programlarda halkın istekleri dikkate alınmamıştır. Şah bütün hayatı boyunca yurt dışında eğitim almış ve o şartlarda büyümüştür. Bu durum Şah'ın İran'ı anlamasını zorlaştırmıştır. Nitekim ABD büyükelçisinin "*Doğulu bir ülke için Şah, fazla Batılılaşmış bir kişiydi*" sözü durumu iyi özetlemektedir. Şah ve Şah'ın etrafındaki seçkinlerin İran halkının kültürel ve sosyolojik değerlerini açıkça göz ardı etmesi orta ile düşük sınıftaki insanları yönetimden iyice uzaklaştırmıştır¹⁰².

⁹⁷ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, 1982. S.614-615

⁹⁸ *Iran Times*, 8 December 1978

⁹⁹ Qystein Noreng, *a.g.e.*, s.175

¹⁰⁰ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu da Güç Dengesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s.128

¹⁰¹ Mehmet Atay, "İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, Cilt:5 Sayı:3, s.137

¹⁰² Farhad Khosrokhavar-Oliver Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, (Çev: İ. Yerguz), Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.21

İran, halkının %90'ı Şii ve %8'i Sünni¹⁰³ olan Müslüman bir devlettir. Şahın uygulamaları ve söylemleri ise bunun zıddı olmuş ve Şah'ın devlette yerleştirmeye çalıştığı yaşam, dinî grupların tepkisini çekmiştir. Nitekim bazı Ayetullahlar¹⁰⁴ bu devrimin uzun süren İslam düşmanlığına karşı bir hareket olduğunu savunmuştur. Yapılan reformlar veya uygulanmaya çalışılan programlar İslami kesimi ve Şah'ı karşı karşıya getirmiştir. Halk tarafından saygı gören Ayetullahlar bu durumu belli süreçten sonra politik bir amaç olarak kullanmıştır. Nitekim önemli Ayetullahlardan bir olan Humeyni *Velayeti Fakih* tezini öne sürmüştür. Buna göre Şii inancındaki kayıp imam gelene kadar onun yerine din adamları vekaleten politik ve siyasi işleri yürütmelidir¹⁰⁵. Özellikle 1970'li yıllardan sonra yaptığı konuşmalarında İslam'da saltanatın olamayacağını bunun putperest bir kurum olduğunu vurgulamıştır. Humeyni'nin artan karizması ve halk üzerindeki etkisi önemlidir. Nitekim bu konuşmalarından sonra bütün İran halkı Humeyni'ye sempati duymuştur. Humeyni de Şiiliğin özünde olan isyan ve başkaldırı ruhunu çok iyi kaynaştırmıştır.

Şah, meşruiyetini garanti altında almak için sürekli yabancı devletle işbirliği yapmıştır. İran halkı bu durumun İslam devleti sıfatına ve İran'ın bağımsızlığına aykırı olduğunu düşünmüştür. Şah, özellikle ABD ve İsrail ile son zamanlarda ilişkileri geliştirmiştir. Bu durum ABD'nin Şah'a önemli destek vermesine neden olmuştur. Fakat 1975 yılından sonra dünya üzerindeki pek çok kuruluş Savak'ın yaptığı eylemleri eleştirmiştir. Uluslararası Af Örgütü (Londra), Uluslararası Yargıçlar Komisyonu(Cenevre), Birleşmiş Milletlere bağlı Uluslararası İnsan Hakları Komisyonu yayımladıkları belgelerde ve yaptıkları açıklamalarda İran'da ciddi insan hakları ihlallerinin olduğunu belirtmişlerdir¹⁰⁶. Bazı uluslararası örgütlerin İran yönetimine yönelik eleştirileri ABD'nin Şah yönetimini her koşulda desteklemediğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum İran muhalefeti için çok uzun zamandır beklenen bir fırsat olarak algılanmıştır. Nitekim Humeyni 8 Eylül 1978'de gönderdiği mektupta ulemaya şu

¹⁰³ Manas Çamlı, "İran'ın Dini ve Mezhebi Azınlıkları", *Tebriz Araştırmaları*, 2016, (<http://tebare.org/?p=356>)(ET: 14.05.2017)

¹⁰⁴ Ehlibeyt soyundan gelmiş ve İslami ilimlerde en etkili kişidir. Genellikle Şii din adamları için kullanılır. Allah'ın delili, gölgesi gibi manalara geliri. Detaylı bilgi için: <https://www.turkebilgi.com/ayetullah#bilgi> (ET: 13.05.2017)

¹⁰⁵ Yurdanur A. Çetirge, *Namludaki Karanfilden Şeriata İran*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997, s.40

¹⁰⁶ Amnesty International, *Annual Report for 1974-1975*(London 1975); International Commission of Jurists, *Human Rights and the Legal System in Iran* (Geneva, 1976). s.1-27

şekilde hitap ediyordu: “Bugün İran’da bir fırsat göze çarpmaktadır; bu fırsatı değerlendirin. Siyasi partilerin yazarları da bugünlerde eleştiriyorlar ve muhalefet haykırıyor. Siz de yazı ile Şah’ın cinayetlerini dünya ya duyurun.¹⁰⁷”. Devrimin gerçekleşmesi için bütün şartlar oluşmuş, Sadece patlak vermesi için bir olay beklenmiştir.

İran’daki siyasi muhalefeti temel olarak 6’ya ayırabiliriz. Bunlar: Radikal İslamcılar, İlimli İslamcılar, milliyetçiler, liberaller, radikal solcular, ılımlı solculardır¹⁰⁸. Bu gruplar Devrim sonrasındaki süreçte istedikleri sistem ile ilgili fikir birliği içinde olmamalarına rağmen Şah’ın gitmesini isteyen gruplardır. Devrimin en önemli iki grubu Bazari ve Ulema’dır¹⁰⁹. Bu iki grubun birleşmesi ve aynı anda hareket etmeye başlaması devrimin dönüm noktasıdır. Birbirinden farklı özelliklere sahip, farklı siyasal ve dinî görüşleri olan pek çok grup, devrime giden süreçte İslami şemsiye altında birleşerek harekete geçmiştir. Bu durum Humeyni’nin karizmatik kişiliğini ve bu grupları bir arada, aynı amaç için birleştirme yeteneğini göstermiştir.¹¹⁰

Muhafiz kesim karşısında Şah’ı destekleyen İran Ordusu, SAVAK gibi güçlü kurumlar olmakla birlikte bunlar devrim sürecinde Şah’a yeterli desteği vermemiştir. Kısa bir süre sonra saf değiştirip devrimci güçlere katılmışlardır¹¹¹. Devrimin ilk belirtileri 1977’li yıllarda başlamıştır. Şah’a yakın bazı insanlar yazdıkları mektuplarda endişelerini dile getirdiler fakat Şah herhangi bir önlem almamıştır. 7 Ocak 1978’de Ettelaat Gazetesi’nde Humeyni’ye hakaret eden bir makalenin yayımlanması devrimin fitilini ateşlemiştir. Bu makale üzerine 9 Ocak’ta düzenlenen ve önemli din adamlarının¹¹² katıldığı yürüyüşe esnaf grupları da destek vermiştir. Polis gösteriye çok sert müdahale etmiş, yapılan müdahaleler sonucunda çok sayıda insan öldürülmüştür. İran genelinde etkili bir dini şahsiyet olan Şeriatmedari bu olayı kınamıştır¹¹³. İlerleyen

¹⁰⁷ Mehdi Bazargan, *Enkelabe İran Dar Do Harekât*, ‘y.y’, Tehran 1984. S.26

¹⁰⁸ Tayyar Arı, *a.g.e, Basra Körfezi...*, s.134-135

¹⁰⁹ Gilles Kepel, *Cihat, İslamcılığın Yükselmesi ve Gerilemesi*, (Çev: I. Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s.121

¹¹⁰ Gilles Kepel, *a.g.e*, s.123

¹¹¹ Cengiz Sürücü, *a.g.e*, s.43

¹¹² Şeriatmedari, Golpaygani, Nacafi Mar’aşi gibi alimler katılımı ile birlikte halka sığraması daha kolay olmuştur

¹¹³ *Rouznamaye Ettelaat*, 24 Ocak 1978, s.26-27

günlerde gösteriler diğer şehirlere de yayılmış ve esnaf grubunun¹¹⁴ dinî gruplarla hareket etmesi olayların şiddetlenmesine neden olmuştur. Humeyni gösterileri iyi organize etmiş nitekim gönderdiği kasetler İran'ın dört bir yanında yankılanmıştır¹¹⁵. Kısa bir süre sonra gösteriler bütün İran'da etkili olmaya başlamıştır.

İran Ordusu ise tercihini devrimden yana kullanmış ve ilerleyen günlerde İran'da ekonomik ve toplumsal yaşam felç olmuştur. Şah ise kendisine destek veren grupları harekete geçirmekte başarısız olmuştur. İnsanlar artık Şah'ın İran'ı terk etmesini beklemiş ve Şah tedavi amaçlı yurt dışına gideceğini duyurmasına ile birlikte 16 Ocak 1979 yılında resmen devleti terk etmiştir. 1 Şubat 1979 yılında İran'a geri dönen¹¹⁶ Humeyni'nin 1964'ten beri devam eden sürgünü¹¹⁷ bitmiştir. Humeyni'yi karşılayan kalabalık sayıları milyonlarla ifade edilmiş aynı zamanda Humeyni İran'ın en önemli siyasi ve dinî şahsiyeti haline gelmiştir.

Humeyni İran'a geldikten beş gün sonra Mehdi Bazargan'ı Başbakan olarak atadığını duyurmuştur. Fakat Şah'ın seçtiği Başbakan olan Bahtiyar ise bu durumu şaka olarak tanımlamıştır¹¹⁸. Bahtiyar'ın bu kadar kendine güvenmesinin nedeni İran ordusunun gücü olmuştur. Fakat kaçırdığı nokta, iplerin devrimcilerin eline geçtiği gerçeğidir. Ordu 11 Şubat 1979 yılında operasyon başlatmış fakat kanlı çarpışmalar sonrasında yönetim tamamen devrimcilerin eline geçmiştir. 1 Nisan 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Humeyni devletin dinî lideri seçilmiştir. Humeyni'nin seçilmesinden sonra, İran'da uzun yıllar süren monarşi yıkılmış ve yeni bir süreç başlamıştır.

Mehdi gelmeden İslami bir devlet kurulamayacağını savunan bazı İslami gruplar devre dışı bırakılmış, sol örgütlenmeler ve bazı siyasi haklar isteyen gruplar istediklerini bulamamış ve İran siyasetinde önemli bir aktör olan Tudeh Partisi¹¹⁹ kapatılmıştır.

¹¹⁴ İran'daki Bazar (esnaf) grupları genel olarak muhafazakâr insanlar olup ulemanın söylediklerine saygı duyarlardı

¹¹⁵ Cengiz Çandar, *Dünden Yarına İran*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981, s.61

¹¹⁶ Turgut Türümen, *İran Devrimi Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.57

¹¹⁷ Humeyni 1964 yılında sürgün edilmiştir.

¹¹⁸ Çengiz Çandar, *a.g.e.*, s.18

¹¹⁹ Farhang Jahanpour, "Iran: The Rise and Fall of the Tudeh Party", *The World Today* 40.4, 1984, s.152-159.

Ağustos 1979 yılında kurulan *Devrim Muhafızları*¹²⁰ bu geçişte çok önemli rol oynamıştır. Humeyni bu silahlı grup sayesinde devrimin dinî grupların eline geçmesini sağlamıştır.

1.6. İran Dış Politikasının Evrilmesi

Devrimden sonra iktidara gelen yeni yönetim iç politika ve dış politikada dinî söylem kullanmıştır¹²¹. Yapılan konuşmalarda *din* özne olarak ele alınmış devrimin sadece İran ile sınırlı kalmayacağı ve bunun bir başlangıç olduğu anayasal söylem haline gelmiştir. Bu söyleme göre *Diğer Müslümanların Koruyucusu*¹²² unvanı kullanılmıştır. Bunun gereği olarak *rejim ihracı* dış politikanın en önemli aracı haline gelmiş nitekim bu ilkeyi *rejimin güvenliği ve ihracı* olarak da ifade edilmiştir.

Dinin uluslararası ilişkilerde siyasal bir söylem olarak kullanılması geçmişten gelen bir gelenektir. Pek çok coğrafya din olgusunu kullanmıştır. Orta Doğu siyasetinde din olgusu her zaman önemli olmuştur¹²³. Bu anlamda baktığımızda dünyada çok sayıda devlet dini meşruiyet aracı olarak dış politikada kullanmaktadır. İran da din unsurunu ulusal çıkarı maksimize etmek ve bölgesel güç olmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Ama bu sadece bir araçtır. Bunun dışında diğer bileşenleri de göz önüne almak gerekmektedir¹²⁴. 1979 Devriminden sonra iktidara gelen yeni rejim iç ve dış politikada din vurgusu yaparak devletin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Nitekim Humeyni sadece İran ile sınırlı kalmış bir rejimin zamanla yıpranacağını ve başarısız olacağını varsaymıştır¹²⁵. Bu yüzden İran güvenliğini sınırlarından değil Lübnan, Suriye ve Yemen gibi uzak coğrafyalardan başlatmıştır¹²⁶. Bu anlamda rejimin güvenliğini sağlama ve yayma amacı İran için hayat sahası politikası anlamına gelmektedir¹²⁷.

¹²⁰ Farsça: انقلاب پاسداران سپاه Sepāh-e Pāsdārān-e Enghelāb-e Eslāmi (İslami Devrim Muhafızları Ordusu)

¹²¹ Ayşe Baylak, *İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.95

¹²² *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Madde 3/16

¹²³ Mehmet Şahin, *Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü*, (Der: İdris Bal), Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s.143-156

¹²⁴ Yasuyuki Matsunaga, “The Secularization of a Faqih-Headed Revolutionary Islamic State of Iran: Its Mechanisms, Processes, and Prospects”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 2009, Vol.29, No. 3, s.468-482.

¹²⁵ Rouhullah K. Ramazan’i, *İran’s İslamic Revolution and the Persian Gulf*, Current History, January, 1985, s.6

¹²⁶ İbrahim El Marashi, “Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, s.23-25

¹²⁷ Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 2, Sayı 4, 2007, s.10-19

İran'ın kendi rejimini ihraç etme girişimi ideolojik bir amaç olmaktan ziyade stratejiktir. Nitekim İran sınırlarına sıkışmış bir rejim dış saldırılara açık hale gelecektir. Ekonomik sıkıntılar ve halkın genel anlamda huzursuzluğu rejimi tehlikeye atacaktır. Bunun yerine rejimin temel ilkelerini farklı coğrafyalara taşımak, her türlü saldırı karşısında daha kolay savunma anlamına gelmektedir. Bu durum iç politikadaki gelişmelerin ikinci plana atılmasına sebebiyet verecek ve muhalefetin dikkatini ülke dışına yönlendirecektir.

İran'ın kendi güvenliğini sağlamaya yönelik bir dış politika amacı ve aracı olarak kullandığı rejim ihracı ilkesi reel politik bir yaklaşımdır. Diğer önemli nokta ise İran'ın bu politikayı yürütürken coğrafi sınırları dikkate almasıdır. Nitekim bu politika Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinde farklıdır. Rusya bu politikadan etkilenmemiş ve endişe duymamıştır¹²⁸. İran bu politikayı daha çok Orta Doğu ve Körfez Bölgesi'nde uygulamaya çalışmıştır. 1982 yılında Müslüman Kardeşlerin Suriye'de başlattığı hareketin karşısında yer alması, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Ermenistan'a örtülü destek vermesi, Çeçen İslami gruplara olan ilgisizliği¹²⁹ gibi örnekler bu duruma kanıt olarak verilebilir.

Orta Doğu'ya yayılmış Şii nüfusu bu ilkenin işlevsel hale getirilmesine temel oluşturmaktadır. Irak %63, Ürdün %2, Lübnan %36, Katar %14, S. Arabistan %5, Suriye %13, BAE %16, Bahreyn %70 Şii nüfusa sahiptir¹³⁰. Fakat İran'ın bu devletlerle bazı anlaşmazlıkları mevcuttur. Bu durum bu devletler ile olan ilişkilerde hareket kapasitesini azaltmış ve etkili ilişkiler geliştirmesini engellemiştir. Devrimden sonra bu devletler İran'ı kendi güvenliklerine tehdit olarak görmüşlerdir.

Devrim sonrası yönetimin önem verdiği hususlardan biri de yabancı müdahalesinden uzak bir İran profili oluşturmaktır. İran'ın geçmiş tecrübelerine dayanarak İran'ın tam bağımsız olmasını istemişlerdir. Nitekim 1953 yılındaki Musaddık'a yapılan darbe girişimi hala İranlı yöneticilerin hafızalarında önemli bir yer tutmuştur. Bu anlamda düşünüldüğünde 1979 Devrimi, İran'ın sömürgeci tarihinden

¹²⁸ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi* 10, 2003.

¹²⁹ İsmail Sarı, "Post-Revolution Iran's Regime Paradigm and Its Foreign Policy Trends", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* Vol: 2, No: 1, 2015, s.95-135

¹³⁰ *Stratejik Ortak*, "Orta Doğu Ülkelerindeki Şii-Sünni Oranları", (<https://www.stratejikortak.com/2015/10/ortadoğu-ulkelerindeki-sii-sunni-oranlar.html>), ET:16.05.2017

kurtulup tam bağımsız bir devlet olmasının başlangıcıdır¹³¹. İran Devrimi sonrasında *ne Doğu ne Batı* sloganı benimsenmiş ve Müslüman devletlere etki etme politikası benimsenmiştir. İran'ın son yüz elli yıllık tarihine bakıldığında *bağımsızlık ve özgürlük* vurgusunun çok güçlü olduğu görülmektedir¹³². İran, tarihi boyunca yabancı devletlerin müdahalesiyle karşılaşmış ve bu durum İran halkını çok olumsuz etkilemiştir. İran hem büyük devletler tarafından işgal edilmiş, kaynakları sömürülmüş, hem de büyük devletlerin çekişme alanı haline gelmiştir. Dolayısıyla başta milliyetçiler olmak üzere bütün gruplar İran'ın yabancı etkisinden kurtulmasını istemiştir. Bu nedenle İran, ABD ve SSCB'nin liderlik ettiği bloklara girmek yerine üçüncü dünya devletleriyle ilişkiler geliştirmeyi seçmiştir. Bu durum ABD ve İsrail ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.

İran'ın, dış politika yapımında pragmatizm ve idealizm ile ilgili atıfları olmakla birlikte¹³³, İran'ın dış politika hedeflerini ve argümanlarını sadece bu ilkelerle açıklamaya çalışmak yeterli değildir. Devrim'e sahne olan İran gibi devletlerde dış politika ile iç politikanın iç içe geçtiği durumlar olmakla birlikte İran dış politik karar alma mekanizması uluslararası sistemin şartlarını analiz ederek hareket etmiş, rasyonel çıkarlar ve hedefler göz ardı edilmemiştir. İran Anayasası'na bakıldığında İran dış politika hedefleri temel olarak, dış müdahaleye karşı çıkmak, devlet bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak, Müslüman halkların korunması ve diğer devletlerle barışçıl ilişkiler geliştirmektir¹³⁴. Bu açıdan bakıldığında İran Devleti'nin saldırgan ve yayılmacı bir amaçtan ziyade kendini savunduğu anlaşılabilir. Fakat pratikte durum zaman zaman değişiklik göstermiştir.

Dış politikadaki çıkmazlar ve iç politikadaki sıkıntılar İran İslam Devrimi'ni hızlandırmıştır. Dış politikada yabancı devletlerin İran halkını dikkate almaması ve İran ekonomik kaynaklarının sömürülmesi, İran halkında *Batı karşıtlığı* oluşmasının en büyük sebebi olmuştur. İran halkı kendini bu durumdan dolayı yalnız hissetmiş ve buna

¹³¹ Stephen C. Fairbanks, "Iran: No. Easy Answers", *Journal Of International Affairs*, Vol:54, No:2, 2001, s.448

¹³² Rouhullah K. Ramazan'i, *Independence Without Freedom: Iran's Foreign Policy*, USA: University of Virginia Press 2013, s.19.

¹³³ Hamid Ahmedi, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal Çıkar İkilemi", *21. Yüzyılda İran*, (Çev. Pınar Güven), Ankara, Sitare Yayınları, 2011, s.65

¹³⁴İmam-khomeini.com, "*İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*", (<http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>), ET:11.04.2018

reaksiyon gösterme ihtiyacı duymuştur. Bu durum İran İslam Devrimi'nin en önemli zeminini oluşturmuştur. Bir diğer önemli nokta da Şah'ın devlet içerisindeki tutumu olmuş bu tutum İran halkını gittikçe sefaletle sürüklemiş başarısız iç ve dış politika Devrim'i beslemiştir.

Devrim öncesinde İran halkı tarafından saygı duyulan İslami gruplar ve bu grupların söylemleri İran halkının devrim anlayışının güçlenmesine neden olmuştur. İran halkında daha önce de devrimsel istekler olmuş fakat Humeyni liderliğinde ileri sürülen düşünceler, yeni bir İran arayışı vurgusu olmuştur. Kendi kendini yöneten, ekonomik kaynaklarını kendisi işletecek ve adaletli bir sistem vaadi hazırlamak İranlıları umutlandırmıştır. Dış politikada ve iç politikada oluşan bu zemin aynı zamanda İran İslam Devrimi için güvenlik işlevi görecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

RUHULLAH HUMEYİNİ DÖNEMİ (1979-1989) İRAN DIŞ POLİTİKASI

2.1. İç Politikadaki Gelişmeler

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra siyasal iktidarın değişimi ve dönüşümü Humeyni'nin kişisel yetenek, beceri ve etkisiyle dinsel grupların yönetime geçmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum yeni bir rejimin belirtisi olmakla birlikte toplumsal değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde iç politika ve dış politika arasındaki ilişki daha da güçlenmiştir. Kurumsallaşma ile birlikte etkili olmaya başlayan Humeyni, dış politikada keskin dönüşler yapmış ve toplumsal olarak yeni bir İran arayışına girmiştir. Bu arayış, bilim ve sanayide modernleşmeden ziyade kültürel ve ideolojik bir sınıf yaratma arayışdır.

İran İslam Devrimi'nin sahip olduğu değerler, liderler ve etkilediği halk göz önüne alındığında iç ve dış politikada önemli yansımaları olmuştur. İç ve dış politikanın birbirinden ayrı düşünülmeceği gerçeği İran'da en etkili şekilde kendini göstermiştir. İran'daki iç politika dönüşümü ve dış politika değişimi göz önüne alındığında devrim İran'daki modernleşme ve sekülerleşme sürecini yeniden adlandırmak ile ilgilidir.

Modernleşme, fikirlerin ve olguların değişimi olarak tanımlanmaktadır¹³⁵. Modernleşme kavramı yaşam tarzındaki değişimi ifade ederken, sekülerleşme ise fikirselsel bir altyapıyı ifade etmektedir. Batıda iki olgu beraber ilerlerken dünyanın geri kalan bölgelerinde bu durum geçerli değildir. Bazı devletlerde modernleşme ileri düzeydeyken, sekülerleşme ise daha yavaş ilerlemektedir. Pek çok Arap devleti için de bu durum geçerlidir. Yaşam tarzında radikal değişiklikler fikirselsel düzeyde olmamaktadır. Fakat İran'da modernleşme, devrim ile beraber kesintiye uğrarken, sekülerleşme ise hızla gelişmeye devam etmiş ve Devrim laiklik yerine İslami teokrasiyi getirmiştir. Batı'da *din-devlet* ayrımı yaşanırken, İran'da *din-devlet* birleşmesi yaşanmıştır¹³⁶. İran iç politikasında bu dönüşümün nasıl yaşandığı da önemlidir.

¹³⁵ Bedri Gencer, Medeniyet Ütopyası Peşinde, *Gelenekten Geleceğe*, Sayı:8, 2014, s.54

¹³⁶ İsmail Sarı, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2.1 (2015): 95-135.

İran İslam Devrimi'ne katılan her bir grubun beklentisi ve yeni İran düşünce dünyası farklı istekler barındırmıştır. Devrime katılan solcuların beklentisi ile Kürtlerin ve Azerilerin beklentisi farklı olmuştur. Hatta aynı çatı altında destek veren İslamcı grupların bile hedefleri ve istekleri farklılıklar barındırmaktadır. İran İslam Devrimi gerçekleşikten sonra devrim sonrası yönetime büyük umutlar bağlanmıştır. Bazı grupların demokratik ve laik bir İran hayali varken, bazılarında ise dini sistem düşüncesi mevcut olmakla birlikte Devrim öncesinde grupların uzlaştıkları konular ciddi anlamda tartışılmamıştır. Şah'ın baskısının bitirilmesi, ekonomik reformlar ve özgürlüklerin geliştirilmesi gibi konular üzerinde söylem bazında uzlaşmış aynı zamanda bütün grupların adalet, eşitlik ve özgürlük söylemleri mevcut olmakla birlikte kavramın tanımlaması ve içeriği noktasında farklı fikirler öne sürülmüştür. Bütün gruplar Şah ve yönetiminden nefret etmiş fakat Humeyni daha çok nefret etmiş ve Şah'ı devirmekte daha kararlı olmuştur. Bunun için çok önemli bir kitlesi ve programı olmakla birlikte bütün gruplar üzerinde birleştirici güç bu olmuştur. Devrim gerçekleşikten sonra nasıl bir yol izleneceği merak edilmiştir.

İran halkı 30-31 Aralık 1979 tarihinde referanduma gitmiş ve seçim sonucu %98,5 oy oranı ile evet çıkmıştır. 1 Nisan 1979 yılında Humeyni liderliğinde devletin ismini İran İslam Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir¹³⁷. Devrimden sonra geçici hükümet kurulmuş ve başına Mehdi Bazergan geçmiştir¹³⁸. Milli Cephe'nin İslami akımında bulunan Bazergan, bütün grupların saygısını kazanması ve ılımlı yapısından dolayı en iyi tercih olmuştur. Fakat sadece günlük ve rutin resmî işleri yapıyor olması Bazergan'ı huzursuz etmiştir. Nitekim asıl işler *Devrim Konseyi* denilen gayri resmî grubun elinde olmuş ve bu grubun başında ise Humeyni bulunmuştur. Başlangıçta yapılan Anayasa Humeyni tarafından kabul görmemiştir. Bunun üzerine Uzmanlar Meclisi¹³⁹ kurulmuş ve yeni anayasa¹⁴⁰ tamamen Humeyni'nin istediği şekilde olmuştur. Bütün kesimlerce benimsenen fakat dinî gruplarca tartışılmaya başlanan Mehdi Bazergan, uzun süre devam edememiştir. Humeyni ile uzlaşamayan Bazergan aynı sene içinde istifa etmiş ve daha sonra Beni Sadr ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Humeyni'nin

¹³⁷ O'Neil, Patrick H. & Field, Karl & Share, *Cases in Comparative Politics (third edition)*, W. W. Norton & Company, 2010, s. 381

¹³⁸ *Bazergan*, "Mehdi Bazergan", (<http://www.bazergan.com/>), ET: 09.03.2018

¹³⁹ İslam Hukuku üzerinde uzmanlırlar.

¹⁴⁰ *Imam Khomeini*, "İran İslam Cumhuriyeti Anayasası", <http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>. ET.15.08.2017

alınan kararlarda etkili olmaya çalışması ve bu doğrultuda yöneticileri yönlendirme isteği, aynı sıkıntıların devam etmesine neden olmuş, nitekim İran-İrak Savaşı'nda eleştirilen Beni Sadr, 21 Haziran 1981 yılında Meclis kararıyla görevinden azledilmiştir. Yeni Anayasa İran sisteminin temel bazı ilkelerini ele almış ve halk bu doğrultuda evet oyu kullanmıştır. Kısa bir süre sonra Humeyni'nin Anayasa'nın bazı maddelere eklemeler yaparak sistemini kendi lehine çevirmeye çalışması tartışmalara neden olmuştur. Bu maddeler içerisinde en çok *Velayet-i Fakih* sistemi tartışılmıştır. Ayetullah Şeriatmedari ve Maghaddam Maraghai gibi devrimde önemli rol oynamış bazı kişilerin yaptıkları itirazlar ve bazı maddelere karşı fetva yayımlamaları sonrasında, Tebriz başta olmak üzere bazı yerlerde olaylar çıkmıştır. Şeriatmedari'nin partisi dağıtılarak siyasi faaliyetlerden men edilmiştir¹⁴¹. Muhalefetin itirazlarına ve bazı din adamlarının karşı fetva yayımlamalarına rağmen *Velayet-i Fakih* sistemi anayasal güvence altına alınmıştır.

Velayeti Fakih anlayışı, *İslam Fıkında Devlet*¹⁴² adlı eserde Humeyni tarafından öne sürülmüştür. Humeyni tezini şu şekilde ifade etmiştir: "*Fakihler imamlar tarafından, imamlar peygamber tarafından, peygamber de Allah tarafından tayin edilir. Kayıp imamın yokluğunda ona velâyet en adil bir müçtehit-fakih devletin başına geçer ve beklenen Mehdi (kayıp imam) gelene kadar devleti-toplumu-ümmeti yönetir.*" İran ve Irak kökenli bazı Şii din adamları dinî grupların devletin bütün kurumlarını yönetmesinin uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Bunun yerine eğitim ve hukuk ile ilgilenmelerinin daha uygun olacağını ifade etmişlerdir.

İran'daki sistem tartışmaları, güç dağılımı, yönetimin uygulama biçimi ve birbirlerine karşı mücadele, Devrim'den kısa bir süre sonra tekrar başlamıştır. Fakat *Velayeti Fakih* sistemi ve bu sistemi koruyan Devrim Muhafızları'nın oluşturulması, diğer grupların yönetimde düşünülmediğinin en açık kanıtları olmuştur. Kısa sürede teokratik unsurlar devletin bütün kademelerine ve toplumsal yapıya yerleştirilmeye başlanmıştır. Buna karşı çıkabilecek örgütlü ve sistemi tehdit edecek kadar büyük bir grubun olmaması işi biraz daha kolaylaşmıştır. Tarihçi Ervand Abrahamian'a göre Humeyni'nin emriyle 4 yıl içerisinde sekiz binden fazla kişi idam edilmiştir. Bunların

¹⁴¹ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve ...*, a.g.e, s.142

¹⁴² Kitap 1970 yılında ilk defa basılmıştır. Daha detaylı bilgi için kitabın İngilizce çevirisi bkz. Ayetullah Sayyid Imam Ruhallah Musawi Khomeini, "*Islamic Government: Governance of the Jurist*" <https://www.al-islam.org/islamic-government-governance-of-jurist-imam-khomeini> ET: 8.10.2017

çoğu Halkın Mücahitleri Örgütü¹⁴³ üyeleri olmakla birlikte Kürtler, solcular, İslami muhalif gruplar, liberaller gibi yönetime karşı çıkan bütün gruplar düşüncelerine bakılmaksızın idam edilmiştir¹⁴⁴.

Ben ve öteki metaforu Humeyni tarafından iç politikada iktidarı ele geçirecek sağlama aracı olarak güçlü bir şekilde kullanılmıştır. Karşılıklı iletişim ve etki ile oluşan kimlikler aynı zamanda *öteki* gerçeğini oluşturmaktadır¹⁴⁵. Sahip olduğumuz kimlikler ve değerler, bizi hangilerinden ayırdığını göstermektedir. Aynı değerleri paylaştığımız gruplara saygı göstermek ve bizden farklı değerlere sahip insanlardan uzaklaşmak ve tehdit olarak algılayıp güvenliğimize tehdit olarak görme durumunu oluşturmaktadır. Humeyni'nin dini gruplar dışındaki diğer grupları sistemin güvenliğine tehdit olarak algılaması süreci buna örnektir. Humeyni'ye göre *öteki* gruplar sistemi ele geçirebilecek potansiyel düşmandır. Buna göre hareket edilmeli ve önlem alınmalıdır.

Humeyni'yi iktidara taşıyan süreç çeşitli sıkıntılar ile dolu olmuştur. Nitekim bu 20.yy'ın en önemli diplomatik krizinden birine sebep olacak, bölgesel güvenliği ciddi anlamda tehdit eden bir savaşa sürükleyecek ve İran'ın iç savaşın eşiğinden dönmesine neden olmuştur¹⁴⁶. Bu durum, Humeyni'nin gerçek anlamda kendini kabul ettirmesi için ise üç yıla yakın bir süre gerektirmiştir. Bütün bunlardan sonra Humeyni her anlamda devletin tek hâkimi olmuştur.

2.2. İran Bölgesel Dış Politikası ve Güvenlik

İran, 1979 yılında meydana gelen Devrim ile birlikte dış politikada ciddi bir değişim ve dönüşüm geçirmiş ve Devrim ile birlikte izolasyonist bir politika izlemeye çalışmıştır. Fakat İran dış politikası devrim sonrasındaki süreçte daha netleşmeden yerel, bölgesel ve küresel düzeyde meydana gelen gelişmeler dış politikayı etkilemiştir. İran-İrak Savaşı, iki kutuplu sistemin dağılması, Körfez Krizi gibi gelişmeler İran dış politikasının dinamik bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. İran'ı ve bölgesel güvenliği etkileyen bu durum dış politikanın yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu noktada İran dış politika karar alma mekanizması nasıl çalıştığına bakmak

¹⁴³ İslami Sosyalist bir yönetim kurmayı amaçlayan bir harekettir. bkz. "Halkın Mücahitleri Örgütü", (https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Halk%C4%B1n_M%C3%BCcahitleri_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC.html), ET: 16.08.2017

¹⁴⁴ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kallner, *a.g.e*, s.122

¹⁴⁵ Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and The International State", *American Political Review*, 88/2, 1994, s.384-396

¹⁴⁶ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, 1982.

gerekmektedir. İran Dış Politikası'nın seyri ve uygulanış biçimi kendine has bazı özellikler barındırmaktadır. Nitekim İran'da dış politika yapılma süreci karar alma mekanizmasından başlayıp pratiğe geçinceye kadar bazı aşamalardan geçmektedir.

İran dış politikasının yapısal çerçevesi ve sınırları İran Anayasa'sı tarafından belirlenmektedir. Anayasadaki bu sınırı İmam Humeyni'nin ilke ve hedefleri çerçevesinde oluşturulmuştur. İran Anayasası'nın 152.maddesi¹⁴⁷ İran dış politikası ile ilgili yapılması gerekenleri belirtirken 153.maddesi¹⁴⁸ sakınılması gerekenlerin altını çizmektedir. Humeyni'den sonra dini liderin (Rehberlik Konseyi) dış politika şekillenmesinde rolü göreceli olarak azalsa da hala en önemli kurumdur¹⁴⁹. Hükümet, dış politikayı belirleyen diğer önemli kurumdur. Hükümet içerisindeki Milli Güvenlik Konseyi, devletin güvenlik ve geleceğini belirleyecek olan konularda detaylı analizler yapıp sunarak savunma ve güvenlik gibi konularda çok etkili olan bir kurumdur. Milli Güvenlik Konseyi güvenlik ve dış politika arasındaki ilişkiyi kurması açısından önemlidir¹⁵⁰. Diğer önemli kurum ise İslami Danışma Meclisi'dir. Anayasanın 84. maddesi, İslami Danışma Meclisi'ne dış politika yapım süresince fikir beyan etme hakkı ve yetkisi tanımıştır¹⁵¹. Bu kurumlar tarafından oluşturulan İran dış politikası, İran Dışişleri Bakanlığı tarafından uygulanmaktadır. Devrim sonrası İran dış politikası zaman zaman bazı dönüşümler ve değişimler yaşasa da Humeyni'nin temel fikirlerinden çıkmamıştır¹⁵². Humeyni sonrası liderler (Rafsanjani, Hatemi, Ahmedinejad) bazı noktalarda kendi paradigmalarını oluşturmaya çalışmışlarsa da öz olarak sisteme bağlı kalmışlardır.

Devrim sonrası İran dış politikası temel olarak iki döneme ayrılabilir. Bunlar, Humeyni dönemi ve Humeyni sonrası dönemdir. 1979 yılında devrim gerçekleştiğinde

¹⁴⁷ İmam Khomeini, "İran İslam Cumhuriyeti Anayasası", Madde 152 ve 153, (<http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>), ET:10.07.2017

¹⁴⁸ a.yer

¹⁴⁹ Jalil Roshendal, "Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved", *Security Dialogue*, Cilt:31, No:1, Mart, 2000, s.106

¹⁵⁰ Anthony H. Cordesman-Ahmet S. Hasmin, "Iran: Dilemmas of Dual Containment", *Boulder: Westview Press*, 1997, s.49-50

¹⁵¹ İmam Khomeini, "İran İslam Cumhuriyeti Anayasası", Madde 84, (<http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048>), ET:10.07.2017

¹⁵² Mehdi Mozaffari, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmat Ic Foreign Policy: President Khatami and the 'Fear of the Wave' ", *International Relations*, 14.5 (1999): 9-28.

Humeyni yönetime bütünüyle hâkim olamamıştır. Geçiş döneminde Mehdi Bazergan¹⁵³ ilk olarak Başbakan olmuş fakat ılımlı bir siyasetçi olarak bilinen Bazergan görevine uzun süre devam etmemiştir. Daha sonra Ebu'l Hasan Benisadr¹⁵⁴ ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Benisadr da Bazergan gibi uzlaşmacı ve liberal bir kişi olmasına rağmen 1981 yılında görevinden azledilmiştir. Benisadr'dan sonra İslamcı kadrolar devletin bütün kadrolarına hâkim olmaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra İmam Humeyni devletin ve dış politikanın gerçek hâkimi olmuştur.

Humeyni dönemi İnan dış politikası kendinden sonraki dönemi etkilemesi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde kültürel ve tarihsel birikim, halkın beklentileri, sosyolojik yapı ve siyasi karar alma mekanizması gibi etmenler önemli rol oynamaktadır. İnan'ın büyük devletler tarafından işgal edilme korkusu, dış politikanın öncelikli meselelerinden bir olmuştur. İnan I. ve II. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Rusya (arlık ve SSCB) tarafından işgal edilmiřtir¹⁵⁵. Bu yüzden Humeyni uluslararası sistemdeki büyük devletlerden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Devrimin sloganı haline gelen *ne Doğu ne Batı*, ABD ve SSCB ile mesafeli bir ilişki kurulması amacını taşımaktadır.

Humeyni döneminde en önemli dış politika söylemi *devrim/sistem/ rejim ihraç etme ve güvenliğini* sağlamaktır. Bu politika şah döneminden kopuşu simgelemekle beraber, bu politikayı uygulamak için üç aşama takip edilmiřtir¹⁵⁶. Bu politik hedefler, kısa vadede devletin yeni rejimini korumak, orta vadede devletin bölgesel güvenliği sağlamayı ve uzun vadede ise İslamî değerlerin hâkim olacağı bir dünya tesis etmektir. Humeyni, uluslararası sistemin adaletsiz olduğunu belirtmiş ve bu adaletsiz durumu düzeltmek için *şii jeopolitiği* fikrini ne srmřtir¹⁵⁷. Bu düşünce ile revizyonist bir politika izlemiş ve şii kimliği ve kültürünü ne çıkarmıştır. Özellikle Orta Doğu ve Basra Körfezindeki şii nüfusu göz önüne alındığında Humeyni, İnan Devleti'nin hareket

¹⁵³ Ela Naz, "Mehdi Bazergan", Eistanbul, 2014 (<https://www.istanbul.com/forum/t269046-mehdi-bazergan/>) ET: 11.07.2017

¹⁵⁴ Filozof.net, "Ebu'l Hasan Beni Sadr Kimdir, Hayatı, Dönemi Hakkında Bilgi", (<http://www.filozof.net/Turkce/tarih/tarihi-kisilikler-sahsiyetler/39971-ebu-l-hasan-beni-sadr-kimdir-hayati-donemi-hakkinda-bilgi.html?showall=&start=1>), ET: 11.07.2017

¹⁵⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.378-379

¹⁵⁶Rouhollah K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal* 58.4 (2004): 1-11.

¹⁵⁷ Mehmet şahin, "şii Jeopolitiği: İnan İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu*, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s.40

ve etki kapasitesini artırarak bölgesel güç olma yolunda ilerlemesinin yolunu açmaya çalışmıştır. Devrimden hemen sonra iç politikada ve dış politikada yoğun olarak *batı karşıtlığı politikası* uygulanmıştır. İran, ABD'den giderek uzaklaşmış ve Batı dünyasıyla ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Şah Dönemi'nde İsrail ve Batı dünyasıyla pozitif ilişkiler kurulmasından rahatsız olan Humeyni, dış politikada İslam kimliğini öne çıkarmaya çalışmıştır.

Humeyni Dönemi'nde pratikte uygulanan realizme uygun bir dış politika davranışı şeklinde ifade edilebilir. Bu dönemde ulusal çıkar olgusu net olarak kullanılmıştır. Teorik olarak vurgulanan İslamî söylem İran çıkarlarıyla zıtlaştığında esnetilmiştir. Bunun yanında gerektiğinde ABD ve İsrail ile işbirliği yapılmıştır. Suriye gibi bazı bölgelerde yardım çağrısı yapan İslami gruplar desteklenmemiştir. Bunun ile ilgili daha detaylı bilgi üçüncü bölümün Humeyni Dönemi dış politika anlayışında ele alınacaktır. Humeyni dönemi dış politika, temel olarak şu şekilde özetlenebilir. Tarafsızlık (ne doğu ne batı) genel olarak üçüncü dünya devletleriyle ilişkiler geliştirmek¹⁵⁸, devrim ihracı, batı karşıtlığı ve İslam kimliğini öne çıkarmaktır.

Humeyni Dönemi'nde etkin bir şekilde uygulanan realist ve neorealist dış politika, 1989 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Rafsancani Dönemi'nde (1989-1997) görece olarak değişime uğramıştır. Nitekim İran-Irak Savaşı ve bu savaşın getirdiği yıpranma İran'ı etkilemiştir. Bu durum realist politikalar yerine İran Devleti'nin imajı düzelterek ve kalkınmasına yardımcı olacak daha ılımlı ve liberal politikalar uygulama ihtiyacı doğurmuştur¹⁵⁹. Humeyni Dönemi'nde benimsenen *ne Doğu ne Batı* politikası yeniden kurgulanmış ve *hem kuzey hem güney* düzeyine geçmiştir¹⁶⁰. Bu dış politika ilkesi ile dünyadaki devletlerle güvenlik ve işbirliği olanaklarını geliştirmek hedeflenmiştir. Bu strateji İran'ın uluslararası arenadaki yalnızlığından kurtulması için bir fırsat olarak görülmüştür. Rafsancani döneminin dış politika hedefi İran'ı uluslararası sisteme entegre etmek ve bölgesel olarak güçlenmesini sağlamaktır. Fakat ABD yönetiminin 1979 yılında başlattığı ekonomik ambargoyu bu dönemde artırması, Rafsancani Dönemi dış politika hedefinin başarısız olmasına neden olmuştur.

¹⁵⁸ Gökhan Çetinsaya, *Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar, Türkiye'nin Komşuları*, DER: Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, İmge Kitapevi, Ankara, 2002, s.296-297

¹⁵⁹ Henry Sokolski-Patrick Clawson, "Getting Ready For a Nuclear-Ready Iran", *Strategic Studies Institute*, US Army War College, 2005 (<http://ssi.armywarcollege.edu/>)

¹⁶⁰ Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Both North and South", *Middle East Policy*, Vol:46, No:3 Summer 1992, s.393-412

Hatemi 1997 yılında %70 oy oranıyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁶¹. Hatemi, Rafsancani'nin başlattığı ve uygulamaya çalıştığı reformist ve ılımlı politikaları genişletmeye çalışmıştır. Öncelikle iç politikada *İslami demokrasi* tanımlamasını yaparak rejimin uluslararası sistemde kabulünü artırmaya çalışılmıştır¹⁶². Bölgedeki devletlerine güven verici politikalar izlemeye çalışan İran, bölgesel ve küresel düzeyde istikrar yakalamaya çalışmıştır¹⁶³. Hatemi Dönemi'nde uygulanan dış politika vizyonu başlangıçta önemli başarılar elde etmiştir. İran, Türkiye, Suudi Arabistan ve Batı devletleriyle önemli anlaşmalar imzalamıştır¹⁶⁴. Fakat 11 Eylül saldırıları, bu politikaların devamını etkilemiştir. ABD tarafından *şer eksenli* olarak adlandırılan İran, dış politikası bölgesel ve uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler yüzünden eksen kayması yaşamıştır. Hatemi Dönemi (1997-2005) dış politika hedefleri şu şekilde özetlemek mümkündür. Bölgesel ve küresel düzeyde ilişkileri revize etmek, nükleer enerji konusunda müzakere etmek, büyük devletlerle yapıcı ilişkilerde bulunmaktır. Cumhurbaşkanlığı'nın ilk döneminde başarılı bir şekilde uygulamıştır. Fakat ikinci dönemde 11 Eylül saldırılarının olması ve küresel siyasete neorealist bakış açısının hâkim olması bu politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasını engellenmiştir.

Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile devam eden liberal-ılımlı-reformcu dış politika karakteristiği Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle sekteye uğramıştır. Ahmedinecad ile birlikte Devrimin temel ilke ve prensibine bağlılık yeniden sağlanmış oluyordu. Ahmedinecad tam anlamıyla Humeyni ile aynı ekolü¹⁶⁵ benimsememekle beraber söylem ve Devrimin radikal noktasında birleşmişlerdir. Bölge devletleriyle şeffaf ilişkiler geliştirmeye çalışan Ahmedinecad *devrim ihracı* politikasını göz ardı etmiştir. Türkiye, Basra Körfezi ve Rusya ile işbirliği ve güvenlik ekseninde ilişkiler geliştirmiştir.

¹⁶² Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic." *Iran's Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, Reading (2008): 9.

¹⁶³ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.403

¹⁶⁴ Atilla Sandıklı and Bilgehan Emekler. "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", *Uluslararası Orta Doğu Kongresi 1-2 Kasım 2011* (2014): 419-448.

¹⁶⁵ İran da muhafazakârlar üçe ayrılmaktadır. Geleneksel, ılımlı(liberal) ve devrimci(radikal). Geleneksel ekolün en nemli temsilcisi Humeyni'dir. İlimli ekolün temsilcileri ise Rafsancani ve Hatemi'dir. Son olarak radikal ekolü Ahmedinecad temsil eder. Detaylı bilgi için bkz. Arif Keskin, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakârlar", *Stratejik Analiz*, Sayı:69, Ocak, 2006, s.59-60

2.3. Değerlendirme: Humeyni ve İran Dış Politikası

Humeyni Dönemi İran dış politikası, tek bir çizgide ilerlemekten ziyade iç politikadaki gelişmelere, bölgesel olaylara ve uluslararası sistem içerisindeki olgulara bağlı olarak dalgalı ve düzensiz bir şekilde hareket etmiştir. Ulusal çıkar olgusu net bir şekilde kullanılmış ve dönemsel olaylara bağlı olarak esnek bir politika izlenmiştir. Alexander George ve Robert Keohane ulusal çıkarı ekonomik refah, fiziksel varlığını sürdürme ve otonomi olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramlar *hayat, özgürlük ve mülkiyet* olarak adlandırılabilir¹⁶⁶. Humeyni dönemi dış politika amacı ulusal çıkarı arttırmaktır. Humeyni Dönemi'nde ulusal çıkar kavramı rejimin güvenliğini sağlama, bölgesel ve uluslararası alanda rejimin meşruiyetini sağlamak olarak tanımlanmıştır.

Humeyni Dönemi'nde dış politika eğilimleri temel olarak üç döneme ayrılabilir. 1979-1981 yılları arasında geçiş dönemi yaşanmış ve tarafsız bir politika izlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde dış politikadan ziyade devrimi iç politikada tam hâkim kılma arayışı vardır. 1981-1985 yılları arasındaki dönemde ise dinî söylem ve argümanlar idealist bir şekilde kullanılmıştır. Dinî grupların iç politikada tam anlamıyla hâkim olduğu bu dönemde realizme doğru eğilim artmıştır. 1985-1989 yılları arasında Irak Savaşı ve İran'daki ekonomik sıkıntılar yumuşama ve uyumluluk dönemini başlatmıştır. İranlı yöneticiler radikal söylem ve eylemlerinden vazgeçmiş ve ulusal çıkar kavramı öne çıkmaya başlamıştır.

Humeyni'nin fikirlerinin altyapısını hazırlayan tarihsel süreç Şiilik ekolleri arasındaki ayrım ve tartışma ile doğru orantılıdır. Bu yüzden bu ekoller arasındaki ayrıma değinmekte fayda vardır. Şiilikteki geleneksel çizgi çok uzun seneler korunmuştur. Bu çerçevede iki önemli okul vardır. Bunlar Necef Dini Okulu ve Kum Dini Okulu'dur. Şiiliğin asıl merkezi Irak sınırları içerisindeki Necef bölgesidir. Fakat İran'da Şiiliğin yayılmasından sonra Kum önemli bir merkez haline gelmiştir. Aralarındaki ayrılık sadece coğrafi olmayıp fikirselsel düzeyde de mevcuttur. Nitekim Necef'te *usuli* (akıl ön planda) ve *ahbari* (içtihat ve gelenekler, âlim görüşleri ön planda) yaklaşımları daha önce ortaya çıkmıştır. Zamanla Kum Okulu'nda daha çok

¹⁶⁶ Alexander George ve Robert Keohane, "The Concept of National Interests: Uses and Limitations," *Presidential Decisionmaking in Foreign Policy*, Alexander George (DER.), Boulder: Westview 1980, s.217-238.

ahbari gelişirken Necef'te *usuli* ön plana çıkmıştır. Bu iki okul şiiliğin tarihsel süreçte gelişmesine ve yayılmasında çok önemli katkıları olmuştur.

Kum ve Necef arasındaki en önemli ayrılık Kum 'da yetişen Ayetullah Humeyni'nin *Velayet-i Fakih* düşüncesini şia ile birleştirip yeni bir boyut kazandırmasıdır¹⁶⁷. Buna göre Humeyni kayıp imamı beklemek yerine, o gelene kadar ona vekâleten devleti yönetmek gerektiğini ifade etmiştir. Humeyni'ye göre din-devlet ayrımı yapmak olanaksızdır. Siyaseti dinin kapsamından çıkarmak her şeyden önce dine aykırıdır¹⁶⁸. Devrimden sonra da bu düşüncesini daha da genişleterek devam ettirmiştir. Bazı ulema kendisine destek olurken bazıları muhalefet etmiřtir¹⁶⁹. Kendisine karşı çıkan önemli din adamlarını cezalandırmıştır. Bunların en önemlisi devrimde etkili bir isim olan Ayetullah şeriatmedari, İran asıllı olup Necef'te ikamet eden Ayetullah Uzma Ebul Kasım Hoi ve talebesi Ayetullah Ali El-Sistani'dir.

Humeyni'nin ifade ettiği yeni fikir açılımları İran İşlam Cumhuriyeti'nin hareket alanını genişletmiş, realist çerçevede hareket etmesini sağlamış ve dış politikanın dinin kısıtlamalarından kurtulmasını amaçlamıştır. Ulusal çıkarları ve devlet politikalarını her şeyin üstünde tutmuřtur¹⁷⁰. Humeyni her ne kadar idealist bir insan olarak tanımlansa da politikalarında, realist çerçevede hareket ettiği görülebilir. Nitekim Humeyni:

“Günümüz dünyasının çalkantılı meselelerini çözerken içtihatla ve bizim karar mekanizmamızda yer alan zamanın ve mekânın rolü ilkesini kullanmak zorundayız. Hükümetin şirke, inançsızlığa ve iç-dış sorunlara göğüs germede benimsediği siyaset öylesine kusurludur ki medreselerde öğrencilerin teorik tartışmaları sorunlarımızı çözemeyeceği gibi bizi de anayasanın açık bir ihlaliyle sonuçlanacak bir çıkmaza sürükleyecektir. Sizin gelenekler ve dini emirlerle ilgili algılarınızı yanlış buluyorum. Sünneti ve rivayetleri sizin algıladığınız şekle göre anlayıp öyle hareket edecek olsak modern medeniyet tamamen ortadan kaybolmalı ve insanlar ebediyen çöllerde ve mağaralarda yaşamalıdır. Gerçek bir müçtehide göre hükümet, insan hayatının her alanında varlık gösteren fıkhın pratik felsefesidir. Fıkıh beşikten mezara bireysel ve sosyal idarenin gerçek ve noksansız teorisidir. Hükümet bütün sosyal, siyasî ve kültürel

¹⁶⁷ Mazlum Uyar, *şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004, s.269-309

¹⁶⁸ Yahya Fozi, *İmam Humeyni'nin Siyasi Düşüncesi*, Muaref Yayınları, Kum, 2005, s.93

¹⁶⁹ Erhan Başyurt, *şii Ekseni Canlanıyor*, Aksiyon, Sayı 553, 2005

¹⁷⁰ Murat Yeşiltaş, İran'ının Nükleer Söylem Siyasetini Anlamak, Eleştirel Bir Değerlendirme, *Akademik Ortadoğu*, Cilt:8, Sayı:2, 2014, s.43

*meselelerle yüzleşmede fikhın pratik yönünü ortaya koyar*¹⁷¹.” Realizmin “amaç aracı meşrulaştırır” ilkesi göz önüne alındığında Humeyni’nin bu doğrultuda hareket ettiği görülebilir. Nitekim realizm en önemli temsilcilerinden biri olan Machiavelli¹⁷² amaca ulaşıldıktan sonra insanların aracı sorgulamayacağını belirtmiştir. Humeyni gerektiği zaman ikincil şariat hükümlerinin de değiştirilebileceğini veya askıya alınabileceğini ifade etmiştir. Humeyni düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

*“Eğer hükümete ait otorite İslam’ın ikincil emirleri çerçevesi içindeyse, Hz. Peygamber’e verilmiş olan ilahi hükümet ve mutlak velâyet anlamsız olurdu. Allah’ın elçisinin mutlak velâyetinin bir tezahürü olan hükümet, İslâm’ın en temel emirlerinden biridir ve bütün ikincil emirlerden, hatta öncelik bakımından namazdan, oruçtan ve hacdan bile önce gelir. Dinî lider bir sokağı engelleyen bir evi ya da camiye yıkabilir ve bunun karşılığında o evi sahibinden satın alabilir... Dinî lider uygun görürse camileri kapatabilir. Eğer bir caminin zararı onu yok etmeden giderilemiyorsa o zararlı camiye yıkabilir. Hükümet, İslâm’ın ya da ülkenin menfaatleri söz konusu olduğunda insanlarla yaptığı dinî akitleri tek taraflı iptal edebilir. Bu nedenle farklı hususta İslâm’ın aleyhine olan bir şeyi dini olsun ya da olmasın engelleyebilir. Örneğin hükümet İslâm ülkesinin menfaatlerinin aleyhine olduğu takdirde çok önemli bir ibadet olan hacca geçici olarak askıya alabilir*¹⁷³.” Humeyni’nin bu ve buna benzer söylemleri dış politika için de aynı şekilde geçerlidir. İran dış politikası dinamiklerinin realist ve neorealist çerçevede oluşturulduğu iddiası üzerinden hareket edilirse teorinin temel varsayımlarını vurgulamakta fayda görülmektedir.

Realizm’in en temel ilkelerinden biri, anarşik sistem içerisinde devletlerin hayatta kalma içgüdüğü ile hareket etmesidir¹⁷⁴. Uluslararası sistemin anarşik veya hiyerarşik yapısı devletlerin pozisyonlarını belirlemesine yardımcı olmaktadır. Bu anlamda devletlerin amacı kendi çıkarlarını maksimize etmektir. Devletlerin bu politika yapım sürecinde sahip oldukları güç ve sağladıkları güvenlik önemlidir. Bu yüzden

¹⁷¹ Ruhullah Humeyni, *Sahife-i İmam*, Vol. 20-21, Tahran: Müessesey-i Tanzim ve Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni 1376/1997, s.170

¹⁷² Niccolo Machiavelli 1469-1527 tarihlerinde yaşamış önemli bir düşünürdür. Detaylı bilgi için bkz. Grant B. Mindle, "Machiavelli's Realism", *The Review of politics* 47.2 (1985): 212-230.

¹⁷³ Ruhullah Humeyni, *a.g.e*, s.98

¹⁷⁴ Realizm bazı temel ilkeleri için bkz. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Waveland Press, 2010; John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Publishing 2001.

devletler bazı durumlarda karşıdakilerin ne yapacakları ile ilgilenmektedir. Bu yüzden devlet kendi çıkarlarını gözetirken aynı zamanda rekabet içerisinde oldukları devletlerinde güçleriyle ilgilenmek zorundadır.

Neorealistler'e göre anarşi beraberinde düzen getirebilir. Ashley buna *anarşi problemi* adını vermektedir¹⁷⁵. İç politikada hiyerarşik düzen söz konusu iken dış politika da bunun yerini anarşik düzen tutabilir. Anarşi uluslararası sistemin düzenleyici ilkesidir. Uluslararası sistemde bütün devletlerin uyduğu kuralların olmaması ve anarşik yapı devletleri otonomi arayışına itmiştir¹⁷⁶. Dolayısıyla İran gibi devletler küresel sistem ve bölgesel alt sistem arasında bölgesel güç olmak için otonomi mücadelesi verir.

1979 İran İslam Devrimi yeni dış politika söylemi getirmiştir. Fakat Şah Dönemi bölgesel güç olma, tam bağımsızlık gibi amaçların değişmediği iddia edilebilir. Şah Dönemi'nde İran modernleşme ve kalkınma ile bölgesel güç olma yolunda önemli mesafeler kat etmiştir. Bunun için askerî güç ve özellikle nükleer silah geliştirme yoluna gitmiştir. Bütün bu hedeflerin devrim sonrasında da amaçlandığını vurgulamak gerekir. Devrim sonrasında araçlar değişmiş ve İslami söylem kullanılmıştır. Humeyni Dönemi söylem olarak idealizm olarak kabul edilse de uygulama olarak pragmatist-realist çerçevede olduğunu göstermiştir. Nitekim 1988 yılında kabul ettiği devletin çıkarlarını koruma ilkesi buna örnektir¹⁷⁷. Humeyni Dönemi'nde kabul edilen dış politika ilkeleri ve uygulamaları kendinden sonraki dönemler için referans noktası olmuştur. Daha önceki bölümde ifade ettiğimiz Humeyni Dönemi İran Dış Politikası'nın temel ilkeleri sonraki bölüm için referans noktası olacağından onları olduğu gibi aktarmakta fayda vardır.

Humeyni Dönemi İran dış politikası, kendinden sonraki dönemi etkilemesi açısından önemlidir. Bu dönemde kültürel, tarihsel birikim ve halkın beklentileri önem arz etmektedir. İran tarihinde büyük devletler tarafından işgal edilme korkusu, dış politikanın öncelikli meselelerinden biri olmuştur. İran, özellikle Birinci ve İkinci

¹⁷⁵ Richard Ashley, "Untying the Sovereign: A Double Reading of the Anarchy Problematique", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.17:2,1998, s.230

¹⁷⁶ Hasan B. Yalçın, *International Politics as a Struggle for Autonomy*, University of Cincinnati, 2011, s.100-160.

¹⁷⁷ R.K. Ramazan'i, "Iran's Export of the Revolution: IT Politics, Ends and Means", *Journal of South Asian*

And Middle Eastern Studies, Vol. 13, No.1-2, ss.69-93.

Dünya Savaşı sırasında savaşa dâhil olmamasına rağmen İngiltere ve Rusya (Çarlık ve SSCB) tarafından işgal edilmiştir¹⁷⁸. Bu yüzden Humeyni uluslararası sistemdeki büyük güçlerden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Devrimin sloganı haline gelen *ne Doğu ne Batı*, ABD ve SSCB ile mesafeli bir ilişki kurulmasına neden olmuştur.

Konstrüktivizm, bir düşüncenin, değer ve kimliğin güvenliğini en iyi şekilde muhafaza etmenin, o değer paylaşılması ile doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁹. Bu durum benimsenen politikalar için de geçerlidir. Nitekim benimsenen düşüncüyü güvende tutmanın en iyi yolu onu yaymaktır. Yeni sahalara ulaşan düşüncenin ya da değer yok edilmesi daha da zorlaşır. Bu açıdan bakıldığında toplumun güvenliği ve kimliği arasında ilişki kurulmaktadır¹⁸⁰. Siyasette de kabul edilmiş olan bu durum sahip olunan dış politikanın veya iç politikanın yayılabildiği kadar güvende olacağı gerçeğini beraberinde getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında *Şii jeopolitiği/ihracı* olarak ifade edilen İran dış politik hedefi daha net anlayabiliriz. Sadece İran sınırları içerisinde kalan rejim paradigmasını muhafaza etmek daha sıkıntılı bir süreç içermektedir. Ole Weaver'a göre bir toplum için hayatta kalmanın en önemli yolu kimliğini korumak¹⁸¹ ve ona yönelik tehditlere karşı kendini savunmaktır. Humeyni rejimi korumak ve İran kimliğini muhafaza etmek için onu farklı coğrafyalara ulaştırmak istemiştir.

Humeyni Dönemi'nde en önemli dış politika söylemi *devrim/sistem/ rejim ihraç etme ve güvenliğini sağlamaktır*. Bu politika aynı zamanda Şah Dönemi'nden kopuşu simgeler. Bu politika uygulanırken üç aşama takip edilmiştir¹⁸²: Kısa vadede yeni devletin rejimini korumak, orta vadede devletin bölgesel güvenliğini sağlamak ve uzun vadede İslami değerlerin hâkim olacağı bir dünya tesis etmektir. Humeyni Dönemi'nde uygulanmak istenen bu politikanın amacı rejimin güvenliğini sağlamaktır. Nitekim İran sınırları içinde kalmış ve sürekli saldırı tehdidi ile baş başa bırakılan bir sistemin orta ve uzun vadede geleceği olamaz.

¹⁷⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, 1983

¹⁷⁹ William Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp.37

¹⁸⁰ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:63 Sayı:3 s.22-23.

¹⁸¹ Ole Weaver, "*Societal Security: The Concept*", Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers, London, 1993, pp.25-26

¹⁸² Rouhollah K. Ramazan'i, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal* 58.4 (2004): 1-11.

Humeyni uluslararası sistemin adaletsiz olduğunu vurgulamış ve bu adaletsiz durumu düzeltmek için *Şii jeopolitiği* fikrini öne çıkarmıştır¹⁸³. Bu düşüncesi ile revizyonist bir politika izlemiş, Şii kimliği ve kültürünü hedeflemiştir. Özellikle Orta Doğu ve Basra Körfezi'ndeki Şii nüfusu göz önüne alındığında, Humeyni İran devletinin hareket ve etki kapasitesini artırarak bölgesel güç olma yolunda ilerlemesinin yolunu açmaya çalışmıştır. Devrimden sonra iç politikada ve dış politikada yoğun olarak *Batı karşıtlığı* politikası uygulanmıştır. İran, ABD'den giderek uzaklaşmış ve Batı dünyasıyla olan ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Şah Dönemi'nde İsrail ve Batı dünyasıyla olumlu ilişkiler kurulmasından rahatsız olan Humeyni dış politika da *İslam kimliğini* öne çıkarmaya çalışmıştır.

Humeyni Dönemi İran dış politikası temel olarak şu şekilde özetlenebilir: Tarafsız bir dış politika takip edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda büyük devletlerden ziyade üçüncü dünya devletleriyle etkili ilişkiler geliştirilmesi hedeflenmiştir¹⁸⁴. İran bu amaçlar doğrultusunda kendi bağımsız dış politikasını oluşturmaya çalışmıştır. Nitekim bu politikalar İran'ın uluslararası arenada söz sahibi olmasını sağlayacaktır. Diğer politikalar ise devrim ihracı, Batı karşıtlığı ile İslam kimliğini öne çıkarmaktır. Bunların amacı ise genel anlamda İslam dünyasına yöneliktir. İran bu politikalar ile İslam dünyasında liderlik istediğini ve Orta Doğu'da en önemli güç haline gelmek istediğini vurgulamaya çalışmıştır. Fakat teorik olarak kurgulanan bu düşüncelerin pratikte karşılığını bulması zannedildiğinden daha zordur.

İran'ın sahip olduğu avantajlar ve dezavantajlar göz önüne alındığında İslami kimliğini uluslararası sistemde kabul ettirmesi ve Şii kimliğinin Sünni Müslümanlar için bir tehdit oluşturmadığını ispatlaması zaman gerektirmektedir. Tarihsel olarak meydana gelmiş ve devam eden düşmanlıklar ve önyargılar politika yapımı noktasında esnekliği daraltmaktadır. Bir diğer önemli nokta ise çok uzun seneler ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi devletlerin Orta Doğu coğrafyasındaki çekişmeleri, çıkarları görmezden gelinip bu devletleri denklem dışına iterek dış politika hedefi belirlemek büyük sakıntıları beraberinde getirmektedir. Bu devletlerin çıkarları ve bölgeye yönelik dış politikaları dikkate alınmadan izlenecek politikaların uzun süreli olması beklenemez.

¹⁸³ Mehmet Şahin, *Şii Jeopolitiği...*, a.g.e.

¹⁸⁴ Gökhan Çetinsaya, *Rafıancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına...*, a.g.e

Zbigniew Brzezinski'nin *Büyük Satranç Tahtası*¹⁸⁵ olarak ifade ettiği bu coğrafyada asıl oyuncu olmak için güçlü niteliklere sahip olmak gerekmektedir. Humeyni'nin yaşadığı dönemde meydana gelen olaylar Humeyni'nin politikalarının sorgulanmasına ve yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Humeyni sonrasındaki liderler Orta Doğu coğrafyasında tek başına hareket etmek yerine bölge ve uluslararası devletlerle işbirliği imkânlarını geliştirerek politikalar belirleme ihtiyacı duymuşlardır. Bunun için bölge güvenliğini tehdit edecek adımlar atmak yerine işbirliği olanaklarını geliştirecek söylemler geliştirilmiştir. Uluslararası sisteme entegre olarak İran'ı yalnızlıktan kurtarmak ve ekonomik ilişkileri geliştirmek diğer önemli hedefleri oluşturmuştur.

2.4. ABD ve Rehineler Krizi

İran-ABD ilişkilerinin başlangıcı 1856 yılına dayanmaktadır. Bu tarihte yapılan anlaşma Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD), İran topraklarında bazı ayrıcalıklar vermiştir. Bu anlaşma aynı zamanda ilişkilerin ilk resmi anlaşması olmuştur. ABD daha önceki dönemde misyonerler aracılığıyla İran'a etki etmeye çalışmıştır. Bu anlaşma ile İran'a gelen Amerikalılar önemli ihaleleri almak için uğraşmışlardır. ABD, bu şekilde İran'da daha da etkili olmaya çalışmıştır.

İran Hükûmeti 1920'de A. Milspo'yu mali bir uzman olarak ve geniş yetkilerle İran'a gelmesine izin vermiştir¹⁸⁶. Milspo İran'da ABD menfaatleri için çok çaba harcamış fakat Şah ile anlaşmazlık yaşaması sonrasında Şah'ın isteğiyle görevinden alınmıştır. 1943 yılında ABD menşeli mallarına kolaylıklar sağlayan bazı anlaşmalar imzalanmış ve güvenceler verilmiştir. Milspo 1943 yılında İran'a geri gelmiş ve kendisine olağanüstü yetkiler verilmiştir. İran'ın bütün iktisadi hayatı Milspo kontrolüne verilmiştir. Milspo ve ekibinin yaptığı çalışmaların tek amacı İran'da ABD'yi tek hâkim devlet yapmak olmuştur. Bu yüzden yaptığı çalışmalar İran ekonomisini felakete sürüklemiştir¹⁸⁷. İran ekonomisi çok ciddi açıklar vermiş fakat İran-ABD ticaret hacmi gittikçe artmıştır. İran ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşarken ABD, kendi çıkarları doğrultusunda daha fazla çıkar beklentisi içinde olmuştur.

¹⁸⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*. *İnkılap, İstanbul* (2005).

¹⁸⁶ Mikhail Sergeevich Ivanov, *İstoriya İran'a*, Moskova, Nauka, 1977, s. 323

¹⁸⁷ Mikail, *a.g.e.*, s. 353

1953 yılında Ajax Operasyonu¹⁸⁸ ile İran'da önemli devlet adamı olan Musaddık'ın ABD'nin yardımıyla devrilmesi İran halkında, ABD karşıtlığını yükseltmiştir. Nitekim İran halkı bu olayı hiç unutmamış ve devrim gerçekleşikten sonrada bu olay çeşitli zamanlarda hatırlanmıştır. 1960'lı yıllardan sonra İran-ABD ilişkileri çok gelişmiştir. Nitekim 1973-1974 yılında İran, ABD'den 6,8 milyar dolara yakın silah satın almış ve ABD'nin askeri personeli zamanla artarak 40 bine ulaşmıştır¹⁸⁹. ABD ticaret hacmi İran'da çok önemli hale gelmiş ve bunun sonucunda ABD büyük yatırımlar yapmıştır.

ABD için İran önemli bir stratejik devlet olmakla beraber, İran'a yakın olmak ve İran'dan vazgeçmemek için önemli sebepler mevcut olmuştur. Öncelikli olarak SSCB'nin sınır komşusu olan büyük bir toprak parçasıydı. ABD, İran'a yakın olarak SSCB'yi çevreleyip SSCB'nin yayılmasını engellemeyi hedeflemiştir. Diğer önemli nokta ise İran petrolü ve İran'ın demografik yapısından yararlanma isteği olmuştur. Devrim öncesi İran-ABD ilişkileri genel olarak pozitif olmakla birlikte devrimden hemen önce ilişkilerin tarihi açısından olumlu seyretmiştir. İran ABD için stratejik ve ekonomik olarak önemli bir müttefik devlet olmuştur. Nitekim Devrim'den kısa bir süre önce ABD İran'a askeri ve lojistik yardımlarda bulunmuştur. İlişkilerin olumlu ve etkili olduğu bir süreçte ABD tarafından beklenmedik bir şekilde Devrim meydana gelmiştir.

Devrimden hemen önce ABD Başkanı Nixon (1969-1974) bölgede *çifte sütun* (*twin pillars*) politikasını uygulamaya çalışmıştır¹⁹⁰. ABD hem kendi çıkarlarını korumak hem de ortağı olan İsrail'in güvenliğini sağlamak için ikinci sütun olarak Suudi Arabistan'ı seçmiştir¹⁹¹. ABD'nin, İran'a verdiği askeri ve politik destek sonrasında 1970'li yıllarda İran, *bölgenin jandarması* unvanını almıştır. ABD bu politika ile SSCB'nin bu bölgeye yayılmasını İran ve Suudi Arabistan'a destek vererek engellemeye çalışmıştır. Bu politikaya göre destek verilen iki devletin güçlerinin eşit şekilde artırılması ve bu şekilde denge sağlanması hedeflenmiştir. Şah Dönemi'nde

¹⁸⁸ Türkçebilgi, "Ajax Operasyonu", (https://www.turkcebilgi.com/ajax_operasyonu), ET:9.10.2017

¹⁸⁹ Vasib Aliyev, *Devrim Sonrası ABD-İran İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, file:///C:/Users/PC/Downloads/2006pdf, (06.03.2018). Ankara, 2007, s.76

¹⁹⁰ Bekir Halhalli, "Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)", *Birey ve Toplum*, Cilt:4, Sayı:8, Güz 2014, s.74-95.

¹⁹¹ Pollack Kenneth, *The Persian Puzzle: The Conflict Between America And Iran*, Random Hause, New York, 2014, s.101

başarılı bir şekilde uygulanan bu politika, devrimden sonra Humeyni tarafından terk edilmiştir.

Devrim sonrasındaki yeni yönetim ve dış politika anlayışı en çok ABD'yi etkilemiştir. Nitekim ABD Orta Doğu'daki en önemli dostlarından birini kaybetmiş stratejik, politik ve ekonomik olarak zarar görmüştür. Şah Dönemi'nde zirveye çıkan ilişkilerin yönü negatif yönde ilerlemiştir. Ekonomik anlaşmalar iptal edilmiş ve ABD petrol avantajını yitirmiştir. İran'da ise ABD'ye¹⁹² karşı antiemperyalist söylemler artmıştır. ABD, Saddam Hüseyin'e destek vererek devrimin hızını kesmeye çalışmıştır. Fakat bu durum ABD'nin isteği gibi olmamıştır. Realizm en temel ilkesi olan güçleri dengeleme, güvenlik sistemini bozacak ve bölgeyi savaşa sürükleyecek olan Saddam Hüseyin'e verilmiştir. Humeyni ise Time Magazin'e 1 Ocak 1980 yılında verdiği röportajda ABD ve diğer büyük güçlerin çok büyük olduğunu fakat onları iman gücüyle yenilebileceğini ifade etmiş ve ABD'nin devrime karşı başarısız olacağını savunmuştur.

Bütün bunlar yaşanırken ABD-İran diplomatik krizine sebep olacak ve ilişkilere ciddi anlamda zarar verecek olan *rehineler krizi* yaşanmıştır. Devrik Şah'ın ABD'ye tedavi için gitmesi¹⁹³ ve ABD'nin bunu kabul etmesi sonucu bir grup öğrenci ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ni basarak orada çalışan 52 kişiyi rehin almıştır¹⁹⁴. Öğrenciler bunun karşılığında Devrim sonrasında dondurulan İran'ın mal varlığının serbest bırakılmasını istemiştir. Elçilerin ve çalışanlarının rehin alınması Viyana Konvansiyonu'nun¹⁹⁵ yabancılar ile ilgili hükümlerine aykırı olmasına rağmen Humeyni tarafından destek görmüştür. Humeyni bu olay üzerinden kendi politikalarını gerçekleştirmiş ve rehineler krizini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Bazergan Hükûmeti ise Humeyni'nin bu tutumu ve olayı iyi yönetememesi yüzünden istifa etmiştir.

¹⁹² Humeyni ABD'ye Büyük Şeytan metaforu ile saldırmakta ve her türlü kötülüğün başı olarak göstermektedir.

¹⁹³ İran Şahı'nın ABD'ye tedavi için gitmesi ve ABD tarafından kabul edilmesinin, İran halkı tarafından bu kadar büyük bir tepkiyle karşılanmasının nedeni ABD tarafından o zamanlar ciddi bir şekilde anlaşılmadı. Bu olay İran halkı için çok tanıdıktı. 1953 yılında Musadıkka yapılan darbe girişimi öncesinde aynı şey yaşandı. O zamanda İran Şah'ı Batılı devletlerce korunmuş ve Darbe yapıldıktan sonra İran'a geri dönmüştür. İran halkı tekrar aynı sendromu yaşamak istemiyordu.

¹⁹⁴ Ünal Gündoğan, "1979 İran İslam Devriminin, Ortadoğu Dengelerine Etkisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı:30, 2011, s.67-73

¹⁹⁵"Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi", (http://www.gib.gov.tr/fileadmin/CifteVergilendirme/diplomatik_viyana_sozlesme.htm), ET:19.08.2017

Kriz sürerken ABD'nin rehineleri kurtarma operasyonu düzenlediği ve başarısız olduğu ortaya çıkmıştır¹⁹⁶. ABD Meşhed yakınlarına kullanılmayan bir havaalanına gizlice indirme yapmak istemiş fakat kum fırtınası yüzünden pilot başarısız olmuştur. Bu operasyon ABD'yi uluslararası camiada hem zor durumda bırakmış hem de ABD'nin prestij kaybetmesine neden olmuştur. Bu operasyon, İran'ın yeni yönetimi ABD karşısı bir dil kullanmak için tam anlamıyla bir fırsat olmuştur.

Jimmy Carter (1977-1981) bu başarısız politikalardan yüzünden iç politikada tepki çekmiş bu durum seçimleri kaybetmesinde rol oynamıştır. Yeni başkan seçilen Reagan, *rehineler krizi* ile ilgili sert bir dil kullanmış fakat yine de İran'ın mal varlıklarını serbest bırakmıştır. Bunun sonucunda kriz, 20 Ocak 1981 yılında rehinelerin serbest bırakılmaları ile sona ermiştir. İran-ABD ilişkileri bu dönemde tamamen kriz ve çatışma üzerinden yürümemiş, Kasım 1986 yılında çıkan bir olay iki devletin gizli ilişkilerini açığa çıkarmıştır.

Mayıs 1986 yılında Suudi Arabistan ve İsrail devletlerinin yardımı ve aracılığıyla ABD Milli İstihbarat Yardımcısı Robert McFarlane İran'a gizli bir sefer yapmıştır. Bu seferde silah ve genellikle uçak tamirinde kullanılan donanım getirmiştir. Rafsancani ile görüşen McFarlane daha fazla silah gelmesi için anlaşmışlardır¹⁹⁷. İranlı yetkililer bunun stratejik bir hamle olduğunu vurgulamıştır. Bu olay, İranlı yetkililerin kendi aralarındaki anlaşmazlık sonucu Lübnan'da yayımlanan bir makale ile ortaya çıkmıştır. Bu yazı haftalık yayımlanan *Eş-Şuara* dergisinde yayımlanmıştır. Bu haber üzerine yapılan soruşturmada, silah satışının Ağustos 1985'ten itibaren devam ettiği ortaya çıkmıştır. *İrangate Skandalı* olarak tarihe geçen bu olay iki devlet yöneticilerini zor durumda bırakmıştır. ABD bu silah satışından elde ettiği parayı Nikaragua'daki komünistlere karşı savaşılan kontra gerillalarına vermiştir¹⁹⁸. *İrangate Skandalı'nın* İran-ABD ilişkilerine yansması yanında İran-Irak Savaşı'nın gidişatı için de önemlidir. Nitekim ABD'den alınan silahlar ve ekipman büyük çoğunluğu Irak'a karşı kullanılmıştır. Savaş devam ederken ABD yönetimini zor durumda kalmıştır. ABD savaş boyunca doğrudan ve dolaylı olarak bölge devletleri üzerinden Irak'a destek olmuştur. Dönemin başkanı Reagan çok zor durumda kalmıştır. Yaptığı açıklama tatmin

¹⁹⁶ Turgut Tülümen, *a.g.e.*, s.80

¹⁹⁷ *Ettelat Gazetesi*, 25 Nisan 1986

¹⁹⁸ Tarih Komplo, "*İrangate Skandalı*", (<http://www.tarihkomplo.com/2015/04/irangate-skandal.html>), ET:10.102017

etmese de amacının İran ile ilişkileri düzeltmek ve savaşı bitirmek olduğunu vurgulamıştır. Bu olay İran'ın izlediği realist dış politika anlayışı çerçevesinde bakıldığından iki devletin stratejik olarak yaptığı anlaşma olarak nitelendirilebilir. Fakat Humeyni'nin her fırsatta *Büyük Şeytan* olarak nitelendirdiği ABD ve İsrail ile yaptığı bu anlaşmalar İslam dünyasında saygınlığını ciddi anlamda sorgulamıştır. ABD Başkanı Reagan başta olayı yalanlasa da sonradan kabul etmiş ve bunun ABD çıkarı için yapıldığını ifade etmiştir.

İran, ABD ile bütün ekonomik siyasi ve askeri ilişkileri kestikten sonra destek alabileceği en önemli yer Avrupa devletleri olmuştur. Avrupa devletleri ABD gibi İran'ı izole etmek yerine müzakere edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim Alman Dışişleri Bakanı "*Tahran ile diyalog olmadan bir gelişme olmayacaktır.*" ifadesini kullanmıştır. İran pazarını ele geçirmek Avrupa devletleri için önemli bir kazanç olarak görülmüştür. Zengin doğal kaynaklara sahip, ancak maddi durumu iyi olmayan bir devletle kârlı ekonomik ilişkiler geliştirme fırsatı vermiştir.

Humeyni Dönemi'nde ABD'ye nazaran, Avrupalı devletleriyle ilişkiler söylem bazındaki gerginliklerle devam etmiştir. Bunda Selman Rüşdi Olayı ve Humeyni'nin sert tepkisi etkili olmuştur. Salman Rüşdi¹⁹⁹ olayı Avrupa devletleri ile İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Salman Rüşdi, *Şeytanın Ayetleri* adlı 1989 yılında yayımlanan eserinde Hz. Muhammed'e, İslam ve Müslümanlara yönelik olumsuz içerikli söylemleri yüzünden tepki almıştır. Dünyanın pek çok bölgesinde protesto gösterileri yapıldığı sırada Humeyni, Rüşdi için 1989 yılında ölüm fetvası yayımlamıştır. Humeyni bu fetva ile yeni biten Irak Savaşı'nın olumsuz etkisini unutturmak ve İslam dünyasında saygınlık sahibi olmak istemiştir. Bu fetva başta Avrupa devletleri olmak üzere uluslararası camiada tepki toplamıştır.

2.5. İran-İrak Savaşı

İran-İrak Savaşı, Irak'ın Eylül 1980'de İran'a saldırmasıyla başlayan, Ağustos 1988'e kadar devam eden ve bölgesel güvenliğe ciddi anlamda yansımaları alan bir savaştır²⁰⁰. Savaşın sebepleri olarak Şattularap su sorunu²⁰¹, Irak Başkanı Saddam

¹⁹⁹ Biyografi, "*Salman Rüşdi Kimdir*", (<https://www.biyografi.net.tr/salman-rusdi-kimdir/>), ET:26.08.2017

²⁰⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Stephen Shalom, *ABD ve İran-İrak Savaşı*, (Çev: Ozan Aksoy), Znet, 1990

²⁰¹ 1937 yılında İran'a bırakıldı fakat bu Irak tarafından kabul edilmedi. Nitekim 1970'li yıllarda bu sorun tekrar gündeme gelmişti. 1975 yılında imzalanan anlaşma ile en derin yer iki devletin sınırı olarak kabul

Hüseyin'in devrimin Irak'a sıçramasını engelleme, Irak'ın Körfezdeki adalar üzerinden hak iddia etmesi, İran'ın Irak'taki Kürtleri ve Şiileri yönetime karşı kışkırtması, Saddam Hüseyin'in İran'daki çoğunluğu Araplardan oluşan Kuzistan eyaletini ele geçirme isteği gibi pek çok sebep gösterilebilir. Fakat en önemli sebep İran Devrimi'nin bölgeye yayılma ihtimali ve bunun hızının kesilme isteği olmuştur.

İnşacı teori bir değerlin güvenliği ile yayılması arasında doğru orantı olduğunu varsaymıştır. Belirli bir coğrafyada başlayan bir dūřuncenin farklı alanlara yayılarak daha gūvende olduğundan etkisi azaltılmak isteniyorsa daha yayılmadan mūdahale edilmelidir. İran-Irak Savaşı norm ve değerlerin yayılma sorunu olarak ele alınabilir. Nitekim İran İşlam Devrimi'nin bölgeye yayılmadan durdurulması gerektiği ve daha sistem iç politikada oturmadan engellenebileceği varsayılmıştır. Bu açıdan ele alındığında Irak'ın İran'a saldırması için pek çok sebep sayılmakla birlikte asıl sebep Devrim'in bölgeye yayılması ihtimalidir. Saddam İran'a saldırığında dūnya kamuoyundan tepki gelmeyeceğini iyi hesaplamış ve İran'ın kaotik durumundan cesaret almıştır.

1980 yılında İran ordusu içerisindeki önemli ūst rūtbeli askerlerin tasfiye edilmesi, *rehineler krizi* ile ABD-İran ilişkilerin bozulması, yeni rejimin tam olarak oturmaması Saddam Hüseyin için birer fırsat olmuştur. Saddam Hüseyin, Kusiztan eyaletini ele geçirince İran'ın teslim olacağını öngörmüřtür²⁰². Irak savaşın başlarında önemli başarılar elde etmesine rağmen İran kısa sürede toparlanmış ve savaş yıpratma savaşına dönmüştür. Saddam savaşın İran halkını birleştireceğini ve daha tam oturmamış sistem için toparlanma fırsatı vereceğini tahmin etmemiştir.

İran-Irak Savařı, Orta Doęu tarihinin-dūnya savařları hariç-en önemli savařlarından biridir. Nitekim 1 milyona yakın insan ölmüř milyonlarca insan mūlteci durumuna dūřmüř ve çok büyük maddi hasara yol amıřtır²⁰³. İki devletin de askeri ve ekonomik olarak dıřa baęımlı olmaları ve silaha ihtiyaç duymaları sonucunda bařta

edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Zafer Yıldırım, "İran'ın Irak Politikasında řattūlarap Suyolu Sorunu", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4005/iranin_irak_politikasinda_sattularap_suyolu_sorunu ET:21.08.2017

²⁰² Detaylı bilgi için bkz. Shahram Chubin and Tripp Charles, *Iran and Iraq at war*, Boulder, Westview Press, 1991

²⁰³ Anthony H. Cordesman, "The Iran-Iraq War and Western Security, 1984-87", *London: Jane's Publishing Co.*, 1987, s. 9; "New York Times", 10 Ağustos 1988

ABD olmak üzere Fransa, Avrupa devletleri ve SSCB her iki devlete silah satmıştır²⁰⁴. Bu durum savaşın uzamasının en önemli sebebi olmuştur. Savaş yüzünden petrol ve doğalgaz fiyatlarının artması ve iki devletin zengin yer altı kaynaklarına sahip olması yüzünden iki devlet silah almak için gerekli ekonomik kaynağı bulmakta zorlanmamışlardır.

ABD'nin USS Vincenne Amerikan savaş gemisinden attığı füze ile 290 sivil öldürmesi barış noktasında inat eden İran'ın kararını değiştirmiştir. BM Güvenlik Konseyi 598 sayılı kararı kabul edilmiştir. Humeyni zehir içmek olarak adlandırdığı anlaşmayı imzalayarak savaşa son vermiştir.

Savaşı İran veya Irak kazanmamış ama her iki devlet de çok büyük siyasi, sosyal ve ekonomik tahribata yol açmıştır. İranlılar en son 19.yy'da İran-Rus Savaşı'ndan beri dış destek olmadan bir devlete karşı koymak ve savaşı kazanma durumunu yaşamamışlardır. Bu durum devlet içindeki bütün grupları devrimden sonra tekrar birleştirmiştir. Diğer önemli nokta ise İran, devrimi sadece İran sınırları içerisinde tutarak güvenliğini sağlamanın zor olduğunu anlamıştır. Bu yüzden *devrim ihracı ve Şii jeopolitiği* fikirleri öne çıkmaya başlamıştır.

Humeyni devletin Irak ile savaşta olmasını fırsat bilerek devrimi devlet içerisinde sağlamlaştırıp kendine bağlı olan Devrim Muhafızları Birliği'ni²⁰⁵ güçlendirmiştir. Bu birlik zamanla İran'ın en önemli güçlerinden biri haline gelmiştir. Bölge devletlerinin Irak'a destek vermesi İran ile olan ilişkileri negatif etkilemiştir. Savaş sırasında Irak'ın aldığı borçlar ve bu borçları ödeyememesi başta olmak üzere, bu savaştan kalan sorunlar İkinci Körfez Savaşına sebebiyet vermiştir.

2.6. Türkiye İle İlişkiler

İran-Türkiye ilişkileri tarih boyunca bölgesel liderlik mücadelesi ve bu devletlerdeki yönetimlerin birbirlerine üstünlük kurma mücadelesi olarak devam etmiştir. Yakın tarihteki ilişkiler ise istikrarsız olup genel anlamda bölgesel liderlik mücadelesi, terör ve nükleer kriz gibi başlıklarda ilerlemektedir.

²⁰⁴ Stephen Shalom, *a.g.e*

²⁰⁵ 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin Kararnamesi ile 4.000 yakın bir güç olarak kuruldu. Detaylı Bilgi için bkz. BBC, "İran'da Devrim ve Rejim Muhafızları", 2010, (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100215_revolutionaryguards.shtml), ET: 22.08.2017

İran-Türkiye sınırı, sömürgecilerin belirlemediği ve aynı zamanda Orta Doğu'daki en eski sınırlardan biridir. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile çizilen sınır günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir²⁰⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk dönemlerde istikrarlı olan ilişkiler istikrarsız olarak devam etmiştir. Devletlerin Soğuk Savaş Dönemi'ndeki ilişkileri, Devrim meydana gelinceye kadar, genel anlamda aynı blokta yer almalarından dolayı olumlu seyirde devam etmiştir²⁰⁷. Fakat iki devletin Batı Blok'unda yer alması ve bu devletlere yakın olmaları ilişkileri yeterince geliştirmemiştir. Nitekim 1949 yılında İran Şah'ı tarafından teklif edilen savunma projesi Türkiye tarafından reddedilmiştir. Türkiye hem SSCB'nin tepkisini çekmek istememiş hem de ABD'nin onayını tam anlamıyla alamamıştır. Nitekim Türkiye kısa bir süre sonra NATO'ya girmiş ve savunma ve güvenlik stratejisini bu doğrultuda belirlemiştir.

Türkiye ve İran'ın dâhil olduğu antlaşma 1955 yılında İngiltere öncülüğünde Bağdat Paketi adıyla kurulmuştur²⁰⁸. Bu antlaşma beklenen ivmeyi yakalayamadı. Türkiye ve İran 1969 yılında kurulan İslam Konferansı Örgütü²⁰⁹ ile yine aynı çatıda buluşmuşlardır. Bağdat Paketi'ne göre daha geniş bir kapsamı olan bu örgüt iki devlet için önemli olmakla birlikte 1979 yılına kadar pozitif ilişkiler geliştiren iki devlet için devrim ile beraber ilişkilerin bozulacağı yeni süreç başlamıştır.

Humeyni devrimden önce 1964-1965 yılları arasında Türkiye'de sürgünde yaşamıştır²¹⁰. Humeyni bu dönemde yaptığı konuşmalarda ve yazdığı yazılarda laik Türkiye vurgusu yapmış ve Atatürk ile ilgili olumsuz düşüncelerini dile getirmiştir²¹¹. Türkiye'yi Osmanlı'nın yolundan ayrılmakla suçlamış ve sömürgeci devletlerin

²⁰⁶ Osmanlı Web Sitesi, “Kasr-ı Şirin Antlaşması”, (<http://www.osmanli700.gen.tr/olaylar/olayk9.html>), ET: 23.08.2017

²⁰⁷ El Jazeera Turk, “Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri”, 2014 (<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>), ET:23.08.2017

²⁰⁸ Üyeleri İngiltere, İran, Türkiye, Pakistan ve Irak'tır. 1958 yılında Irak'taki Darbe ile birlikte Irak ayrıldı ve daha sonra ABD katıldı. İsmi CENTO olarak değiştirildi. Detaylı bilgi için bkz. Bürkan Serbest, Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü, *Manas Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3. 2016

²⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, “İslam İşbirliği Teşkilatı”, (<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>), ET: 24.08.2017

²¹⁰ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 1999, s.157

²¹¹ Ahmet Karaman, “Türkiye'deki Humeyni: İranlı Dini Liderin Sürgün Günleri”, *Milliyet*, 16-22 Ağustos 1987

oyuncağı olduğunu iddia etmiştir²¹². Türkiye'deki 1980 darbesi hakkında yaptığı açıklamada "...12 Eylül 1980 darbesi esasen İran İslam Cumhuriyeti aleyhine yapılan bir harekettir.²¹³" ifadelerini kullanmıştır.

İran İslam Devrimi'nden sonra ilişkilerin bozulacağı yönde beklentisi olmuş fakat ilişkiler olumlu başlamıştır. Nitekim Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit yeni yönetimi çok kısa sürede kabul etmiş ve yakınlaşmalar başlamıştır. Ecevit yaptığı açıklamada: "*Komşumuz ve dostumuz İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin kardeş İran halkına hayırlı olmasını dilerim. Türkiye, İran'daki olayların gelişimini, başka ülkelerin içişlerine karışmama kuralına titizlikle uyararak izlemiştir. Uzun bir devlet deneyimine sahip olan İran halkının tüm sorunlarını kendi özgür iradesiyle çözebilecek yetenekte olduğu ve halkın siyasal erginliğinin bunu sağlayacak düzeyde bulunduğu, olaylar içinde kanıtlanmıştır...*"²¹⁴ Türkiye'nin yaptığı açıklama İran'daki yeni rejimi benimsediği ve destek verdiği anlamına gelmemektedir. İdeolojik ayrılıklar her zaman gündemde olmuştur. Türkiye, İran'daki durumun daha da kötüleşmesini istememiştir. Böyle bir durumda İran SSCB etkisine girecek İran'daki Kürt Siyasal Hareketi güçlenip tehdit oluşturacak ve en önemlisi önemli bir ekonomik partneri kaybedecektir. Devrimin Türkiye'ye olumlu olarak yansıdığı nokta, devrimden sonra Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi ABD ve Batı'nın gözünde artmasıdır²¹⁵. İran Türkiye'deki darbeyi kendi rejimine karşı yapılmış bir girişim olarak kabul etmiştir. Bu yüzden 12 Eylül darbesi İranlıları kenetlemiştir. Türkiye'deki darbesinin İran'a olumsuz yansımaması üzerine Saddam Hüseyin'in devre girerek İran'daki rejimi engellemek için İran'a savaş ilan etmiştir. Bu düşünceler İranlılar tarafından her fırsatta dile getirilmiştir.

Bu paradoksal durum 1980 darbesi sonrasında da devam etmiştir. İdeolojik zıtlık ve ekonomik çıkarlar üst üste konulduğunda reel ekonomik çıkarlar baskın gelmiştir. 1985 yılına gelindiğinde İran-Irak savaşında iki devlet ekonomik olarak yakınlaşmıştır. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ihtiyacı ve İran'ın para ihtiyacı bunun en önemli sebebi olmuştur. Bu tarihte 2 milyar dolara yakın ticaret hacmi oluşmuş ve İran-Türkiye-

²¹² Turgut Tülümen, *İran Devrimi Hatıraları, Boğaziçi Yayınları*, 1998, s.197-198

²¹³ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.158

²¹⁴ Turgut Tülümen, *a.g.e.*, s.65

²¹⁵ Süha Bölükbaşı, "Turkey Copes with Revolutionary Iran." *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 13.1 (1989).

Pakistan arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü(ECO)²¹⁶ kurulmuştur²¹⁷. İki devlet arasındaki söylem bazındaki olumsuz açıklamalar ve olumsuz düşünceler ekonomik ilişkilere ve dış politikaya yansımamıştır. Türkiye ve İran arasında İran-İrak savaşından kaynaklanan bazı gerginlikler yaşanmıştır. Türkiye İran'ın Bağdat yönetimine karşı Kürt gruplarını desteklemesinden rahatsız olmuştur²¹⁸. İran'ın Kerkük-Yumurtalık Petrol Hattını tehdit etmesi ve PKK'ya destek verdiğine dair bazı delil ve belgeler bunun en büyük sebepleridir.

Humeyni Dönemi'nde iki devlet arasındaki ilişkiler genel anlamda olumlu ilerlemiştir. İran bu dönemde enerjisini Irak Savaşı'na vermiştir. İran-İrak savaşının sonlarına doğru kısa bir süreliğine ilişkiler bozulmuş ama Rafsancani'nin gelmesiyle tekrar rayına oturmuştur. İran-Türkiye ilişkilerini bu dönemde olumsuz etkileyen durumlar ideolojik farklılık, İran'ın Türkiye'deki bazı İslamcı gruplarla iletişime geçmesi, PKK'ya verdiği destek gibi konular olmuştur. Fakat iki devlette de yeni yönetimlerin kurulması ve uluslararası izolasyondan kurtulmak istemeleri ekonomik ve siyasi olarak ilişkileri pozitif noktada tutmuştur.

2.7. Bölge Devletleriyle İlişkiler

1979 İran İslam Devrimi başta Körfez devletleri olmak üzere Orta Doğu'da tehdit kavramının ve güvenlik kaygısının yeniden adlandırılmasına neden olmuştur. İran'ın *devrim ihracı* politikası Orta Doğu başta olmak üzere Körfez devletlerini tedirgin etmiştir. Bu yüzden İran dış politikası devrimden sonra Körfez-Suudi Arabistan zemininde özelleşmiştir. Devrim öncesi ilişkileri kısaca ele alınması devrim sonrası ilişkilerin hangi doğrultuda kırıldığının ortaya konmasına yardımcı olacaktır.

Barry Buzan'a devletlerin güvenlik ile bölgesel güvenlik arasında doğrudan ilişki vardır. Bu anlamda bazı devletlerin sistemsel dönüşümlerinin bölgesel güvenliğe olumlu ya da olumsuz etkileri olmaktadır. Körfez devletleri için İran'daki rejimsel değişim risk ve fırsatları beraberinde getirmiştir. İran'daki gelişmelerin bölgeye etkileri tahmin edilmediğinden risk olarak algılanmıştır. Özellikle bazı devletlerdeki Şii nüfus ve bu nüfusun İran'dan etkilenme ihtimali bölgesel güvenliği olumsuz etkilemiştir.

²¹⁶Ekodialog, “Ekonomik İşbirliği Örgütü”, http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/ekonomik_isbirligi_orgutu.html, ET:25.08.2017

²¹⁷ David Menashri, *İran: A Decade of War and Revolution*, New York: Holmes&Meier, 1990, s. 367-68.

²¹⁸ Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, Pinter Publishers, 1991, s.54

İran'ın yeni yönetimi sonrasında Körfez devletleri arasında işbirliği ve güvenlik noktasında beraber hareket etme durumu Devrim'in bu bölgelere pozitif etkileridir. Nitekim Körfez devletleri Körfez İşbirliği Teşkilatı kurmuş, ABD ve Batılı devletlerden İran'a karşı destek istemişlerdir. Bu destek yerine getirilmiş ve ABD Körfez devletlerini korumak için bu devletlerde üsler kurmuştur. İran İslam Devrim'i Körfez'deki güç paylaşımını ve etki kapasitesini tekrar gündeme getirmiş, bölgesel ve uluslararası düzeydeki büyük devletlerin mücadelesine sahip olmuştur. Devrimden önce olumlu ilişkiler geliştirdiği bu ülkeler İran'ın yeni rejimini bölgesel güvenliğe tehdit olarak görmüştür. İran'ın radikal söylemleri ve yayılmacı hedefleri Körfez devletlerini Suudi Arabistan ve ABD'ye yaklaştırmıştır.

Körfez emirlikleri 19.yy'a kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasıyla İngiltere'nin etkisi artmıştır. 1820 yılında imzalanan antlaşmayla Körfez emirliklerinin güvenliğini sağlama yetkisi İngiltere'ye verilmiştir. Fakat bu anlaşmalar emirlikleri zamanla İngiltere'ye bağımlı hale getirmiştir. O zamanlar emirlikler için en büyük tehdit 1902 yılında itibaren güçlenen ve 1932 yılında bağımsız olan Suudi Arabistan Devleti olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan sürekli gelişen ve bölgede etkisini artıran bir pozisyonu mevcut olmuştur²¹⁹.

Körfez'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen gelişmeler ve oluşan dengeler ile birlikte yeni bir ortam oluşmuştur. Gelişen Arap milliyetçiliği *batı karşıtlığına* dönüşmüş ve SSCB yanlısı yönetimler kurulmuştur²²⁰. Zamanla İran ve Körfez devletleri birbirine yakınlaşmıştır. 1973 Petrol Krizi'nden sonra ekonomik olarak önemli gelir elde eden bu devletler, beraber hareket etmeye başlamışlardır. Nitekim bu krizde İran ve Körfez devletleri önemli gelir elde etmiştir.

Devrim öncesinde İran'ın Körfez devletleriyle ilişkileri olumlu olmamakla beraber kendi aralarında var olan ada sorunları, sınır sorunları mevcut olup, güvensizlik önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır²²¹. Tarihsel olarak Suudi Arabistan'a karşı duyulan endişe bir diğer sorundur. Dolayısıyla devrimden önce, Körfez devletleri daha çok kendi aralarındaki sorunlarla uğraşmışlardır.

²¹⁹ Birol Başkan, "Körfez'in Güvenlik Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, 2013, s.39-62.

²²⁰ Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra'da Güç Dengesi*, İstanbul, Alfa Yayınları,1999, s.112

²²¹ Tayyar Arı, *a.g.e.*, s.124-125

İran İslam Devrimi'nden en çok etkilenen Körfez devletleri olmuştur. Humeyni'nin revizyonist ve yayılcı söylemi *Şii jeopolitiği* ile birleşince başta Körfez devletleri olmak üzere bölge devletlerini tedirgin etmiştir. Çünkü bünyelerinde Şii azınlık bulunduran bu devletlerde bir dizi olaylar yaşanmıştır. Suudi Arabistan'da 1979 yılında Muharrem etkinliklerinin yasaklanması ve bunun Humeyni'nin İran'a dönüşüne denk gelmesi ile büyük olaylar yaşanmasına neden olmuştur. Göstericiler ekonomik nedenlerle ayaklandıklarını ifade etmelerine rağmen Suudi Arabistan bunun İran tarafından organize edildiğini vurgulamıştır²²².

Diğer önemli bir olay Kasım 1979 yılında yine Suudi Arabistan'da yaşanmıştır. Bir grup isyancı Kâbe'yi işgal etmeye çalışmış ve Suudi Arabistan Fransa yardımıyla ayaklanmayı bastırmıştır. 1981 yılında İran hacıları ile Suudi Arabistan güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmıştır. İran özellikle bu olayları Suudi Arabistan'a karşı kullanmıştır²²³. Bu olaylar İran tarafından İslam dünyasında Suudi Arabistan'ın Müslümanların düşmanı imajını inşa etmek için kullanılmıştır.

Kuveyt ve Bahreyn'de aynı gelişmelerin yaşandığını ifade etmek gerekir. Devrim bu devletlerde de hareketlenmelere neden olmuştur. Nitekim Kuveyt nüfusunun %25' Şii olmakla beraber %14'ü de İranlılardan oluşmuştur. Şiddet olaylarını yaşanması ve hükümet kurumlarında gösterilerin oluşması neticesinde Kuveyt yönetimi önlem almaya başlamış ve zamanla önlemler sertleşmiştir. Bahreyn'de ise durum daha karmaşık ve ciddi bir hal almıştır. Çünkü nüfusun %50 Şiiilerden oluşmaktaydı. İranlı bazı yöneticilerin Bahreyn'i İran'ın ili olarak gördüklerini açıklamaları ve 1981 yılında meydana gelen darbe girişimi endişeleri haklı çıkarmıştır²²⁴.

Devrim öncesinde pozitif olmayan ilişkiler revizyonist söylemler ve İran'ın bölgesel güvenliği tehdit etmesi yüzünden bozulmuştur. Bu durum Körfez devletlerinin Suudi Arabistan ve ABD gibi devletlerle yakınlaşmasına neden olmuştur. 25 Mayıs 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'nin²²⁵ kurulması buna örnek olarak verilebilir. Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan örgütün temel amacı Şii ve *devrim ihracı*

²²² Cavid Veliyev, *Suudi Arabistan İran İlişkileri*, (Der: M.A. Öztürk ve Y. Sarıkaya), *Kaosa Doğru İran*, Ankara, Fark Yayınları, 2006, s.406-441

²²³ Birol Başkan, "Körfezin Güvenlik Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt: 7, Sayı:14,2013, s.39-62

²²⁴ Tayyar Arı, *2000'li yıllarda Basra'da Güç Dengesi...*, s.154-157

²²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi*, (<http://www.mfa.gov.tr/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi.tr.mfa>), ET: 28.08.2017

politikalarıyla bölgeyi tehdit eden İran'ı engellemektir. Üyeleri ise körfeze kıyısı olan Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan'dır. Bölgedeki güvenlik çıkmazlarını ve sorunları ortak amaçlar doğrultusunda çözmeye çalışan bu örgüt, bir anlamda İran'ı bu bölgeden uzak tutma amacını taşımaktadır.

Suudi Arabistan için devrimden önce asıl sorun BAAS rejimi ve bölgeyi tehdit eden anlayışı olmuştur. Fakat devrimden sonra tehdit unsuru ve kaynağı değişmiştir. Suudi Arabistan, Şii yayılcılığını BAAS milliyetçiliğinden daha tehlikeli olarak kabul etmiştir. Bu yüzden müttefiki olduğu KİK devletleriyle İran-İrak savaşında Irak'a yardım etmiştir. Bu yardımlar Irak için ciddi bir avantaj sağladığı sırada, Suriye İran'a yardım etmiştir. İlişkilerdeki olumsuz hava savaş boyunca devam etmiş ve zaman zaman çatışma noktasına gelmiştir²²⁶. İki devlet arasındaki ilişkiler 1985 yılına kadar bu şekilde devam etmiş ve Suudi Arabistan'ın, İran hacılarına izin vermesi sonucu yumuşama yaşanmıştır. 1987 yılında Suudi Arabistan'daki olaylarda 400 İranlı hacı adayının ölmesi ile birlikte ilişkiler tekrar bozulmuştur.

1988 yılına kadar devam eden savaş en çok Körfez devletlerini etkilemiş ve bu devletler ekonomik olarak ciddi zararlar görmüşlerdir. Savaşın İran'a verdiği zarar daha büyük olmuştur. Nitekim toparlanmaya çalışan bir ekonomi önemli kayıplar yaşamış, yeni düzenlenen askeri sistem zarar görmüş ve toplumsal olarak önemli tahribata neden olmuştur. Bu durum İran'ın *rejim ihracı* ve *Şii jeopolitiği* politikalarını tekrar gözden geçirmiştir.

İran Devrimi'nin en önemli sloganlarından biri ABD-Batı-İsrail karşıtlığıdır. Humeyni bu propagandayı kullanarak İslam âleminde saygınlık kazanmaya çalışmıştır. Devrim öncesinde de mevcut olan bu durum, devrim ile beraber devletin bir politikası haline getirilmiştir. İsrail karşıtlığının arttığı bir zamanda Mısır Başkanı'nın İsrail ile imzaladığı Camp David Antlaşması Humeyni tarafından Filistin'e ve İslam'a ihanet olarak görülmüştür²²⁷. Enver Sedat'a suikast düzenleyen kişi İran'da kahraman olarak anılması ve bazı sokaklara isminin verilmesi ilişkilerin tamamen kopmasına neden olmuştur. Mısır ve İran arasındaki ilişkilerin bu kadar gerilim içermesinin nedeni Kudüs, Anti-Siyonizm, Anti-Amerikan ekseninde okunabilir. Humeyni İsrail ile

²²⁶ Cavid Veliyev, *a.g.e*, s.423-424

²²⁷ Asghar Jafary, *The Iranian International Relations After the Islamic Revolution*, Eteelat Publication, Tehran, 2004, s.73

anlaşmayı hem Kudüs'e ihanet olarak nitelendirmiş hem de Mısır'ın ABD ile olan olumlu ilişkilerini de İslam dünyasına ihanet olarak vurgulamıştır.

Humeyni Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de HAMAS gibi gruplara önemli destek vermiştir. Fakat bu gruplara destek verilmesinin nedeni İslami olmalarından ziyade İran'ın bölgedeki çıkarlarına uyumlu olmalarıdır. Devrimden sonra Hizbullah²²⁸, *Velayet-i Fakih* sistemini kabul ettiklerini ve sınırların kendileri için önemini olmadığını vurgulamışlardır²²⁹. Hizbullah yöneticileri İslam'ın bu bölgelerde yayılması ve hâkim olması için bu sistemin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

İran-Suriye ilişkilerine bakacak olursak Suriye, İran İslam Devrimi'ni ilk tanıyan ve İran-İrak savaşında İran'a destek olan tek Arap devletidir. Mısır devletinin İsrail ile barış anlaşması imzalaması Suriye'yi İran'a daha da yakınlaştırmıştır²³⁰. İran İslam Devrimi gerçekleşikten sonra, Suriye'de Müslüman Kardeşler İslami devrim yapmak istemiştir. Fakat İran'ın Irak savaşında zor durumda olması ve kendisini destekleyen tek Arap devletinin Suriye olması İran'ı Suriye yönetimine destek vermeye itmiştir²³¹. Görüldüğü üzere İran'ın Suriye dış politikası tamamen çıkar ve realist hedefler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Humeyni Dönemi İran dış politikası, iç dinamikler arasındaki mücadele ve uluslararası konjonktürel gerçekler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Karar alıcıların düşünsel ve eylemsel hedefleri dikkate alındığında tamamen hayalperest bir dış politika belirlemediği görülmektedir. Realist gerçekler, pragmatist yaklaşımlar ve mantıklı hedefler belirlemeye çalışmışlardır. Zaman zaman İslami argümanlar esnetilmiş ve bunlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Nitekim Şii düşüncenin tarihsel karakteri ve düşüncesi tamamen idealist olmayıp uygulamada realist amaçlar barındırmaktadır.

Humeyni'nin vurguladığı İslami ve dinsel kavramlar, devrimden sonra bazı kadrolar tarafından kullanılmış olsa da uygulama sürecinde dikkate alınmadığı görülmüştür. Bu anlamda Humeyni tek bir çizgiden ilerlemekten ziyade zaman ve mekânın şartlarını dikkate alarak ulusal çıkar hedeflemiştir. Suriye'de İslami gruplara

²²⁸ Hizbullah hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Nizar Hamzeh", Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", *Third World Quarterly* 14.2 (1993): 321-337.

²²⁹ Ali Aghajani, "An Analysis About the Reflection of Islamic Revolution in Lebanon", *Pegah Magazine*, no:220, 2008.

²³⁰ Bayram Sinkaya, İran-Suriye İlişkileri ve Suriye Halk İsyanı, *Ortadoğu Analizi*, Cilt:3, Sayı:33,2011, s.39

²³¹ Bülent Keneş, *İran Siyasetinin İçyüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.143

destek vermemesi, Irak'ta ateşkes anlaşmasını imzalaması, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a destek olunması ve Kafkasya'da İslami gruplara destek verilmemesi gibi pek çok politika bunlara örnektir. Bu anlamda Humeyni'yi tamamen hayalperest, idealist olarak ele almamak gerekmektedir. Kendi döneminde uyguladığı dış politikaya bakacak olursak konjonktürel şartları dikkate aldığı tespitinde bulunulabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUMEYİNİ SONRASI DÖNEM İRAN DIŞ POLİTİKASI (1989-2013)

3.1. Haşimi Rafsancani Dönemi: Pragmatik Hedefler

3.1.1. İç Politikadaki Gelişmeler

Humeyni 87 yaşında Haziran 1989 yılında Tahran’da öldüğünde²³² cenazesine milyonlarca kişi katılmıştır²³³. Humeyni, İran’ın son yüzyıldaki en önemli figürlerinden biri olmasının yanında İran’ın sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatını önemli ölçüde etkilemiş, hedeflediği İran hayali kendisi daha hayatta iken büyük oranda gerçekleşmiştir. İslami olmayan gruplar sistem dışına itilmiş, İslami gruplar içerisinde kendisine muhalefet edenleri ise büyük oranda tasfiye ederek, kendine her koşulda biat eden bir sınıf oluşturmuştur. Bu anlamda İran’ın temel kurumları büyük oranda Humeyni’ye yakın grupların elinde şekillenmiştir.

Humeyni döneminde İran, ekonomik, siyasi ve diplomatik olarak sıkıntılı zamanlar geçirmiş fakat bölgesel ve uluslararası şartlar İran’ın bu durumunun sorgulanmasını ertelemiştir. Devrimden hemen sonra başlayan İran-İrak Savaşı halkı kenetlemiş, *rehineler krizi* ve *Selman’ı Rüşdi Olayı* Humeyni’nin popülaritesini artırmıştır. Humeyni İslam ülkelerindeki halkı etkilemek için dini argümanları sıklıkla kullanmıştır. Fakat mezhepsel, kültürel, sosyal ve siyasal farklılıklar yüzünden istediği ivmeyi kısa sürede yakalayamamıştır. Uluslararası arenada *karşıt* olgusunu iyi kullanan Humeyni, bu şekilde İran’ın uluslararası arenadaki yalnızlığını yeni müttefikler bularak gidermeye çalışmıştır. Bu söylem kısa sürede Humeyni’nin popülaritesini artırmış, özellikle İslam dünyası ve üçüncü dünya devletleri nazarında pozitif etki yapmıştır. Humeyni bu şekilde İran’ın bağımsız duruşunu vurgulamaya çalışmış, bu durum *Bağımsız İran* kavramının İranlılar üzerinde heyecan yaratmasına neden olmuştur. Uzun

²³²Biyografi, “*Humeyni Kimdir*”, (<https://www.biyografi.net.tr/humeyni-kimdir/>), ET: 07.11.2017

²³³İmam Khomeini, “*İmam Humeyni Kimdir*”, (<http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1490&h=22&f=23&pid=1591>), ET:07.11.2017

seneler yabancı etkisinde yaşamış ve bu ülkelere bağımlı hale gelmiş İran'ın bağımsız duruşu iç politikada olumlu etki yapmış ve muhalefeti yeni yönetim etrafında kenetlemiştir. Fakat devam eden siyasi baskılar bu desteğin uzun süreli olmasını engellemiştir.

Humeyni ile birlikte benimsenen yeni dış politika argümanları İran için kötü giden durumu düzeltmemiştir. Aksine durumu daha kötü hale getirmiştir. Fakat İran halkı buna tepki verecek patlamayı yapamamıştır. Bunun en önemli sebebi İran'da önemli olay ve olguların birbirini takip etmesidir. Nitekim Humeyni dönemi boyunca devam İran-Irak Savaşı ve etkileri sebebiyle muhalefet yönetime destek olmuştur. Humeyni sonrasındaki dönemde ise Soğuk Savaş'ın bitmesinin gölgesinde kalmıştır.

Humeyni'den sonra iktidar değişimi sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiştir. 28 Temmuz 1989 yılında anayasa referandumu ile cumhurbaşkanlığı seçimi beraber yapılmış, daha sonrasında Ali Hamaney Uzmanlar Meclisi tarafından *Rehber*²³⁴ olarak seçilmiştir. Humeyni'den sonra seçilen Haşimi Rafsancani Dönemi (1989-1997) yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan 8 yıllık bir süreçtir. İktidar değişikliğinin herhangi bir kaotik duruma sebebiyet vermeden gerçekleşmesi bunu yapan usta ellerin olduğunu, yönetim sisteminin oturduğunu göstermektedir. Bu yönetim değişikliklerini tehdit edecek bir planlı güç sahneye çıkmaması, muhalefetin çok fazla parçalı bir yapıda olması ve sistemi tehdit edecek örgütlü bir gücün olmadığı anlamına gelmektedir.

Haşimi Rafsancani, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin en önemli figürlerinden birisi olmuştur. Humeyni'ye her zaman destek olan ve sürgün zamanlarında devlet içindeki çalışmaları yürüten kişi olması ve Devrim'den sonra yönetimin temellerinin sağlamlaştırılması ve sıkıntılarla baş edilmesi noktasında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Kendisi Humeyni'nin sağ kolu olarak da nitelendirilmiştir. İran-Irak Savaşı'nda etkili olmuş ve pek çok suikastken sorumlu kişi ilan edilmiştir²³⁵. Bu anlamda rejimin görünmeyen işlerini yürütmekle her zaman

²³⁴Rehber kavramı, yol gösteren ve kaybolmayı önleyen kişidir. Halkın seçtiği Uzmanlar Meclisi tarafından ömür boyu görev yapması için seçilir. Uzmanlar Meclisinin üyeleri seçimle-8 yılda bir- değişir ve Rehberi feshetme yetkisi vardı. Fakat bu biraz zordur. İran'da Rehber makamı ilahi kavramlarla tanımlanmıştır. Buna göre Rehber'in Ruhani bir yönü vardı. Detaylı bilgi için: Tebyan, "*İran ve Rehberlik Makamı*", (<https://article.tebyan.net/184603/%C4%B0ran-ve-Rehberlik-Makam%C4%B1-3>), ET:08.11.2017

²³⁵ İran Araştırmaları Merkezi(İram), "*Ekber Haşimi Rafsancani Hayatını Kaybetti*", (<https://iramcenter.org/ekber-hasimi-rafsancani-hayatini-kaybetti/>), ET:09.11.2017

suçlanmıştır. Rafsancani tarihsel figürler içerisinde Machiavelli'yi andırmaktadır. Machiavellist düşüncelere sahip olan Rafsancani, gerektiğinde bunu baskıyla uygulamaktan çekinmemiştir.

Rafsancani İranlıların bir kısmı tarafından takdir görürken diğer bir kısmı tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Hakkında pek çok şey söylenmesine rağmen Rafsancani İran'ın 8 yıllık savaş izlerini silmek, ekonomik kalkınma programı hazırlamak ve her şeyden önce İran imajını düzeltmek istemiştir. Bunun için her yolu meşru olarak görmüş ve program olarak pragmatizmi seçmiştir.

3.1.2. Değerlendirme: İran Dış Politikası ve Pragmatizm

Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanı seçildiğinde bazı önemli problemlerle karşılaşmıştır. Devrimin ve sistemin önemli bir parçası olan Rafsancani, bu problemlerin nasıl çözüleceğini irdeleyerek sorunların neden kaynaklandığını analiz etmiştir. Buna göre Rafsancani iç politikada ekonomik kalkınma ve sosyal reformlar yapmayı planlarken, dış politikada uluslararası sisteme entegre olma, bölgesel güç olma ve Devrim ile bozulan İran imajını düzeltmeyi hedeflemiştir. Rafsancani devrimin ılımlı ve reformist kanadından olması ve bu kesimi koruması itibarıyla bunları yapabilecek tek kişi olarak görülmüştür. Humeyni Dönemi'nde sıklıkla kullanılan *ne Doğu ne Batı* argümanı terk edilmiş bunun yerine *hem Kuzey hem Güney* ilkesini geliştirmeye çalışmıştır²³⁶. Bu politika ile İran'ın uluslararası sistemdeki devletlerden uzak durmak yerine, işbirliği yapması gerektiği anlamına gelmektedir. Buna göre İran, devletlerle olumlu ilişkiler kurarak, ekonomik kalkınmasına yardımcı olacak anlaşmalar imzalayarak uluslararası arenadaki yalnızlığından kurtulmaya çalışmalıdır. Bütün devletlerle etkin ilişkiler geliştirme ve İran'ın olumsuz imajı düzeltmeye çalışmıştır. Bu İran'ın yalnızlığından kurtulması için bir fırsat olarak görülmüştür.

Rafsancani 1989 yılında ilk İslami Kalkınma Planı'nı hazırlamıştır. Fakat ekonomik kalkınma zannedildiğinden daha zor bir nitelik almıştır. Çünkü Humeyni dönemindeki Irak-İran Savaşı devletin ekonomisine ciddi zarar vermiş, yatırımcılar azalmış, ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Bütün bu etkenlere bağlı olarak insanların alım gücü azalmış ve yaşam standardı düşmüştür. Ayrıca ABD'nin ekonomik ambargoyu artırması ekonomik reformları imkânsız hale getirmiştir. Ekonomide

²³⁶ Rouhollah K. Ramazan'i, "Iran's Foreign Policy: Both North and South", *Middle East Policy*, Vol:46, No:3 Summer 1992, s.393-412

hedeflerin tutturulmamasının diğere sebebi Rafsancani'nin özeleştirme yoluyla düzeltmeye çalışmasıdır. Nitekim uzun seneler millileştirme programı uygulanan İran'da özelleştirme ters tepmiştir. Yatırımcılar millileştirilmiş kurumları almak istememiş çünkü bu kurumlar uzun seneler çok kötü işletilmiştir. Ayrıca belirsiz siyasi yapı ve ekonomik ambargo özelleştirmeyi olumsuz etkilemiştir. Uluslararası konjonktür ise İran'ın dış politikasını uygulanması için uygun bir nitelik taşımamıştır. Özellikle Rafsancani döneminde meydana gelen ve İran'ı etkileyen iki olay dış politikayı olumsuz etkilemiş ve hedeflerden uzaklaştırmıştır. Bunlardan biri SSCB'nin dağılması diğeri ise Birinci Körfez Savaşı'dır.

Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e saldırı düzenlemesi sonrasında ABD'nin öncülük ettiği uluslararası güçler Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için operasyon düzenlemiştir. Birinci Körfez Savaşı olarak nitelendirilen bu savaş bölge güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. İran başlangıçta Irak ile ilgili durumda mutlak tarafsızlık politikası uygularken, Irak'ın parçalanma ihtimali üzerine toprak bütünlüğünü savunmuştur. Saddam'a açık destek vermekten ziyade sığınmacıları kabul etmiş, Irak uçaklarının İran üssüne tahliye edilmesine izin vermiştir.

SSCB'nin dağılması ile İran üzerindeki baskının hafifleyeceği beklentisi olmakla birlikte, ortaya çıkan belirsiz durum İran'ı tedirgin etmiştir. Fakat genel anlamda İran için orta ve uzun vadede olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi İran gibi devletlerin konjonktürel değerini tekrar gündeme getirmiştir. İran, Rusya'nın yardımıyla nükleer santrallerin yapımına hız vermiş, bu durum nükleer program sorununun başlangıcı olmuştur. Nitekim ileriki zamanlarda bu tartışma şiddetlenecek ve önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Rafsancani İran için pek çok şeyi değiştirmek istemiştir. Fakat uluslararası sitemde meydana gelen gelişmeler bunu engellemiştir. Bu dönemde bölge devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi ve diyalogun artırılması hedeflenmiştir²³⁷. Humeyni dönemindeki bölge ve İslam devletleri üzerinde hâkimiyet kurma söylemi terk edilmiştir. Uzlaşmacı ve barışçıl yollar izlenmeye çalışılmıştır.

²³⁷ Ray Takeyh, "Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America's Interests", *The National Interest*, Fall 2003, s. 50.

Rafsanjani Dönemi için en çok merak edilen durum, Humeyni etkisinden kurtulup kurtulamayacağı olmuştur. Bu dönemde ideolojik söylemlerden ziyade İran çıkarlarını maksimize eden pragmatist bir dış politika izlenmiştir²³⁸. Bu anlamda söylem bazında değişimler meydana gelse de realist düşünce bu döneme de hâkim olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin temel yapı taşlarını belirleyen ve düzenleyen Humeyni'nin etkisinden kurtulmak belli bir zaman gerektirdiği gibi, beklenenden daha sıkıntılı bir süreçtir. Rafsanjani bunu aşmaya çalışmış ancak kısmen başarılı olmuştur. Rafsanjani'nin başarısız olmasında hem ulusal düzeydeki muhalefet-mollalar- hem de uluslararası sistemdeki gelişmeler etkili olmuştur. Bu dönemde meydana gelen önemli gelişmeler ise şunlardır.

3.1.3. ABD ile İlişkiler ve Birinci Körfez Savaşı

Rafsanjani iktidara geldikten kısa bir süre sonra ılımlı mesajlar vermeye başlamıştır. ABD ile ilişkileri düzeltmek isteyen Rafsanjani *rejimi ihraç etme* politikasından vazgeçtiğini söylemiş ve komşu devletlerin egemenlik ve içişlerine saygı duyduklarını belirtmiştir. İran'ın ılımlı ve pragmatist yaklaşımı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinin gölgesinde kalmıştır. Nitekim Irak 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i ilhak ettiğini duyurmuştur²³⁹. Irak'ın lideri Saddam Hüseyin Kuveyt'in eskiden Basra vilayetine bağlı olduğunu ve Basra vilayetinin şu andaki Irak devletini temsil ettiğini, dolayısıyla Kuveyt'in Irak'a bağlı olması gerektiği öne sürmüştür.

Birinci Körfez Savaşı, Saddam Hüseyin'i Kuveyt'ten çıkarmak amacıyla yapılan, ABD öncülüğündeki Koalisyon Güçlerinin Irak'a müdahale etmesidir²⁴⁰. Çöl Fırtınası, Çöl Harekâtı, Birinci Körfez Savaşı gibi pek çok ismi olmakla birlikte, daha çok Birinci Körfez Savaşı olarak bilinmektedir. Birinci Körfez Savaşı, Orta Doğu tarihini sonuçları ve etkisiyle değiştirmiştir²⁴¹. Nitekim bu savaş Orta Doğu'da askeri müdahalelerin önünü açmış ve pek çok Batılı devletin bu bölgeye yerleşmesine neden olmuştur. Irak ve Kuveyt arasında geçmişten kalan bazı sorunlar olmakla birlikte, savaşın asıl sebebi İran-İrak Savaşı'ndaki sıkıntılardır. Irak bu savaşta çok zarar

²³⁸ Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9, Nisan, 2005, s.167.

²³⁹ Tuiç Akademi, "*I.Körfez Savaşı(1991)*", (<http://www.tuicakademi.org/ikorfez-savasi1991/>), ET: 10.11.2017

²⁴⁰ Öner Pehlivanoğlu, *Orta Doğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, 2004, s.192

²⁴¹ Fahir Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yayınları, 2009, s.1042

görmüş, bunu telafî etmek için zengin Kuveyt petrollerinden yararlanmak istemiştir. Saddam Hüseyin işgal için pek çok bahane öne sürmesine karşın asıl sebep ekonomik nitelikler taşımaktadır. Irak'ın ekonomik olarak sıkıntılı süreçten geçmesi ve Saddam Hüseyin'in Kuveyt petroleri ile ekonomiyi düzeltmek istemesidir.

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da dini akımlar güçlenmiş ve silahlı eylemlere başlamışlardır. Nitekim ABD ve Batı devletlerinin bölgeye müdahalesi silahlı dini grupları güçlendirmiştir. Aynı zamanda pek çok devletin yerel dinamiklerinde kıpırdamalar başlamıştır. Zaten hassas olan sınırlara müdahale yapılması ve çizilen sınırların dengesini bozmuştur. Yaşanan ölümler, göç eden mülteciler ve doğal çevreye verilen zarar dâhil pek çok sıkıntı meydana gelmiştir.

Birinci Körfez Savaşı İran-ABD ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Rafsancani'nin ılımlı söylemleri ve politikaları etkisini kısa sürede yitirmiştir. ABD, İran ve Irak'ı aynı şekilde tehdit olarak görmüştür. Savaştan sonra ABD'nin bölgede askeri üs sayısı artırması İran'ı tedirgin etmiştir. Burada ABD'nin izlediği güvenlik politikaları ve pratikteki yansımaları etkili olmuştur. ABD, Körfez Savaşı'ndan sonra *dual-double containment policy* (çifte çevreleme politikası) uygulamaya koymuştur²⁴². ABD daha önce desteklediği Irak ve İran'ı birbirlerine karşı destekleyip denge oluşturma politikasından vazgeçmiştir. Bu politika ile iki ilkeye müdahale etmeyi öngörmüştür. ABD bu politika ile daha önce sadece İran'a karşı uygulamaya koyduğu ambargoya Irak'ı da dâhil etmiştir.

ABD İran'ın teröre destek verdiğini iddia etmiş, bölgeyi tehdit eden gizli silahlar geliştirdiği öne sürmüştü ve ABD karşıtı rejimlerle iş birliği yaptığını vurgulayarak İran'ın bölgesel ve uluslararası güvenliğe tehdit oluşturan bu tür eylemlerden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁴³. İsteklerinin yerine getirilmemesi durumunda ambargonun kapsamını genişleteceğini vurgulamıştır. Rafsancani'nin ılımlı politikaları ABD tarafından dikkate alınmamıştır. Nitekim savaşta iç muhalefete rağmen, ABD karşıtı söylem geliştirmemiş ve tarafsız olmuştur.

ABD Başkanı Clinton'un İran'a yönelik ambargo çağrısı Avrupalı devletlerden ziyade diğer büyük devletler tarafından-Çin, Japonya gibi- uygulanmıştır. Bunun

²⁴² F. George Gause III, "The Illogic of Dual Containment", Foreign Affairs, March-April, 1994 (<https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/1994-03-01/illogic-dual-containment>), ET:02.05.2018

²⁴³ Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.317.

nedeni, AB devletlerinin sorunun diyalog ile çözülmesini istemesidir. ABD ise bu ambargolarla İran'da rejimin değişeceğini ummuştur. Fakat bu durum genel anlamda devlet içerisindeki yapıları kenetlemektedir. İran gibi devletler tarihlerinde bunun gibi pek çok olay yaşadığı için, devlet ve halk bağımsızlık kazanmıştır. Aynı zamanda bu durum İranlı siyasetçiler ve devrim taraftarları tarafından kullanılmıştır.

3.1.4. Avrupa Devletleriyle İlişkiler ve Mykonos Davası

Humeyni Dönemi'nde, Salman Rüşdi olayı ile bozulan ilişkiler Rafsancani'nin gelmesiyle ilerleme kaydetmiştir. Rafsancani'nin ılımlı söylemleri ve Kuveyt Krizi'nde takındığı tutum Avrupa devletleri tarafından olumlu karşılanmıştır. İran bu dönemde Avrupa Devletleriyle olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Burada Avrupalı devletlerin tutumu önemlidir. Avrupalı Devletler, ABD'nin baskıcı ve ambargo söyleminin aksine İran ile diyalog tercih etmişlerdir. Bu olumlu tavır sayesinde 1990 yılında İran'a yönelik bütün ambargoyu kaldırmışlardır.

Rafsancani Dönemi'nin bitmesine yakın ilişkiler beklenmedik bir şekilde krize girmiştir. *Mykonos Davası* olarak adlandırılan bu kriz ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu davaya konu olan olay 1992 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde bir Yunan lokantasında muhalif 3 Kürt liderin öldürülmesi ve mahkemenin İran'ı suçlu bulması sonucunda olmuştur²⁴⁴. Bu olaydan sonra Avrupalı bütün devletler İran'daki elçiliklerini geri çekmiş, İranlı bürokratların ziyaretlerine kısıtlama konulmuş ve müzakereler dondurulmuştur.

3.1.5. SSCB'nin Dağılması Sonrası Kurulan Yeni Devletler ve Türkiye ile İlişkiler

SSCB'nin 1991 yılında resmen dağılması ile birlikte ortaya çıkan güvensizlik ortamının oluşturduğu belirsizlik, yeni devletlerin bağımsız olması ve bu devletlerin zengin kaynaklara sahip olması pek çok devlet için önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Bu dönemde İran-Türkiye ilişkilerinin en önemli başlığı ortaya çıkan yeni devletlere etki etme mücadelesi olmuştur. Türkiye bu devletlere ilişkiler yürütmeye çalışırken etnisite olgusunu kullanmış, İran ise daha çok çok rejimsel olarak etkisi etmeye çalışmıştır. Bu anlamda bu iki devletin yolu pek çok devlette kesişmiştir. İran-Türkiye

²⁴⁴ Milliyet Gazetesi, "Almanya İran'ı Mahkûm Etti", (http://www.milliyet.com.tr/1997/04/11/dunya/iran.html), ET: 20.11.2017

ilişkilerine geçmeden önce SSCB'nin dağılmasının İran açısından önemine değinmek gerekmektedir.

SSCB'nin dağılmasının hem bölgesel düzeyde hem de küresel düzeyde önemli yansımaları olmuştur. Batı Bloğu ve Doğu Bloğu tarafından belirlenen güvenlik algılaması değişmiştir. İran için SSCB'nin dağılması hem risk hem de fırsat olarak algılanmıştır. İran için fırsat, yeni bağımsızlığını kazanmış ve sistem olarak daha oturmamış devletlere kendi rejimini yayarak etkileme düşüncesidir. Aynı zamanda bu durum mevcut devletlerdeki çatışma durumunun yayılma ihtimali ve önemli bir Azeri kitlesinin yaşadığı İran için Azerbaycan gibi benzer etnisiteye sahip devletlerin bağımsız olması risk olarak algılanmıştır²⁴⁵. İran gibi % 49 farklı etnik unsurlardan oluşan devlet için bu durum kaygı verici bir nitelik taşımıştır. Bu etnik unsurlardan en önemlisi Azerilerdir. Nitekim 20-25 milyon Azeri Türkmen'in yaşadığı İran'da oluşabilecek bağımsızlık hareketi İran'ı endişelendirmiştir²⁴⁶. SSCB'nin dağılması Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyalarda güç boşluğu meydana getirmiştir. Bu coğrafyaların ortasında bulunan İran ve Türkiye gibi devletlere, bu coğrafyada etkili olma fırsatı vermiştir. İran bu coğrafyalarda etkili olmak için Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir²⁴⁷. Bunun için öncelikle Türkiye ile olan ilişkileri geliştirme ve Türkiye için tehdit olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.

İran ve Türkiye ilişkileri bu dönemde genel olarak üç başlıkta ilerlemiştir. Bölgesel güç olma mücadelesi, İran'ın PKK'ya destek verdiği iddiaları²⁴⁸ ve SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan yeni devletlerde etkin olma mücadelesidir. Türkiye'nin, İran'ın Türkiye karşıtı terör örgütlerine destek verdiği iddiası, İran tarafından her zaman reddedilmiştir. Bölgede etkili güç olma mücadelesi iki devletin tarihsel ilişkilerinin ana maddesini oluşturmuştur. İki devletin sahip oldukları askeri ve demografik kapasite bölgede önemli bir güç olmak için avantajlar barındırmaktadır. Fakat bu iki devletin büyük devletlerin desteğini almadan bölgesel güç olmaları sıkıntılı bir süreç gerektirir.

²⁴⁵ Central Intelligence Agency, "The World Factbook", (https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html), ET: 12.11.2017

²⁴⁶ Arif Keskin, "İran'da Azerbaycan Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi", *Stratejik Analiz*, Temmuz, 2006, Sayı:

75, s. 31.

²⁴⁷ Gökhan Çetinsaya, a.g.e, s.228-232

²⁴⁸ Aljazeera Türk, "Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri", (<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>), ET:13.11.2017

ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin Orta Doğu coğrafyasına yönelik hedefleri her zaman mevcut olmuştur. Büyük güçler görmezden gelinerek belirlenecek olan dış politika eksik kalmaktadır.

İran ve Türkiye SSCB sonrası yeni kurulan devletlerle politikalar geliştirirken büyük hedefler ve umutlar beslemiş, fakat bu devletlerin bir tarafı seçme gibi bir pozisyonları olmamıştır. Bu devletler denge politikası izleyerek uluslararası arenada yer edinme arayışında olmuşlardır. Bu anlamda İran-Türkiye mücadelesi daha çok Azerbaycan'da yaşanmıştır²⁴⁹. Azerbaycan lideri Elçibey²⁵⁰ Türkiye'ye yakın açıklamaları İran'ı rahatsız etmiştir. İran Azerbaycan karşıtı bir tutum sergilemiş ve Ermenistan'a yakın ilişkiler geliştirmiştir. Elçibey'in iktidardan düşmesi ve Türkiye'nin İran'daki Azeri nüfus üzerinde politika geliştirmemesi sebebiyle ilişkiler normal şekilde devam etmiştir.

İran ve Türkiye'nin SSCB'den ayrılan devletler ile ilgili politikaları ve etkin olma düşünceleri 1995 yılından itibaren Rusya'nın bu bölgelere geri dönmesiyle son bulmuştur. Aleksandr Dugin'in öncülük ettiği *yeni Avrasyacı* ekol, Rusya'nın çıkarlarının korunması ve etkinliğini yitirdiği alanlarda tekrar aktif olması için jeopolitik unsurların dış politikada devreye sokulması gerektiğini ileri sürmüştür²⁵¹. Bu tarihten itibaren iki devlet de bu coğrafyadaki politikalarını sınırlandırmış ve ilişkiler tekrar Orta Doğu düzleminde belirginleşmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler bu dönemde de çalkantılı ve düzensiz şekilde devam etmiştir. Zaman zaman gerilen ve kimi zaman düzelen ilişkilerin reel çerçevesi daima korunmuştur. Söylem bazındaki olumsuz hava ekonomik, ticari ve askeri alanlara ciddi anlamda etki etmemiştir.

Bu dönemdeki en önemli olay D-8 (Developing Eight) örgütünün kurulmasıdır. Haziran 1997 yılında kurulmuş ve üyeleri Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dır. Örgütün fikir babası ve kurucu lideri Dönemin Türkiye Başbakanı Necmettin Erbakan'dır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi olarak etkili olan sekiz İslam devleti belirlenmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde İslam

²⁴⁹ Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran ilişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: F. Sönmezoglu, Der

Yayınları, İstanbul, 1998, s.156

²⁵⁰ Elçibey hakkında detaylı bilgi için: Kim Kimdir, "Abulfeyz Elçibey", (<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=6>), ET:13.11.2017

²⁵¹ Sadi Bilgiç, "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri", *Bilgesam Analiz*, No:1317, Mayıs 2016

ülkelerinin yeni düzene adapte olmaları ve kendi aralarında işbirliği olanaklarını geliştirerek kazanç sağlamaları gerektiğini ifade etmiştir²⁵². İslami kavramların yoğun olduğu ve diğer devletlerden bağımsız olarak kurulan bu yapı İran’da memnuniyetle karşılanmıştır. Zirve için İstanbul’a gelen Rafsancani: “*İran İslam Cumhuriyeti, bu ortak kutsal çalışmada aktif olarak yer almak için tam olarak hazırlanıyor.*” açıklamasını yapmıştır.

Rafsancani döneminin sonlarında İran’ın Türkiye Büyükelçisi Bagheri’nin, Türkiye’deki *Kudüs Gecesi* programında *şeriat* çağrısı yapması üzerine ilişkiler gerilmiştir²⁵³. Daha sonra Büyükelçiler karşılıklı olarak çekilmiştir. Fakat ilişkiler kopmamış ve devam etmiştir. Nitekim İran ve Türkiye’nin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı durumda olmaları, İran’ın jeopolitik avantajı ve Türkiye’nin Batı’ya yakın olması iki devletin ilişkilerinin kopmasını engellemiştir.

3.1.6. Bölge Devletleriyle İlişkiler

İran İslam Devrimi sonrasında oluşan yeni durum ile birlikte İran, bölge devletleri üzerinde etkinlik kurmak için *rejim ihracı* ve *Şii jeopolitiği* gibi politikalar belirlemiştir. İran bu politikalarla bölge devletleri üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu durum bölge devletleri ile İran arasında olumsuz ilişkilerin başlangıcı olmuş ve İran karşıtı yapılanmaya gitmelerine neden olmuştur. Bölge devletleri ile İran arasında güvenlik sorunları başlamıştır. Rafsancani’nin Cumhurbaşkanı olmasından sonra bu güvenlik çıkmazı üzerinde durmuş ve bu devletlere barış mesajları vermiştir. İran barışçıl söylemleri için ilk sınav Birinci Körfez Savaşı sırasında meydana gelmiştir. İran, Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i ilhak girişimine sert tepki vermiş, iç işlerine saygı ve toprak bütünlüğü vurgusunu yapmıştır²⁵⁴. Bu açıklamadan sonra Körfez devletleri olumlu açıklamalar yapmışlardır. KİK toplantısında İran ile ilişkileri geliştirme kararı alınmıştır. Suudi Arabistan da ilişkileri normalleştirmeye hazır olduklarını açıklamış, sonrasında İran ve Suudi Arabistan arasındaki olumlu hava bazı sorunların çözülmesiyle-hac kotası gibi- iyice artmıştır.

²⁵² BBC, “Necmettin Erbakan’ın Fikir Babası olduğu D8 nedir?” (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41693289>), ET:06.08.2018

²⁵³ Mahmut Bulut, “*Bagheri: Yalvardılar Kaldım*”, (<http://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/20/f07.html>), ET:13.11.2017

²⁵⁴ Birol Başkan, “*Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler*”, (http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf), ET:14.11.2017

İran'ın bölge ile olan ilişkilerin olumlu seyri devam ederken, bazı sebeplerden dolayı durmuştur. İkili ilişkiler tehlikeli bir hal almamış ama olumlu hava yok olmuştur. Bunda iki önemli unsur etkili olmuştur. Birincisi, İran'ın bütün çabasına rağmen Körfez devletleri ve ABD arasında bazı güvenlik anlaşmaları imzalanmıştır²⁵⁵. Buna göre ABD resmen Körfez bölgesine yerleşmiştir. Aynı zamanda bazı lojistik ve askeri üsler kurmuştur. ABD'nin İran'a çok yakın olan bu bölgelerde askeri üsler kurması ve güvenliğini sağlama taahhüdü vermesi İran için endişe verici bir durum teşkil etmiştir.

Diğer önemli sorun İran'ın karşı hamle olarak, daha önce işgal ettiği bazı adaları ziyaret etmesidir. Bu durum Körfez devletleri ile İran arasında *adalar krizine* neden olmuştur. Körfez Savunma Bakanları İran'a tepki vermiş, işgal ettiği adalardan çekilmesini istemiştir. Fakat Rafsancani ise cevap olarak: “*O adalara erişmek isteyen, bir kan denizini geçmek zorundadır*²⁵⁶.” ifadesini kullanmıştır. *Adalar sorunu* devletlerin geri adım atmamasıyla tırmansa da sadece İran ve Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki ilişkileri bozmuştur. Nitekim Bahreyn dışındaki Körfez devletlerinde Şii kökenli ayaklanmalar yaşanmaması İran ile ilişkileri olumlu etkilemiştir. Körfez devletleri İran'ın işgalini tanımadıklarını belirtip aynı zamanda olumlu ilişkiler geliştirme taraftarı olmuşlardır.

Rafsancani Dönemi'nde bölge devletleriyle ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Fakat karşılıklı söylemler, olumlu açıklamalar ve işbirliği teklifleri resmi bir nitelik kazanmamış, bölge devletleriyle mevcut sorunlar çözülmemiştir. 1971 yılında İran tarafından el konulan BAE'nin Abu Musa, Küçük ve Büyük Tunb adaları müzakerelere rağmen geri verilmemiştir. Arap devletleri İran'ın çekilmesini istemiş ama bu gerçekleşmemiştir. Sonraki süreçte ABD'nin Körfez'e askeri yığınak yapması ve Arap devletlerinin bunu desteklemesi İran tarafından kaygı ile izlenmiştir. Bu durum Bölge devletlerinin birbirlerine karşı güvensizlik duymalarına ve tehdit algılamalarına sebep olmuştur.

Rafsancani yönetime geldiğinde her anlamda sıkıntılı bir süreçten geçen bir İran devralmıştır. Savaş, ekonomiyi çökertmiş, toplumsal ve sosyal hayat bozulmuş,

²⁵⁵ Körfezdeki güç dengesi ve ABD'nin etkili olmaya çalışmasının İran tarafından kaygı ile karşılanması hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Jeffrey R. Macris, *The Politics and Security of the Gulf: Anglo-American Hegemony and the Shaping of a Region*, Routledge, 2010

²⁵⁶ “Rafsancani warns of ‘Sea of Blood’ over disputed Gulf islands,” *Associated Press News Archive*, 25 Aralık 1992

uluslararası sistemden soyutlanmış ve devletin acil kalkınmaya ihtiyacı olmuştur. Bütün bunlara ek olarak izlediği dış politika ile ulusal ve bölgesel güvenliği tehdit eden bir İran meydana gelmiştir. Rafsancani, dış politikada gerçekçi, yapılabilir ve güven verici bir politika izleme kararı almıştır. Aynı zamanda iç politikada, ekonomik ve kalkınmayı ön planda tutan bir yaklaşım benimsemiştir. Uluslararası kurum ve kuruluşlara saygı, uluslararası örgütlere aktif üyelik, komşu devletlerin sınırlarına saygı, bölgeyi tehdit eden *devrim ihracı* ve *Şii jeopolitiği* gibi politikalardan vazgeçmek ve bozulan ilişkileri düzeltmek asıl hedefler olmuştur. Fakat ulusal muhalefetin artması ve uluslararası sistemin kırılmalı yapısı bu politikaların başarıyla yürütülmesini engellemiştir. Rafsancani kendi döneminde gerçekleştiremediği politikaları ve hedefleri gerçekleştirmesi için Hatemi'ye destek olmuştur. Bu destek başarılı olmuş ve Hatemi yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat Hatemi ulusal ve uluslararası sistemde başka sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır

3.2. Muhammed Hatemi Dönemi (1997-2005): Barış ve Güvenlik Arayışı

3.2.1. İç Politikadaki Gelişmeler

İran halkının Rafsancani'den beklediği değişim ve dönüşüm gerçekleşmemiştir. Bu yüzden ikinci dönemde seçim çalışmaları çok etkisiz geçmiştir. Rafsancani'nin söylem bazında ürettiği ılımlı ve pragmatist hedeflerin pratikte karşılığını bulmaması halk için hayal kırıklığına neden olmuştur. Rafsancani'nin politikalarının gerçekleşmemesinin uluslararası boyutu olmakla beraber İran halkı için Humeyni döneminden uzaklaşmanın sonucu olmuştur. Bu durum Rafsancani'nin doğal seçimi şeklinde meydana gelmiştir.

1997 yılına girildiğinde halkın bu hayal kırıklığı ve öfkesi çok net bir şekilde görülmüştür. İran İslam Cumhuriyeti'nin üst kademeleri bunun farkına varmış ama yine de Meclis Başkanı ve Rehber'in²⁵⁷ yakın adamı Ali Ekber'in seçimi kazacağına kesin

²⁵⁷ Humeyni'nin ileri sürdüğü ve Anayasal bir nitelik alan Velayet-i Vakıh düşüncesinin temsilcisidir. İran anayasal sisteminde en üst otoritedir. Detaylı bilgi için Bkz: Tuğrul Sarıkaya, "İran ve Velayet-i Vakıh-Rehberlik Kurumu", Politik Akademi, 2013, (<http://politikakademi.org/2013/02/iran-velayet-i-fakih-rehberlik-kurumu/>), ET:08.08.2018

gözüyle bakılmıştır. Rehberlik Makamı, seçim çalışmalarının daha renkli geçmesi ve demokrasinin gereği olan rekabetin gerçekleşmesi için Muhammed Hatemi'nin seçime katılmasına onay vermiştir²⁵⁸. Fakat Hatemi'nin seçimi kazanma şansı çok az görülmüş ve Rehberlik Makamı herhangi bir sürpriz beklememiştir. Hatemi, değişim beklentisi içerisindeki halkı çok iyi analiz etmiş ve diğer adaylardan çok farklı bir seçim çalışması izlemiştir.

Rafsancani'nin ikinci döneminde sadece 13 milyon insan seçime gitmiştir. Fakat 1997 yılındaki seçime 29 milyon kişi oy kullanmış ve Hatemi yaklaşık 20 milyon oy almıştır. Hatemi İran halkının değişim, dönüşüm ve barış özleminin seçimdeki patlaması olmuştur. Bu bir anlamda değişim isteyen büyük bir kitlenin varlığını göstermiştir²⁵⁹. İran halkı *devrim ihracı* ve *Şii jeopolitiği* gibi politikalara tepki göstermiş bölgede barış ve güvenlik arzularken, kendi devletlerinde reform istemiştir.

Hatemi'nin seçilmesi devlet içerisinde özgürlük havası estirmiştir. Büyük şehirlerde liberal kitap ve dergiler basılmaya başlanmış aynı zamanda gazete ve dergilerin baskı sayısı artmıştır. Hatemi'nin *yurttaşlık*, *sivil toplum*, *siyasi gelişme* ve *medeniyetler diyalogu* kavramları kısa sürede halk içerisinde yaygınlaşmıştır. Hatemi'nin İran sistem dinamiklerinin dışına çıkıp çıkmayacağı halk tarafından merak edilmeye başlanmakla beraber, o bununla ilgili herhangi bir açıklama yapmak yerine sistemi biraz daha yumuşak uygulamak istemiştir²⁶⁰. Hatemi aynı zamanda seçim kampanyası boyunca Rafsancani tarafından desteklenmiş bunun sonucu olarak radikaller ve muhafazakarlara karşı net bir zafer elde etmiştir. Kemal Harazzi gibi medeniyetler arası barış ve diyalog kavramlarını öne çıkaran bir kişiyi Dışişleri Bakanlığı'na atayarak değişimin ilk sinyallerini vermiştir.

Hatemi'nin bu kadar sevilmesinin birkaç sebebi vardır²⁶¹. Öncelikle sürekli gülümseyen, pozitif enerjisi ve peygamber torunu olması dindar kesimi ve gençleri etkilemiştir. İkincisi iyi eğitim almış olması, Batı kültürüne hâkim olması, dini olarak saygın bir kişi olması ve halka yakın oluşu halkı yenilik konusunda umutlandırmıştır.

²⁵⁸ Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kellner, a.g.e, s.146

²⁵⁹ M.Turgut Demirtepe, "Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.25.

²⁶⁰ Shireen T. Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.67.

²⁶¹ Mehmet Durmuş "Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası'."

Diğeri, Hatemi'nin barış ve diplomasi vurgusu yapması, Batı ile ilgili problemlerin uzlaşısı içerisinde çözülmesi gerektiğini savunmasıdır. Son olarak, Hatemi Rehinler Krizi, Irak-İran Savaşı ve ekonomik ambargo gibi problemleri iyi analiz etmiş ve kendi dış politikasını oluştururken bunları örnek almıştır.

3.2.2. Değerlendirme: Barış ve Güvenlik Arayışı

Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi İran için çok önemli bir başlangıcı beraberinde getirmiştir. Rafsancani'nin dış politik anlayışının istenilen seviyede başarı yakalayamaması içsel ve dışsal faktörler ile doğrudan ilişkilidir. Hatemi'nin bu dönemden sonra seçilmesi, Rafsancani'nin bıraktığı yerden devam etme fırsatı vermiştir. Bu yüzden seçim çalışmaları boyunca Rafsancani tarafından desteklenmiştir.

Hatemi iç politikadaki gelişmeler ile dış politikanın paralel olduğunu farkına varmış ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Hatemi rejim ve halkı barıştırmayı amaçlamış ve olabildiğince rejimin yumuşak tarafını uygulamaya çalışmıştır. Rejimi ve demokrasi söylemini beraber kullanmış ve kavramsal olarak katkıda bulunmuştur. İslam, demokrasi, barış ve hoşgörü gibi kavramları içsel sorunları çözmek için yoğun olarak kullanmıştır. Dış politikada uluslararası sistem ile entegre olayı amaçlamış, güvenlik kavramını nihai amaç olarak belirlemiştir²⁶². Bu anlamda düşünüldüğünde Hatemi, Rafsancani döneminden daha reformist ve ılıman yapıya sahiptir. Hatemi bu dönemde en önemli ilkesi *yurtta demokrasi, cihanda barış ve güvenlik* olmuştur. Dış politikada bazı şeyleri gerçekten değiştirmeyi amaçlamış ve halk desteğini arkasına almıştır. Fakat İran sisteminin buna ne kadar müsaade edeceği tartışma konusudur. Humeyni döneminin temel politikalarından tamamen uzaklaşmak, İran sistemsal altyapısı içerisinde sancılı bir süreci beraberinde getirmenin yanı sıra bu süreci göze almak, başarıyla çıkmak ayrı bir tartışma konusudur.

İran'ın mevcut durumunu düzeltmeyi amaçlayan Hatemi'nin hedefi ulusal ve uluslararası güvenliği sağlamak²⁶³, uluslararası sistem ile bütünleşmek, İran'a uygulanan politik ve ekonomik ambargoyu kaldırmak ve barışı tesis etmektir²⁶⁴. Hatemi bölgesel

²⁶² R. K. Ramazan'i, "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and The Islamic Republic", içinde: *Iran's Foreign Policy: From Khatami To Ahmadinejad*, Edited by: Anoushiravan Ehteshami and Mahjaob Zweiri, Ithaca Press, 2008, s. 9.

²⁶³ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53-54.

²⁶⁴ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 403.

olarak komşularına güven verici politikalar izlemeyi hedeflemiş, ulusal ve uluslararası düzeyde İran'ı engelleyen problemlerden kurtulmak istemiştir.

Bu dönemde diğer önemli dış politikada hedefi *Medeniyetlerarası Hoşgörü* ilkesidir. Bu ilke Hatemi'nin özgün fikri olması ve kavramsal düzeyde desteklemesi açısından önemlidir. Bu tezin gelişme aşaması, 1993 yılında Huntington'un geliştirdiği *Medeniyetler Çatışması*²⁶⁵ tezidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmaların medeniyet eksenli olacağını öne süren Huntington'un tezine karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. Hatemi, medeniyetler arası diyalogun²⁶⁶ sorunların çözümü için çok önemli bir rol oynadığını vurgulamış ve uluslararası güvenliğin sağlanması için diyalog, ihtiyat, ılımlı tavır kavramlarının önemine vurgu yapmıştır.

Hatemi, bu dönemde Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* tezi çerçevesinde oluşturulan realist ABD dış politikası yerine, 1998 yılında katıldığı bir televizyon programında diyalog ve barış önemini vurgulamıştır. Bu anlamda güvensizlik üzerine inşa edilen ilişkileri barış ve hoşgörü ile düzeltmeyi amaçlamıştır²⁶⁷. Hatemi'nin televizyon programında *büyük Amerikan halkı* ifadesi ilişkilerin tarihi için çok önemlidir. Bu söylem *düşman* algısı içerisinde devam eden ilişkiler için dönüm noktasıdır²⁶⁸. Bu olumlu açıklamalar ilişkilerin tekrar düzelmesi için önemli bir adımdır. Nitekim bu açıklamalar Humeyni'nin *büyük şeytan* söylemi düşünüldüğünde, *büyük Amerika halkı* söylemine dönüşümü devrim niteliğindedir.

Hatemi *Civilization* dergisi için yazdığı makalede medeniyetler arasında diyalog ve işbirliği kurulması halinde çatışmanın biteceğini ve barışın tesis edilmesi için uğraşacaklarını ifade etmiştir²⁶⁹. Hatemi bu diyalog için İran devletinin çok önemli olduğunu ve merkezi bir konumda olduğunu dile getirmiştir. Bu anlamda Rafsancani'nin sürekli dile getirdiği İran'ın jeopolitik kavramı, Hatemi ile birlikte kültürel bir nitelik kazandırmıştır.

²⁶⁵ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, (1993): 22-49.

²⁶⁶ Shahriar Sabet-Saeidi, "Iranian-European Relations: A Strategic Partnership?", icinde: *Iran's Foreign Policy: From Khatami To Ahmadinejad*, s. 61.

²⁶⁷ Suzanne Maloney, *Iran's Long Reach*, United States Institute of Peace Press, Washington, 2008, s. 8-9.

²⁶⁸ Shahriar Sabet-Saeidi, "Iranian-European Relations: A Strategic Partnership?", icinde: *Iran's Foreign Policy: From Khatami To Ahmadinejad*, s. 62.

²⁶⁹ Seyyed Mohammad Khatami, "A Call For Dialogue", *Civilization*, Vol. 6, Issue 3 Jun/Jul99.

Genel olarak Hatemi dönemindeki İran dış politika hedeflerini şu şekilde ifade edebiliriz. Hatemi için en önemli konu İran'ı uluslararası sisteme entegre etmektir. Bunun gereği olarak ABD ve Batı devletleriyle ilişkileri düzelterek bölge devletleriyle özellikle Körfez ve Türkiye ile kazançlı ilişkiler geliştirmek istemiştir. Bu anlamda komşu devletlerle yakınlaşmak istemiş ve güvenliklerine tehdit olmadığını vurgulamaya çalışmıştır. Nükleer enerji konusunda müzakereler yapmak Rusya, Çin ve diğer devletlerle yapıcı ilişkilerde bulunmak istemiştir.

Hatemi Cumhurbaşkanlığı'nın ilk döneminde hedeflediği politikaları başarılı bir şekilde uygulamıştır. Fakat Özellikle 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin olumsuz tavrı, bölgesel ve küresel sistemde meydana gelen kırılmalar İran'ı etkilemiştir. Bu anlamda Batı ile ilişkileri geliştirme noktasında ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Hatemi'nin ılımlı tavrına rağmen ABD ve Batı devletlerinin sert tavrı İran'da radikalizmi yeniden artırmıştır.

3.2.3. ABD ile İlişkiler ve 11 Eylül Saldırıları

Hatemi seçildikten kısa bir süre sonra verdiği demeçler iki devlet arasında ilişkilerin düzelmesi için umut ışığı olmuştur. Fakat beklenenin aksine ilişkiler ciddi anlamda gelişmemiştir. Bunda iki devletin birbirlerine karşı peşin hükümlü olmaları önemli rol oynamıştır. Hatemi'nin ABD halkını övmesi²⁷⁰ ve diyalog çağrısı yapması ilişkilere ciddi anlamda etki etmemiştir. Bu açıklamalar başkanlık döneminin son senelerinde olan Clinton için önemli olsa da Kasım 2000'de seçilen George W. Bush²⁷¹ için hiçbir anlam ifade etmemiştir.

2000 yılından sonra ABD'de *yeni muhafazakârlık* düşüncesinin dış politikada hâkim olması, İran ile olan ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu akımın düşünsel temeli evanjelizm'e²⁷² dayanmaktadır. Hristiyanlığı yayan kişi anlamına gelen bu kavram, politik bir anlam ile bütünleştirilmiştir. Bu akım ABD hegemonyasını bütün dünyada mutlak bir şekilde hâkim kılmak istemiş, bunu kutsal bir görev olarak görmüş, araç olarak demokrasiyi kullanmış ve itici güç olarak da bunun Tanrı'nın verdiği bir görev olduğunu ifade etmiştir.

²⁷⁰ Sami Oğuz, *Gülümseyen İslam; Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim*, Çev. Nazila H. Nejad, Metis yayınları, İstanbul, 2001

²⁷¹ CNN TÜRK, "George Bush Kimdir" (<https://www.cnnturk.com/2004/dunya/11/02/george.w.bush.kimdir/47834.0/index.html>), ET:21.11.2017

²⁷² William James Abraham. *The Logic of Evangelism*. Wm. B. Eerdmans Publishing, 1989.

11 Eylül 2001²⁷³ yılında El-Kaide ile bağlantılı kişilerin ABD'ye yönelik saldırıları İran ile olan ilişkileri çok ciddi anlamda etkilemiştir. Nitekim saldırıdan sonra ABD Başkanı G.W. Bush *şer eksen*²⁷⁴ olarak saydığı devletlere -Irak, İran ve Kuzey Kore- gerekli yaptırımların yapılması gerektiğini vurgulamıştır. G.W. Bush *önalıcı müdahale (pre-emptive strike)* doktrinini yeni güvenlik hamlesi olarak yayımlamıştır. ABD bu açıklamayla saldırgan realizmi devreye sokmuştur. ABD'nin bu ilkeyi benimsemesinin nedeni sahip olduğu hegemonya avantajını yitirmek istememesidir. Bunun tehdit olarak algıladığı yerlere müdahale etmek kararı almıştır²⁷⁵. Bazı devletler çok büyük bir güce erişmeden bunların durdurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu doktrin kapsamında teröre destek verdiği gerekçesiyle Afganistan'a ve kimyasal silah bulundurduğu gerekçesiyle Irak'a askeri müdahalede bulunulmuştur. ABD, İran'ı nükleer enerji geliştirmek, barışa engel olmak ve teröre destek vermek gibi bazı suçlamalarda bulunmuştur.

ABD'nin *şer eksen*i kapsamına İran'ı dâhil etmesi zaten sınırlı olan ilişkileri çıkmaza sokmuştur. Buna rağmen Hatemi çok yoğun bir müzakere ve diplomasi trafiği izlemiş, İran'ın terör ile alakası olmadığını ve nükleer enerjiyi tamamen barışçıl, enerji amaçlı geliştirmek istediğini dünyaya anlatmaya çalışmıştır. ABD'nin olumsuz tavrı Hatemi'nin geliştirmek istediği barış ve güvenlik kavramlarına ciddi zarar vermiştir. Bu yüzden İran'da radikalizm yeniden yükselişe geçmiştir.

Hatemi bütün bu çabalarına rağmen ABD'nin ambargosunu kaldırmakta başarılı olamamıştır. Bu durum İran'ın Şah'tan sonra kaybettiği Batı ile yeniden müttefiklik ilişkileri geliştirme şansını kaybetmesine neden olmuştur. İran ambargonun olumsuz etkisini en aza indirmek için Rusya ve Çin gibi devletlerle işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Rusya ve Çin'in İran'ın nükleer enerji programına destek olması sonucu, ilişkiler tamamen bu bölgelere kaymıştır. Bu durum Hatemi için en önemli dış politika unsuru olan Batı ve uluslararası sistem ile ilişkileri geliştirme ilkesinin başarısız olmasına neden olmuştur. İran'ın zamanla ABD ve Batı devletleriyle olan ilişkileri daha da azalmıştır.

²⁷³BBC, "What Happened on 11 September", (<http://www.bbc.co.uk/newsround/14854813>), ET:21.11.2017

²⁷⁴Şaban Kardaş, Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, 3. Baskı, 2016, s. 68,69

²⁷⁵ Şaban Kardaş, "Önleyici ve Dönüştürücü Yeni Güvenlik Doktrini", *Orsam Ortadoğu*, Kasım-Aralık 2016 Cilt:8 Sayı:77

3.2.4. İkinci Körfez Savaşı

11 Eylül saldırıları ABD'nin güvenlik algılamalarını ve dış politika eğilimlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu saldırılar George W. Bush saldırgan ve müdahaleci politikalarına sebebiyet vermiştir²⁷⁶. Bush, ABD Kongre'sinde yaptığı konuşmada devletlerin terör tehdidi karşısında bir seçim yapması gerektiğini belirtmiştir. Terör tehdidi çerçevesinde Irak, İran, Kuzey Kore ve Suriye şüpheli görülmüştür. ABD bu devletlerin terör örgütleriyle işbirliği içerisinde olduğunu, dolayısıyla 11 Eylül saldırılarından sorumlu olduklarını vurgulamıştır.

Ofansif realizme göre uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletlerin niyetlerinden emin olunamaz. Sistemdeki belirsiz yapı devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak için güç artırımına gitmelerine neden olmaktadır. Devletlerin güç kapasiteleri engellenmeyecek seviyeye gelmeden önce müdahale edilmesi gerekmektedir. Üstünlük kurmak isteyen devlet uluslararası sistemin güvensiz olmasını engellemelidir. Ofansif realizmin bu ilkeleri devletlere müdahaleyi meşru görülmesine neden olmuş bunun sistemin güvenliğinin sağlanması için gerekli olduğu varsayılmıştır. ABD'li yetkililer Irak'ın gücünü artırmak için kimyasal silahlara sahip olmaya çalıştığını ve terör örgütlerine destek olarak bölgesel ve küresel güvenliği tehlikeye attığını vurgulamışlardır. Bu yüzden sistemin güvenliğini sağlamak için önleyici savaş seçeneği devreye sokulmuştur.

İkinci Irak Savaşı, İkinci Körfez Savaşı veya Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu gibi pek çok ismi olan ABD'nin 2003 müdahalesi Orta Doğu denkleminde kapatılması zor olumsuzluklar açmıştır. Bu tarihten sonra meydana gelen pek çok terör örgütü, çatışma ve ekonomik sıkıntı bu savaşla ilişkilendirilmiştir. ABD, Afganistan ve Irak'ın terör örgütlerine destek olduğunu ve savaşın daha fazla büyümemesi için *önalıcı müdahale* stratejisi çerçevesinde bu devletlere müdahale etmiştir. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren kişilerin El-Kaide'nin bağlantısı tespit edildikten sonra ABD yönetimi Afganistan'da faaliyet gösterdikleri gerekçesiyle Afganistan'a müdahale etmiştir. ABD Irak'ın benzer şekilde terör gruplarına destek verdiğini ve sahip olduğu kimyasal silahların bölgesel ve uluslararası güvenlik için tehdit oluşturduğunu iddia ederek Irak'a müdahale etmiştir. 2003 yılında BM Silah Denetçisi Blix, Irak'ta kimyasal silah

²⁷⁶ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, 1 Baskı, 2004, s.495

bulduğuna dair herhangi bir kanıtın olmadığını dolayısıyla iddiaların araştırılması gerektiğini açıklamıştır²⁷⁷. BM ve tarafsız kuruluşlar adına görev yapan -Colin Povell hariç- pek çok denetmen, kimyasal silah bulgusuna rastlamadıklarını açıklamalarına rağmen Povell sunduğu bazı belgeler ve fotoğraflarla Irak'ın kimyasal silaha sahip olduğunu açıklamıştır²⁷⁸. ABD ve İngiltere konu ile ilgili detaylı raporları beklemeden harekete geçmişlerdir.

Türkiye, müdahalenin kendi toprakları üzerinden gerçekleştirilmesine izin vermemiştir. ABD ve İngiltere 20 Mart 2003 yılında *Operation Iraqi Freedom (Irak'a Özgürlük Operasyonu)* başlatmışlardır²⁷⁹. Operasyon pek çok devletin tepkisini çekmiştir. Nitekim bu devletler ABD'nin uluslararası hukuku çiğnediklerini ifade etmişlerdir²⁸⁰. Savaş kavramı hukuksal süreçler işledikten sonra, ilgili devletin hukuksuz bir eylemi mevcut ise bu eylemi sonlandırması istenir ve belli bir süreç beklendikten sonra uygulanan bir eylemdir²⁸¹. Bu anlamda değerlendirdiğimizde ABD'nin eylemi işgal girişimidir. Nitekim zamanla bu müdahale ABD'nin Irak işgali olarak nitelendirilmiştir. Edward Said demokrasinin büyük başarısızlığı²⁸² olarak ifade ettiği savaş, bölge güvenliğini derinden sarsmıştır. ABD çok büyük ekonomik ve prestij kaybı yaşamıştır. Bu coğrafya savaş sonrasında oluşan büyük işsizlik, terör örgütleri için insan kaynağına dönüşmüştür.

Hatemi bu dönemde bölge devletleri ve ABD ile ilişkileri iyileştirmek için uğraşmıştır. Bu yüzden sorunların müzakere edilerek çözülmesini istemiştir. Fakat ABD müdahalesiyle Saddam Hüseyin'in devrilmesi İran için önemli bir süreci başlatmıştır. Uzun seneler İran ile rekabet halinde olan, savaşan ve Sünni bir lider olan Saddam'ın gitmesi İran için olumlu bir gelişmedir. Saddam sonrası Irak devletinin normalleşmesi

²⁷⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, İstanbul:

Alfa Yayınları, 2005, s. 474

²⁷⁸ Povell sonraki yıllarda belgelerin sahte olduğunu ve bundan derin pişmanlık duyduğunu ifade etmiştir. Aljazeera Türk, "Irak Sicilimde Kara Leke", (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/powell-irak-sicilimde-kara-leke>), ET:04.05.2018

²⁷⁹ Tayyar Arı, a.g.e, s. 474

²⁸⁰ Noam Chomsky, "*Amerikan Müdahaleciliği*", Aram yayıncılık,6. Baskı,2003, s.12-17

²⁸¹ İbrahim S. Canbolat, *Uluslararası İlişkilerde Türkiye' Savaş ve Barış Arasında Dünya'*, Aktuel Yayınları,4. Baskı, 2012, s.148

²⁸² Cahide Sarı Hazırlayan, *ABD Saldırganlığı: Irak ve Ötesi*, Ütopya Yayınları,2004, s.105

için İran ABD ile beraber hareket etmiştir²⁸³. Irak'ta devam eden güvensizlik ortamı İran'a sıçrama ihtimali İran'ı realist çıkarlar ekseninde ABD ile işbirliği yapmasına itmiştir.

İran, bölgesel güvenlik politikaları çerçevesinde ABD askerlerinin Irak'ta kalıcı olmasından endişelenmiştir. Bu yüzden Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinin hızlıca olmasını istemiş ve Irak'ta etki etmek için Kasım Süleymani'yi görevlendirmiştir²⁸⁴. İran, Kasım Süleyman'i üzerinden pek çok müzakerede etkin rol oynamış, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuş ve Kürt Devleti'nin kurulmasına karşı çıkmıştır. İran için diğer önemli nokta Irak'taki Şiilerle ilişkileri geliştirmektir. Irak'taki % 63 Şii oranı²⁸⁵ göz önüne alındığında seçimle iktidar olabilmek şansları yüksek bir ihtimaldir. Nitekim İran'ın beklediği gibi Irak'taki Şiiler iktidarın en önemli adayı olmuştur.

İran'ın Irak'taki Şii gruplarla yakın ilişki kurması dinsel ve tarihsel açıdan sıkıntılı bir nitelik taşımaktadır. Farklı düşünce, etnik ve fıkhi farklılıklara sahip olmaları yanında farklı coğrafyalarda farklı güvenlik kaygılarını öne çıkarmaktadır. Irak'taki Şiiler İran'dakilere nazaran daha sonra Şii olmuş bu yüzden etnik kimliklerindeki canlılık hâlâ mevcuttur. Aynı zamanda *Kum Ekolü* ve *Necef Ekolu* farklılıkları da diğer bir ayrımdır²⁸⁶. Bu yüzden bu iki Şii düşüncenin orta ve uzun vadede anlaşması zor gözükmektedir. Genel olarak sonuçları göz önüne alındığında ABD'nin Irak'a müdahalesi İran çıkarlarına hizmet etmiş²⁸⁷ ve Saddam sonrası Şiilerin iktidara gelmesi İran nüfuzunu artırmıştır. Bu durum İran'ın rafa kaldırdığı *Şii jeopolitiği* projesini yeniden faaliyete geçirmesi için fırsat olmuştur²⁸⁸. Bu politika bu sefer farklı bir isimle, *Şii hilali* tartışmaları gölgesinde gündeme gelmiştir.

²⁸³ Mahmoud Vaezi, "Security Building In Iraq," *Iranian Diplomacy*, 18 Ağustos 2010, (<http://www.irdiplomacy.ir/en/page/2086/Security+Building+in+Iraq.html>), ET:03.05.2018

²⁸⁴ Kasım Süleyman'i İran'ın Ortadoğu Kılıcı olarak ifade edilir. Devrim Muhafızları Dış Operasyonlar sorumlusu olan Süleyman'i pek çok olayda karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Aljazeera Türk, "*İran'ın Orta Doğu'daki Kılıcı: Kasım Süleymani*", (<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranin-ortadogudaki-kilici-kasim-suleymani>) ET:04.12.2017

²⁸⁵Stratejik Ortak, "*Ortadoğu Ülkelerindeki Şii-Sünni Oranı*", (<https://www.stratejikortak.com/2015/10/ortadogu-ulkelerindeki-sii-sunni-oranlar.html>) ET:04.12.2017

²⁸⁶ Daha önceki bölümlerde ifade etmiştir. O yüzden tekrar etmeye gerek duymadık.

²⁸⁷ Richard Javad Heydarian, "Iran and Post-Withdrawal Iraq," *Foreign Policy in Focus*, 3 Şubat 2012, (http://fpif.org/iran_and_post-withdrawal_iraq/), ET:04.05.2018

²⁸⁸ Carlos L. Yordan, "Vali, Nasr, The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future." *Historia Actual Online* 11 (2006): 227-229.

3.2.5. AB Devletleri ile İlişkiler

Avrupa devletlerinin İran'a bakış açısı, diyalog yolunun kapatılmaması ve müzakerenin devam etmesidir. Bu anlamda ABD ve Avrupa devletleri İran'a uygulanmak istenen yaptırımlar konusunda anlaşmamışlardır. ABD İran'a yönelik ambargonun kapsamının ve sertliğinin artırılması gerektiğini ifade etmiş, bunun sonucunda İran'ın uluslararası hukuka uyacağını iddia etmiştir. AB devletleri ise bunun bölgesel güvenliği ve istikrarı olumsuz etkilediğini, bunun yerine müzakere edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Rafsanjani yönetiminin son dönemlerinde Avrupalı devletler ile ilişkiler aniden kopmuştur. Berlin mahkemesinin Mykonos Davası'nda İran'ı sorumlu tutması sonucu bütün devletler Büyükelçiliklerini geri çekmiştir. Hatemi'nin diyalog yanlısı tavırları ve verdiği röportajlarda bunu ifade etmesi AB-İran için müzakerenin tekrar başlaması için iyi fırsat olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra, 1997 yılında Büyükelçiler tekrar göreve başlamış ve 1998 yılında ise müzakereler tekrar başlamıştır.

İran-AB ilişkileri için en önemli sorun Humeyni'nin vermiş olduğu Selman Rüşdi hakkındaki ölüm fetvasıdır. Hatemi'nin bu fetvayı desteklemediğini ifade etmesi İran'ın AB devletleriyle yerinde ilişkiler kurmak için önemli bir adım olmuştur. İran'ın müzakere yanlısı açıklamaları ve tavrı ilişkiler için milat olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrasındaki ABD'nin İran hakkındaki olumsuz açıklamaları İran-AB ilişkilerini ciddi anlamda etkilememiştir. Bunda Hatemi'nin bu devletler ile yoğun olarak yürüttüğü diplomasi ve müzakere önemli rol oynamıştır.

3.2.6. Türkiye İle İlişkiler

Rafsanjani'nin son döneminde bozulan ilişkiler Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra normalleşme sürecine girmiştir. Türkiye Dış İşleri Bakanı İsmail Cem ve İran Dış İşleri Bakanı Harazzi'nin çabaları ilişkilerin düzelmesinde önemli rol oynamıştır²⁸⁹. Türkiye ve İran temsilcileri BM 52. Dönem Toplantısı'nda bir araya gelerek ilişkilerin normalleşmesi ve ekonomik işbirliğinin devam etmesi mesajını vermişlerdir. 1998 yılında gelindiğinde İran-Türkiye Büyükelçileri karşılıklı olarak tekrar göreve başlamıştır. İran yaptığı açıklamada D-8 desteğinin devam edeceğini ve

²⁸⁹ Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, " *En Uzun On yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, ed. Gencer Özcan ve Şule Kut (İstanbul: Boyut, 1998), s. 347.

ekonomik ilişkilerin geliştirileceği mesajını vermiştir. Bozulan ilişkilerin bu kadar kısa sürede normalleşmesinde, İran'daki yönetim ve anlayış değişikliği, Türkiye'nin diyalog yanlısı tavrı belirleyici olmuştur.

Bu dönemde iki devlet ilişkilerini etkileyen diğer önemli sorun PKK ve İran üzerinden yürüttüğü faaliyetleridir. 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra²⁹⁰, PKK faaliyetlerinin özellikle İran toprakları üzerinden yürütmesi iki devlet arasında gerilime neden olmuştur. İran'ın Merve Kavakçı'ya²⁹¹ destek olması, Türkiye'nin yanlılıkla İran köylerinin bombalaması ve İran'ın yanlılıkla iki Türk askerini yakalaması ilişkileri aniden krize dönüştürmüştür. Ağustos 1999 Türkiye depremi ilişkilerin gerilim safhasını unutturmuştur. Fakat kısa bir süre sonra iki devlet arasında yine gerilim yaşanmıştır.

İki devlet arasındaki ilişkiler bu dönemde Türkiye'de meydana gelen suikastlara bağlı olarak değişmiştir. Nitekim Türkiye bu cinayetlerin arkasında İran devleti şüphesini sürekli dile getirmiştir. Fakat bu tartışmalar iki devlet medyası ve kamuoyu üzerinden yapılmıştır. Resmi ilişkilere yansımamasında devlet liderlerinin yapıcı tavrı önemli rol oynamıştır. Özel olarak bu dönemde ve genel olarak devrim sonrası dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerde gelgitler yaşanmıştır. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta gelişen varlığı, Türk-İsrail ilişkilerinin olumlu olması İran'ı kaygılandırmıştır. İran bunu her fırsatta dile getirmiştir. Buna birlikte Türkiye İran'ın PKK'ya destek verdiğini, Türkiye'deki Hizbullah'a destek olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak İran-Türkiye ilişkilerinin iki boyutu vardır. Birincisi ekonomik, güvenlik ve işbirliği boyutudur. Bunun için Şah ve devrim sonrası ayrımı yapmamıza gerek yoktur²⁹². İki devlet istikrarlı bir şekilde, tarihsel altyapı içerisinde birbirine destek olmuştur. İlişkilerin ikinci kısmı ise rekabet boyutudur. İlişkilerin rekabet boyutunda Kürtler, ideolojik meseleler rol oynamıştır. İki devletin bölgesel güç olma iddiası ve amacı, ilişkileri bu bağlamda etkilemiştir.

²⁹⁰Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, "The PKK strategy In Europe To Placae Turkey On Trial Foreign Policy Research Institute- Michael Radu- 26 February 1999", (http://www.mfa.gov.tr/_p_the-pkk-strategy-in-europe-to-place-turkey-on-trial-foreign-policy-research-institute---michael-radu---_february-26_-1999__br_march-1_-1999__p___p___p_.en.mfa), ET:04.05.2018

²⁹¹ Wikipedia, "Merve Kavakçı", (https://tr.wikipedia.org/wiki/Merve_Kavak%C3%A7%C4%B1), ET:06.01.2018

²⁹²Gökhan Çetinsaya, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", *Tarih Kitap*, (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354876>), ET:23.11.2017

3.2.7. Bölge Devletleriyle İlişkiler

SSCB'nin yıkılması pek çok coğrafyada güvensizliğe yol açmıştır. Bunun etkileri 1995 yılından sonra hissedilemeye başlanmıştır. Orta Doğu ve özellikle Körfez bölgesi bunun başında gelmektedir. Çünkü pek çok sorunla boğuşan bu bölge, SSCB-ABD rekabeti birbirlerini dengeleyerek çatışma ve güvensizliğin çıkmasını engellemiştir. SSCB'nin yıkılması bölgede sorunların tekrar tartışılmasına neden olmuştur. Toprak sorunları, sınır anlaşmazlıkları, ideolojik ve dini ayrımlar gibi konular tekrar konuşulmaya başlanmıştır. Bütün bunlara ek olarak ABD kuvvetlerinin kalıcı olarak bölgeye yerleşmesi İran için tehdit unsuru olarak algılanmıştır²⁹³. İran için ABD ve bölge politikaları güvensizliğin ve istikrarsızlığın en önemli nedeni olmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD-SSCB güç mücadelesinin önemli bir merkezi haline gelen Körfez, iki devletin ciddi hâkimiyet kuramaması sonucu denge oluşmuştur. Bu anlamda ABD ve SSCB'nin birbirini dengelemesi bölgeye askeri müdahale şansını azaltmıştır. Fakat SSCB'nin dağılması ve ABD askerlerinin bölgeye yerleşmesi İran için ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. SSCB'nin varlığı bölge devletlerinin tamamen Batı etkisine girmesini zorlaştırmıştır. Fakat yeni durumda Körfez devletleri tamamen ABD ve Batı hâkimiyetine girmiştir. İran için SSCB'nin komşusu olma avantajı veya dezavantajı kalmamıştır. Hatemi yönetime geldiğinde bölge şartları kırılğan bir hal almış bu yüzden Körfez devletlerine İran'dan kaynaklanan bir güvensizlik durumunun olmayacağını ve İran'ın bölge için bir tehdit kaynağı olmadığını vurgulamaya çalışmıştır.

Bölge ile etkili ilişkiler Rafsancani ile başlamış olsa da Hatemi ile zirveye çıkmıştır. 1997 yılında İKÖ'nün 7. toplantısı Tahran'da gerçekleşmiş ve Hamaney yaptığı konuşmada: "*İran herhangi bir İslam ülkesine karşı tehlikeli olamaz.*" sözü ve Hatemi'nin barış ve demokrasi söylemi ilişkilerin seyrini olumlu yönde etkilemiştir²⁹⁴. Bu açıklamalar ve söylemler Körfez devletlerinin dikkatini çekmiştir. Özellikle Suudi Arabistan heyeti bunu memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. İran'ın bu tutumu bütün İslam devletleri tarafından olumlu karşılanmış ve genel anlamda olumlu ilişkiler için fırsat olarak algılanmıştır. Daha sonra İran ve Suudi Arabistan birbirlerine karşılıklı

²⁹³Keyhan Berzeger (1380/2001), Hatemi'nin Dış Politikasında Gerginsizleştirme ve Onun İran- Suudi Arabistan İlişkilerinin Gelişmesine Etkisi, *Uzmanlar Gözüyle Hatemi'nin Dış Politikası* (Mehdi Zakeryan), Cilt 2, Tahran: Hemşehri Yayınları, SS. 71-96.

²⁹⁴Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, a.g.e, s.403

ziyaretlerde bulunmuş, söylem bazındaki olumlu gelişmeler, işbirliğine dönüştürülmüştür. Bu anlamda İran bütün bölge devletleriyle –Birleşik Arap Emirlikleri hariç (ada sorunları hâlâ devam ediyor)- etkili ilişkiler geliştirmiştir.

Hatemi Dönemi için en sıkıntılı ilişkiler Azerbaycan ile yaşanmıştır. Seçim propagandası boyunca işbirliği noktasında söz vermiş ve nihayetinde Azerlerin desteğini almıştır. Fakat İran ve Azerbaycan arasında ilişkiler gelişmemiştir. İran bu dönemde Ermenistan'a destek olmaya devam etmiş, Azerbaycan devlet sınırlarını tanımamış ve Rusya'nın bu devlet içerisinde aktif olmasını desteklemiştir²⁹⁵. Hatemi'nin bu tavrı İran içinde yaşayan Azerilerin siyasi bilincinin gelişmesini engellemek, iç dinamikleri sabit tutmak için devletsel bir kaygı içermektedir.

1997 yılında reformcu ve ılımlı kanadın adayı Hatemi'nin zaferi pek çok şeyi değiştirme amacı taşısa da ABD'nin yoğun muhalefeti bunu engellemiştir. Bu anlamda Hatemi, Rafsancani'nin devamı olarak kabul edebiliriz. Nitekim Rafsancani de İran'ın vizyonunda bazı değişiklikler yapmak istemiş ama ulusal ve uluslararası konjonktür buna izin vermemiştir. Unutulmaması gereken nokta, değişim hedefinin rejimin kendisi ile ilgili olmayıp, uygulayış biçimiyle ilgili olduğudur. İran'ın bütün olumlu açıklamalarına ve değişim taleplerine rağmen uluslararası toplum yeterli desteği vermemiştir. Bu değişim ve normalleşme talebi, İran'ın uluslararası sisteme entegre olması ve bölgesel güvenliğin garanti altına alınması için bir fırsat olabilirdi. Fakat bu fırsat, devletlerin birbirlerine karşı duydukları geçmişten gelen önyargılar yüzünden kullanılamamıştır. Bu durum İran halkını ve yönetimini radikalleştirmiştir. Hatemi sonrası süreçte bu durum net olarak görülecektir.

Hatemi Dönemi ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde güvenliğe yansımaları olmuştur. Ulusal düzeyde İran muhalefeti için umut kaynağı olmuştur. Cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra İran'da özgürlük havası esmiş ve bu durum halkı değişim ve dönüşüm noktasında umutlandırmıştır. Fakat Hatemi yönetilen ve yöneten arasındaki mücadelede rejimin tarafını tutmuştur. Bu durum reformist kanadın çekilmesine ve radikalizm taraftarlarının etkili olmasına neden olmuştur. Bölgesel ve Küresel düzeyde ise meydana gelen gelişmeler bu dönemi her anlamda şekillendirmiştir. Güvenlik ikileminin uluslararası arenaya hâkim olduğu ve ABD'nin saldırgan realizmi devreye

²⁹⁵ Kamil Ağacan, “ABD’den Azerbaycan’a İran ve Rusya Markajı”, *Stratejik Analiz*, Haziran, 2006, Sayı:74,

sokarak tehdit algıladığı bölgelere önceden müdahale etme hedefi İran ve ABD'nin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri İran'ı tedirgin etmiş, sonraki hedefin İran olacağı ile ilgili endişeleri güçlendirmiştir. İran ABD'nin güvenlik politikalarına karşı kendi güvenlik politikalarını devreye sokmuştur. Bu aşamada nükleer güç olma hedefi, bölge devletleri ile kazançlı ilişkiler geliştirme ve bölgesel alt sistemde etkili olmak, İran'ın kendi güvenliğini sağlamak için başvurduğu önlemlerdir. Nitekim inşacı teori bir düşüncenin ve değer güvenliğini sağlamanın en etkili yönteminin onu farklı coğrafyalara yaymak olduğunu ifade etmiştir. Farklı bölgelere yayılmış bir değer yok edilmesi daha uzun bir süreç gerektirdiği gibi olası güvensizlik ortamının devletleri tedirgin ettiğini dolayısıyla bundan kaçındıklarını vurgulamak gerekir.

3.3. Mahmud Ahmedinecad Dönemi: Radikalizmin Yeniden Yükselişi (2005-2013)

3.3.1. İç Politikadaki Gelişmeler

Hatemi ve Rafsancani dönemleri İran halkı için hayal kırıklığı meydana getirmekle birlikte reform, değişim ve dönüşüm isteyen halk için beklentiler istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. Ekonomide istenilen hedefler gerçekleştirilmemiş, dış politikadaki yalnızlık sona ermemiş ve iç politikadaki huzursuzluklar bitmemiştir. Hatemi'nin bütün çabalarına rağmen görev süresinin son yıllarına girildiğinde umutsuzluk halk arasında hâkim olmuştur. Bu yüzden mahallî seçimlere katılım oranları çok düşük bir seviyede kalmıştır. İran'daki muhafazakârlara göre dış politikada tavizler vermek uluslararası sistemde İran lehine herhangi bir değişim meydana getirmemiştir. Nitekim uluslararası konjonktür İran aleyhine ilerlemeye devam etmiş, İran'ın politik çabaları bu olumsuzlukları gideremediği gibi, yeni tavizler vermek işleri daha da kötüleştirmiştir.

Muhafazakârlar mahallî seçimlerde ciddi şekilde örgütlenmeye gitmiş ve bu örgütlenmenin sonucu olarak pek çok şehirde önemli başarılar kazanmışlardır²⁹⁶. 2003

²⁹⁶ Mohammad Reza Djalili- Thierry Kallner, ag.e, s.154-168

seçimlerinde çok düşük katılımın gerekleştii Tahran belediye seçimlerinde Mahmud Ahmedinecad zaferle çıkmıştır. Bu pek çok kesime göre tesadüfi ve seçimlere ilgisizlikten kaynaklanmıştır. Burada iki tane etken önemlidir. Birincisi, Hatemi'ye oy veren reform yanlıları seçime gitmemiştir. İkincisi ise Devrim Muhafızları Konseyi reformcu adayları onaylamamıştır. Her Őeye rağmen sonraları İnan siyasi tarihi için önemli bir figür haline gelecek olan Mahmud Ahmedinecad 2003 Şubat seçimlerinde sahneye çıkmıştır.

Ahmedinecad, Tahran'ın kenar mahallesinde orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir²⁹⁷. Irak-İnan Savaşı'na katılmış ve sonrasında pek çok görevde bulunmuştur. Ahmedinecad'ın seçilmesi, Hatemi'nin seçilmesi gibi sürpriz olmuştur²⁹⁸. Çok güçlü bir rakip ile yarıŐan Ahmedinecad'ın Şansı çok az görülmesine rağmen ilk turda Rafsancani %21,3 ve Ahmedinecad %19,44 oranında birbirlerine yakın oy almışlardır. Herkes Rafsancani'nin galibiyetine kesin gözüyle bakarken Ahmedinecad kazanmıştır. Rafsancani seçimde hile olduğu, ama bunu Allah havale ettiğini açıklamıştır.

Bu seçim kuŐakların atıŐması olarak da okunabilir. Rafsancani ve taraftarları kendi meŐruiyetlerini Şah'ı devirerek kazandıklarını, Ahmedinecad ve muhafazakrlar ise Irak Savaşı sonrasında g ve kuvvet ile meşruiyet kazandıklarını dŐnmüşlerdir. Ahmedinecad *yüce rehber* inanan, militarist söylemleri ile nlenmiş *mesihi/on iki imamcı* bir akıma sahiptir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen seçilmesi, reformcuların taahhüt ettikleri çalışmaları başarılı bir Şekilde yapmamaları ile ilgilidir. İŞsizlik ve enflasyon %20 üstünde seyretmiştir. Yoksul halk kesimleri yeni bir çıkıŐ yolu ararken kendi düŐüncelerinin ve isteklerinin tercümanı olan Ahmedinecad ortaya çıkmıştır. Ahmedinecad hem orta sınıf ve yoksul İnan halkının desteğini almış hem dini grupların ve yöneticilerin desteğini almıştır. Bu anlamda düşünüldüğünde baŐarısı tesadüfi olarak açıklanamaz.

Ahmedinecad ilk olarak iç politikada ekonomik iyileşme hedeflemiştir. Fakat bunda başarılı olamamıştır. Bu anlamda hedeflenen işsizlik ve enflasyon oranları tutturulmamış ve i politikadaki diğer gelişmeler yüzünden özgürlükler noktasında

²⁹⁷ Kasra Naji, *Ahmedinecad: The Secret History of Iran's Radical Leader*, Londra/ New York I.B. Tauris, 2008

²⁹⁸ Katouzian Homa, "The Significance of Economic History, and the Fundamental Features of the Economic History of Iran." *Iranian Studies* 38.1 (2005): 149-166.

kısıtlamalar olmuştur. İnternette erişimde sınırlandırma ve bazı sitelerin yasaklanması, kadınlar için kılık kıyafet denetiminin artırılması ve temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması söz konusu olmuştur. Bu yüzden çok sayıda İranlı aydın ve genç göç etmek zorunda kalmıştır. Ahmedinecad ekonomik, siyasi veya sosyal bir politika belirlemekten ziyade başkaldırı kültürünü benimsemiştir. Humeyni'nin idealist fikirlerine dönmeyi arzulayan, militarist, popüler ve isyan eden bir İran devrimci kişiliğini yansıtmıştır.

3.3.2. Değerlendirme: Dış Politikada Radikalizm

Ahmedinecad'ın 2005'te Cumhurbaşkanı olmasıyla dış politikada keskin dönüşler yaşanmıştır. Bu durum İran'da reform ve pragmatizm söylemlerinin yerini yeniden devrimci söylemlere bırakması anlamına gelmiştir²⁹⁹. Bu söylemler Humeyni Dönemi'ne dönüşü hedeflese de teori ve pratik olarak aynı değildir³⁰⁰. En önemli fark ise *devrim ihracı* politikası yerine Müslüman devletlerle işbirliği yapma hedefi olmuştur³⁰¹. Bu durum Ahmedinecad'ın ilk döneminde başarılı olmuş ve Müslüman devletlerle etkili ilişkiler geliştirilmiştir.

Ahmedinecad'ın etkilendiği *hüccetiye grubu* düşüncesi, dış politikada yansımaları olmuş hüccetiye etkisiyle *mehdilik* İran dış politikasında yer edinmiştir³⁰². Bu akımın teorik boyutu zaman zaman Ahmedinecad'ın söylemlerinde yer edinmiştir. Bu grup 1950 yılında kurulan ve devrimden sonra yasaklanan bir düşünceyi temsil etmektedir. Buna göre kayıp İmam Mehdi'nin³⁰³ gelmesi ve adaletle hükmetmesi için, dünyada yeterince kan akmalıdır. Bu yüzden bunun şartları oluşturulmalı ve kaos hâkim olmalıdır. Eğer yeterince adaletsizlik olursa Mehdi gelecek ve adaletle hükmedecektir. Bu düşüncenin benzeri ABD'de hâkim olan evanjelistlerdir. Bu akımın desteğini alıp Başkan olan Bush ve *hüccetiye grubunun* desteğini alarak İran'da seçilen Ahmedinecad'ın, aynı tarih diliminde karşı karşıya gelmesi gerilimi tırmandırmıştır. Bu

²⁹⁹ Mehdi Parvizi Amineh, ed. *The Greater Middle East in Global Politics: Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*. Vol. 106. Brill, 2007, p.172

³⁰⁰ Arif Keskin, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakâr Akım", *Stratejik Analiz*, Sayı: 69, Ocak 2006, s. 59-60.

³⁰¹ Arif Keskin, "Ahmedinecad Donemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", *Stratejik Analiz*, Sayı: 70, Şubat 2006, s. 76;

³⁰² Arif Keskin, a.g.e, s. 60-61.

³⁰³ Ahmet İshak Demir, "İmamiyye Şi'ası'nda İmanın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2.1 (2009): 43-75.

durum güvenlik ikileminin etkili olmasını kolaylaştırmıştır. Neorealistlere göre bir de güç herhangi bir yerden tehdit algılayıp kendi gücünü artırma yoluna giderse, benzer şekilde karşıdaki güç de kendi gücünü artırma yoluna gidecektir. Bu durum güvenlik ikilemine neden olacaktır. En başta hedeflenen gücün caydırma özelliği sayesinde karşıdaki aktörün pes etmesidir. Fakat realistlere göre gücün caydırma özelliği benzer oranda ya da yaklaşık oranda güce sahip aktörler arasında gerçekleşmektedir.

Bu dönemde etkili olan diğer argüman *emperyalizm karşıtlığıdır*. Ahmedinecad'a göre *sömüren ve sömürülen* kavramlarıyla ABD ve İsrail'in dünya mazlumlarını sömürdüğünü ifade etmiştir. Ahmedinecad bu yüzden nükleer enerjinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İran'ın nükleer programı altta ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır. Ahmedinecad'a göre ABD ve İsrail kendi çıkarları için mazlumlara haksızlık yapmaktadır³⁰⁴. İran'ın hedefi bu ezilmiş halklara destek olmak ve haksızlığı engellemek olmalıdır. Bu anlamda Arap devletlerindeki ayaklanmaları desteklemiştir. İran'ın bu söylemleri pek coğrafyada olumlu yankı yapmıştır. Özellikle Körfez devletleriyle olumlu ilişkiler geliştirme fırsatı vermiştir³⁰⁵.

Ahmedinecad, Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde Batı devletleriyle yapıcı ilişkiler geliştirme çabalarına rağmen herhangi bir ilerleme kaydedilmediğini bu yüzden eksenin Doğu devletlerine kaydırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yüzden Rusya, Çin gibi devletlerle etkili ilişkiler geliştirmiştir³⁰⁶. Bu yaklaşım dış politikada yeni boyutlar kazandırmıştır.

Ahmedinecad, Humeyni dönemindeki *Şii jeopolitiği, devrim ihracı* gibi politikaları söylem noktasında terk ettiğini ifade etmiştir. Bunun yerine bütün devletlerle yapıcı ilişkiler geliştirmek istediğini dille getirmiştir. Pek çok Arap devletindeki hareketlenmelerin *İslami uyanış* olduğunu ve bunun İran'da 1979 yılında gerçekleştiğini söylemiştir. Fakat Suriye'deki halk ayaklanması karşısındaki tutumu, bütün argümanlarını değiştirmiştir. İran dış politikasının söylem bazındaki değişimi pratikte dönüşmediğini *Şii jeopolitiği* -yeni adıyla *Şii hilali-* hedefinin sabit olarak

³⁰⁴ S. J. Dehghani Firouz Abadi, "Emancipating Foreign Policy: Critical Theory and Islamic Republic of Iran's Foreign Policy", *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. XX, No. 3: 1-26, Summer 2008.

³⁰⁵ Saeed Taeb, Hossein Khalili, "Security Building Priorities in Persian Gulf: An Approach to National Security Policy of Iran", *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. XX, No. 3, Summer 2008, s. 43

³⁰⁶ Bahman Hosseinpour, "İran-Türkiye İşbirliği Bölgesel Sorunları Çözebilir", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 14, Şubat 2010, s. 88.

devam ettiğini göstermiştir. İran reel çıkarları ve ulusal hedefleri söz konusu olduğunda bütün liderlerin aynı şekilde realist olduğunu göstermiştir.

Ahmedinecad döneminde söylem noktasında sertleşmeler meydana gelmiş, dış politikada Mehdilik etkili olmuş, emperyalizm karşıtlığı benimsenmiş ve *Şii Hilali* politikası uygulanmıştır. Bu dönemdeki Suriye politikasında Ahmedinecad temel politikaları anlaşılacaktır. Nitekim İran kendi rejimine yakın muhalif grupları desteklemek yerine, Suriye yönetimini desteklemiştir. Bu noktada İran dış politikası oluştururken söylem bazında dile getirilen İslami argümanlar reel çıkarlarla zıtlığında terk edildiğini görmekteyiz. Teoride dile getirilen Şii, İslami ve mazlumlara destek olmak, pratikte İran'ın realist hedefleri için görmezden gelinmiştir.

3.3.3. ABD ile İlişkiler

Bu dönemde ABD ve İran ilişkileri 11 Eylül saldırıları sonrası oluşan konjonktürel durum ile doğru orantılı olarak gelişmiştir. Yeni güvenlik anlayışı ABD'nin dünyanın pek çok bölgesinden tehdit algılamasına neden olmuştur. ABD, yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde *önleyici (preventive)* ve *önalıcı (pre emptive)* müdahale argümanlarını uygulamaya koymuştur³⁰⁷. Önleyici müdahale stratejisi çerçevesinde tehdit algılanan bölgelerden, dinamikler harekete geçmeden önce onlara ilk müdahaleyi yapmayı öngörmektedir. Tehdit algılanan devletlerden biri ise nükleer enerjiyi geliştirme amacı taşıyan İran devletidir. ABD Başkanı George W. Bush 2002'de yaptığı konuşmada İran'ın ABD'ye karşı düşmanca tavır takındığını, Orta Doğu'da barışı engellediğini ve terörü desteklediğini vurgulamıştır.

ABD'nin Afganistan ve Irak'a askeri operasyon ve müdahaleleri bölge güvenliğine yönelik olumsuz etkileri olmuştur. ABD, İran'ın nükleer silah sahibi olması kendi güvenliğine ve İsrail'in güvenliğine tehdit olarak görmüştür. Bu yüzden ABD İran'a askeri müdahale imasında bulunmuş, İran'ın da dâhil olduğu bazı devletlere karşı yeni güvenlik politikaları uygulama ihtiyacı hissetmiştir³⁰⁸. Bu söylem İran için *kuşatılmışlık sendromunu* hatırlatmıştır. Bu sendrom tarihte İran'ın Çarlık Rusya (1922'den sonra SSCB) ve İngiltere tarafından iki defa işgal edilmesidir. Bu proje İran'ı tehdit kaynağı olmaktan çıkarıp, zengin olan bölgeye kendi çıkarları doğrultusunda şekil

³⁰⁷Muhittin Ataman and Gökcan Özkan, "Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7.2 (2012), s.201

³⁰⁸ Erol Bilbilik, "Büyük Ortadoğu Projesi ve İran", *Jeopolitik*, Mart, 2006, Sayı:26, s.17.

verme amacı taşımaktadır. İran, ABD'nin çıkarlarını engellemeye çalışırken, ABD İran'ı bölgeden tamamen çıkarıp uluslararası arenadan yalnız bırakmak istemiştir³⁰⁹. ABD ve İran politikaları bu coğrafyada bazı noktalarda uyuşmuştur. Saddam'ın tasfiye süreci ve bölgede Şii grupların güçlenmesi bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Ahmedinecad'ın ABD'ye yönelik sert söylemleri bölge halkları tarafından olumlu karşılanmış, bu durum ABD'nin bölgedeki güvenliğini etkilemiştir³¹⁰. ABD'nin Irak ve Afganistan operasyonları veya sıkça kullanılan ifadeyle işgal girişimi, ABD açısından olumsuz bir imaj meydana getirmiştir. Savaşların meydana getirdiği olumsuzluklar ve yıkım insanların ABD'yi suçlamasına neden olmuştur. Ahmedinecad 2006 yılında ABD yönetimine mektup göndererek Orta Doğu ve Latin Amerika'daki politikalarını eleştirmiştir.

Bush görevinin sonlarında İran'a askeri müdahale sinyalleri vermiş bu durum Suudi Arabistan ve Katar tarafından desteklenmiştir. Türkiye ise en başından itibaren askeri müdahale fikrine karşı çıkmıştır. AB ve Türkiye sorunun diyalog ile çözülmesini istemiştir. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalelerinde istenilen hedefe ulaşılmaması ve durumun daha da kötüye gitmesi İran çevresindeki devletlerin askeri operasyona destek vermemesine neden olmuştur. Bu dönemde İran-ABD ilişkileri daha çok İran'ın nükleer programı üzerinden yoğunlaşmıştır. ABD İran'ın bu program ile bölge güvenliğinin tehlikeye atıldığını ve oluşan istikrarsız durumun terör örgütlerini güçlendireceğini ifade etmiştir. Bu konuyu ayrı bir başlıkta anlatmayı uygun gördük.

3.3.4. Nükleer Program

İran'ın nükleer programa başlama serüveni devrimden öncesine dayanmaktadır. 1970'li yıllarda ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İran, ABD'nin yardımıyla program için ilk parçaları almıştır. Humeyni bu teknolojinin çok aşırı insan kaybına neden olduğu için haram olduğunu savunmuştur. Bu programın bir sorun olarak ortaya çıkması Ahmedinecad döneminden önce olmuştur. Hatemi'nin son yıllarında İran'ın gizli olarak bazı reaktörleri açmaya çalışması tartışmaları alevlendirmiştir. Tarihsel

³⁰⁹ Mahmood Sariolghalam, "Understanding Iran: Getting Past Stereotypes and Mythology", *The Washington*

Quarterly, Vol: 26, No: 4, s. 70.

³¹⁰ Garthwaite, a.g.e, s. 257-258

süreci, sorun olarak ortaya çıkması ve bölge güvenliği için ne anlama geldiğini anlamak için biraz eskiye gitmek gerekmektedir.

Nükleer programı geliştirme enerji veya silah için olabilir. Elektrik enerjisi, tıp gibi alanlarda kullanmak için uranyumu %2 ile %20 oranında zenginleştirilmesi yeterlidir. Fakat silah olarak kullanmak için uranyumun %90 oranında geliştirilmesi gerekmektedir³¹¹. Doğal kaynaklar açısından yetersiz olan pek çok devlet bu enerji türüne sahip olarak çok önemli avantajlar elde etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ilk defa ABD bu güce sahip olmuş, zamanla SSCB, İngiltere ve Fransa gibi diğer büyük devletler kullanmıştır. Dünyanın çoğu bölgesine yayılmasından sonra bu enerjiyi kontrol altına almak ve terör gruplarının eline geçmesini engellemek için 1957 yılında Uluslararası Atom Enerji Kurumu(UAEK) kurulmuş, yapılan çalışmalar sonucunda 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Engelleme Antlaşması (NPT) imzalanmıştır³¹². Buna göre bu enerji reaktörlerine sahip olan devletlerin 6 ay içerisinde bilgi vermesi gerekmektedir. Bu antlaşma öncesinde bu güce sahip olan devletler kabul edilmiş ve bundan sonra yayılması engellenmeye çalışılmıştır.

İran, 1955 yılında Tahran Üniversitesi çatısı altında ABD yardımıyla ilk reaktörü kurmuştur. Bu reaktörün amacı araştırma ve geliştirme içindir. 1974 yılında nükleer güç olmak istediğini ve bunu enerji için kullanacağını açıklamıştır. İran, bu tarihlerde ABD ve Avrupa'nın çok yakın bir müttefiki olduğu için destek görmüştür. Rusya ve Çin bu tarihlerde karşı çıkmıştır. Fakat 1979 İran İslam Devrimi ile roller tamamen değişmiştir³¹³. Rusya ve Çin destek olmuş, Batı ise karşı çıkmıştır. İran ise Devrim'den sonra Irak ile olan savaş ve Humeyni'nin karşı çıkması yüzünden askıya almıştır. Bu noktadan hareketle zaman ve şartlar devletlerin güvenlik ve tehdit algılamalarını değiştirdiği görülmektedir. Reel politik hedefler ve konjonktürel şartlar dış politika yapımı üzerinde etkilidir.

³¹¹ Zafer Akbaş ve Adem Baş, *İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları*, Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK p. 21-44, March, 2013

³¹² Mustafa Kibaroglu, "Kuzey Kore'nin Nükleer Silah Programı: Sebepler ve Sonuçlar", *Uluslararası İlişkiler*, (Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004): 154-172.

³¹³ Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emeklier, "İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri", *Bilgesam*, 2012, s.40

1987 yılında Pakistan ile yapılan anlaşma çerçevesinde çalışmalara tekrar başlamıştır. Fakat İran, ABD ambargosu yüzünden parçaları bulmakta zorlanmıştır. İran yönünü Doğu'ya çevirmiş ve istediği yardımı SSCB(Rusya) ve Hindistan, Pakistan ve Çin'den almıştır. İran bu tarihlerde balistik füze ve nükleer enerjiyi üretmek istediğini açıklamıştır³¹⁴. Bazı uzmanlar İran'ın balistik füzeyi üretmiş olabileceğini varsaymaktadır. Nitekim Husilerin Suudi Arabistan'a ve Hamas ve Hizbullah'ın İsrail'e attıkları füzelerin menzili ve bu grupların İran ile pozitif ilişkileri göz önüne alındığında bu iddianın doğruluk payı tartışılmaktadır.

İran yaptığı çalışmaların enerji amaçlı olduğunu ve bu enerjiyi üretmek için ise reaktöre ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. ABD ise İran gibi zengin ve yeterli kaynaklara sahip devletlerin nükleer enerji geliştirme hedefini art niyet olarak algılamış ve İran'ın reaktörler ile ilgili verdiği bilgilerin yalan olduğu vurgulamaktadır³¹⁵. İran ise temel amacın enerji olduğu ile ilgili Batı'yı ikna etmekte zorlanmakla birlikte ABD ve Batı İran'ın amacının nükleer silah olduğuna inanmaktadır.

İran'ın bu enerjiyi elde edip kullanmak için dört tane reaktörü bulunmaktadır. Buşehr'de, Nükleer Güç İstasyonu 1974 yılında kurulmuştur. İsfahan'da, Güç Dönüştürme Reaktörü'nde uranyum dönüştürme olarak kullanılmaktadır. ABD'nin rahatsız olduğu reaktör burası olup atom bomblarının çekirdeği için kullanılan metal gaz burada üretilmektedir. Natanz'da, Uranyum Zenginleştirme Tesisi 2003 yılında kurulmuş ve Arak Su Tesisi ise ağır su üretimi için kullanılır. Arak Su Tesisindeki faaliyetler diğer tartışma konusu olup nükleer bombalar gerekli olan ağır su üretimi bu reaktörde yapılmaktadır³¹⁶. İran nükleer enerji için kurduğu reaktörlerde kullanılan malzemelerin aynı zamanda nükleer bomba üretmek kullanılan malzemelerle benzerlik taşıması ABD'yi İran'ın faaliyetleri noktasında olumsuz düşünmesine sevk etmektedir

İran'ın nükleer enerji faaliyetlerini hızlandırması ve füze kapasitesini geliştirmek istediğini ifade etmesi bölgedeki devletler için ciddi güvensizlik hissi meydana getirmektedir. Bu durum bölge devletlerinin güvenliklerini sağlamak için ABD'den

³¹⁴ Zbigniew Brzezinski, Robert M. Gates, and Suzanne Maloney. *Iran: Time for a new approach*. New York: Council on Foreign Relations, 2004.

³¹⁵ Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, "İran'ı Anlamak", (<http://www.bahcesehir.edu.tr/icerik/6286-irani-anlamak>), s.71, ET:02.12.2017

³¹⁶ Talha Köse, "İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti", *SETA*, 2008, s.21

yardım istemesine neden olmaktadır³¹⁷. Bu anlamda düşünülürken İran'ın kendi güç kapasitesini artırma arayışı, bölge devletleri için güvensizlik meydana getirmektedir. Bölge devletleri kendi güç kapasitelerini artırmak için ABD'den yardım talep etmesi İran açısından güvensizliğe neden olmaktadır. Bu anlamda düşünülürken ABD-İran-Nükleer ve Bölge güvenliği denklemi *güvenlik ikilemi* sorunsalını gündeme getirmektedir.

İran, Kum kentinde barışçıl amaçlarla uranyum zenginleştirdiğini duyurmuş fakat ABD 2002 yılında İran'ın Natanz ve Arak'ta nükleer tesisler inşa ettiğini ve NPT'yi ihlal ettiğini açıklamıştır³¹⁸. 2003'te UAEK İran'ın nükleer faaliyetleri hakkında bilgi vermesini istemiş bir yıl sonra 2004'te İran'ın tam bilgi vermediğini ve antlaşmalara uymadığı gerekçesiyle İran ile ilgili eleştirileri BMGK sunmuştur³¹⁹. İki devlet arasındaki anlaşmazlığın uluslararası bir boyut kazanması ve gerginliğin tırmanması sonrasında ABD Başkanı Obama, İran'a şartsız işbirliği teklif etmiştir. Bunun üzerine P5+1³²⁰ devletleriyle İran arasında görüşmeler gerçekleşmiş fakat herhangi bir sonuca ulaşılmamıştır. ABD'nin öncülüğünde BMGK 1737(2006) İran'ın malzeme alımını zorlaştırmak için hassas materyal ve nükleer malzemelerin İran'a satılması yasaklanmıştır. Devamla 1747(2007), 1803(2008), 1887(2009), 1929(2010) kararlarıyla İran'a pek çok yaptırım öngören kararlar alınmıştır.

İran'ın enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen nükleer enerji üretmesi ve kurduğu tesislerde nükleer silahlara da yarayacak parçaları üretmesi Batı için önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Ahmedinecad ile birlikte ABD ve İsrail karşıtı siyaset ve dış politika söylemleri bu konuyu daha önemli hale getirmektedir. Batı'nın en büyük tedirginliği İran'ın balistik füze yapımı ve kimyasal silahlara aynı anda sahip olması ve bunları kullanım gücüne ulaşmasıdır. Türkiye ise bölgenin tamamen silahlardan arındırılması gerektiğini savunmuş ve barışçıl amaçlarla her devletin nükleer

³¹⁷ Dilek Aydın ve Arif Tekbıyık, "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2007, (5): 105

³¹⁸ Mehmet Dalar, "İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (Cilt 7, No.24, 2008): 282.

³¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu", (http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf), ET:02.012.2017.

³²⁰ BM Güvenlik Konseyinin 5 daimî üyeleri ve Almanya

enerjiyi üretebileceğini vurgulamıştır³²¹. Türkiye bu dönemde bölgede barış yanlısı politikalar izlemiş ve zaman zaman İran'a destek olmuş buna paralel olarak iki devlet arasında ekonomik ilişkiler gelişmiştir.

Robert Jervis'e göre bir devlet kendisine yönelik bir saldırı hissi yaşamasa bile kendini güvende hissetmek için silahlanmaya çalışmasının diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanacağını dile getirmiştir³²². Bu tehdittin sonucu olarak devlet *güvensizlik sarmalına* yakalanacağını ve bu durumun savaş riskini beraberinde getirdiğini varsaymaktadır. Bölge devletlerinin İran'ın silahlanma kapasitesinden dolayı kendini güvende hissetmemesi sonucu, İran'ı durdurmak için arayışlara girmişleridir. İran'ın nükleer programından en çok rahatsız olan İsrail ve Suudi Arabistan'dır. Nitekim eğer İran nükleer silah üretme kapasitesine ulaşırsa bölgesel güvenlik için risk olacağını vurgulamışlardır. İsrail bu yüzden İran'a askeri müdahale edilmesi gerektiğini savunmuştur³²³. Yapılan görüşmeler sonucunda P5+1 devletleri ve İran 2015 yılında Çerçeve Anlaşması'nı imzalamışlardır³²⁴. Anlaşma uyarınca İran uranyum zenginleştirmesini üçte iki oranında azaltacak ve %3,5 ile sınırlı tutacaktır. Aynı zamanda 25 sene boyunca İran'ın nükleer çalışmaları kontrol edilecektir. Bunun karşılığında AB devletleri yaptırımları en yakın zamanda kaldıracak ve ABD ise yaptırımları zamanla kaldıracaktır.

Kenneth W. Waltz, bir devletin kendini korumadaki yeteneğinin ve kendi güvenliğinin sağlama gücünün bölgesel ve küresel güçler için caydırıcı bir etki yapacağını öne sürmüştür³²⁵. İran açısından nükleer programı devam ettirmek iç politikada birliktelik havası meydana getirmiştir. Dış politikada büyük devletler tarafından muhatap alınma İran'ın bağımsız duruşuna olumlu etki yapmıştır. Bu anlamda düşünüldüğünde İran için nükleer program hem iç politikada hem dış politikada güvenlik işlevi görmektedir.

³²¹ Tayyar Arı ve Ferhat Pirinççi, "Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Politikası ve Suriye ile Lübnan'daki Algılamalar", *Akademik Bakış*, (Cilt 4, Sayı 7, 2010): 1

³²²Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Relations*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1976.

³²³ Milliyet Gazetesi, "Nükleer Rapora Doğru Gerilim Dorukta", (<http://www.milliyet.com.tr/nukleer-rapora-dogru-gerilim-dorukta/dunya/dunyadetay/08.11.2011/1460411/default.htm>), ET:02.12.2017

³²⁴ Katzman, Kenneth, and Paul K. Kerr, "Iran Nuclear agreement" *Washington, DC: Congressional Research Service* (2015).

³²⁵, Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol.18 No.4, 1988 s. 615-628.

3.3.5. Türkiye ile İlişkiler

İran'ın nükleer çalışmaları ve Batı'nın olumsuz tutumu güvenlik algılamasını Batı üzerinden yapan Türkiye ve İran'ın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur³²⁶. Fakat Türkiye ilişkilerde sert söylemden ziyade barış açıklamaları yapmış ve zaman zaman İran'a destek olmuştur. Türkiye İran'ın nükleer programından rahatsız olmakla birlikte, olası bir askeri müdahalenin bölge güvenliği için çok büyük sıkıntılar oluşturacağını düşünmüştür. Nükleer programın durdurulması için 2010 yılında Türkiye arabulucu olmuş ve sonrasında varılan anlaşma ile *Viyana Grubu*³²⁷ kurulmuştur. Buna göre İran ihtiyacı olan uranyumu dışarıda zenginleştirecek ve Türkiye ise takas üssü olarak devreye girecektir. Türkiye P5+1 ve İran arasındaki müzakere sürecinde çaba sarf etmiş fakat nihai antlaşma imzalanmamıştır. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu bir zeminde ilerlemesi için önem teşkil etmiştir.

İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler iki devletin izlediği karşılıklı politikalardan ziyade bölgedeki gelişmeler etkili olmuştur. Irak Savaşı, Suriye'deki gelişmeler, PKK sorunu ve bölgesel gerilimler iki devletin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Ahmedinecad Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Manuचेhr Muttaki Dışişleri Bakanı seçilmiştir. Daha önce Türkiye'de Büyükelçilik görevinde bulunan, iki devlet arasında krize sebep olan ve Türkiye'de olumsuz imajı olan birinin görevlendirilmesi olumsuz bir tercih olarak algılanmıştır.

Bu dönemde İran Türkiye arasındaki en gerilimli ilişkiler Suriye krizi yüzünden olmuştur. Türkiye Beşşar Esad karşıtı bir tutum sergilerken İran Beşşar Esad'ı desteklemiştir. Türkiye Suriye'de rejim karşıtı muhaliflere destek olmuş, İran ise Hizbullah'a destek vererek rejimi desteklemiştir. Suriye'deki sivil ölümlerin artması, mülteci sorununun uluslararası boyut kazanması ve çatışma ortamının bölgesel güvenliği tehdit etmesi Rusya'nın arabuluculuğu üzerinden İran-Türkiye bazı konularda görüşmüşlerdir.

³²⁶Al Jazeera Türk, "Geçmişten Günümüze Türkiye İran İlişkileri", (<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>) ET:03.12.2017

³²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", (http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa) ET:03.12.2017

İki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin en önemli maddesi doğalgaz üzerinden gelişmiştir. Türkiye her yıl 22 milyar dolar yakın doğalgaz ithal etmiştir³²⁸. 2001 yılında 1,6 milyar dolar olan doğalgaz ticaret hacmi 2012 itibarıyla 22 milyar dolara çıkmıştır. İran, Türkiye üzerinden Avrupa'ya yeraltı kaynaklarını taşımak istemektedir. Türkiye'nin İran için batıya açılan kapı olması iki ülke arasındaki ilişkilerin realist dengesini korumuştur. Zaman zaman bozulan ilişkiler iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olmaları ilişkileri dengede tutmuştur. PKK konusunda ilişkiler ilk başlarda bozulmuştur fakat PKK'nın kolu olan PJAK'ın İran'da faaliyetlere başlamasıyla İran'ın PKK'ya yönelik politikaları değişmiş iki devlet terörün yayılması ve güvenliği tehdit etmesi üzerine işbirliği yapmışlardır.

Batı devletleri yüzünden iki devlet zaman zaman karşı karşıya gelse de ekonomik ve ticari ilişkiler daha ağır basmış ve ilişkiler düzelmiştir. Bu dönemde de istikrarsız bir şekilde gelişen ilişkiler ticari faaliyetlere yansımamıştır. Türkiye İran'a yönelik olası bir askeri operasyon seçeneğinin karşısında durmuştur. İran ve Türkiye ilişkilerin mantıklı seçimler kabul görmüş ve çatışma ortamından uzak durulmuştur. İran'ın revizyonist söylemleri Türkiye tarafından uygun görülmemiş, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulanmıştır. İran ve Türkiye'nin bu dönemde Irak ve Suriye'nin toprak bütünlüğü konusunda hemfikir olmuşlardır.

3.3.6. Arap Baharı, Şii Hilali Tartışmaları ve Bölge Devletleriyle İlişkiler

Rafsanjani ve Hatemi dönemlerinde kısmen düzelen ilişkiler, ABD'nin Irak müdahalesi ve Ahmedinejad'ın nükleer programı hızlandırma çalışmaları ile birlikte tekrar bozulmuştur. Aynı zamanda bölgeyi etkisi altına alan *Arap Baharı* ve *Şii hilali* tartışmaları, bölgesel güvenliği şekillendirmiştir. Neorealistlere göre devletlerin yönetim biçimleri ve sistemleri onların pozisyonlarını etkilemektedir. Özellikle bölgesel düzeyde devletlere karşı güvensizlik hissinin artması yüzünden devletler kendi güvenliklerini kendileri sağlama yoluna gitmektedir. *Self help* olarak ifade edilen bu ilke yüzünden devletler arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Başta amaçlanan güvenlik hedefi bölgeyi güvensizliğe itmektedir. İran'ın bölgesel politikası bu çerçevede ele alınabilir.

³²⁸Davut Turan, "Ahmedinejad ve İran-Türkiye ilişkilerinin Geleceği", (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/270/ahmedinejad_ve_iran_-_turkiye_iliskilerinin_gelecegi), ET:03.12.2017

Ahmedinejad, Cumhurbaşkanı seçildiğinde Körfez devletleriyle ekonomik ve güvenlik alanlarında işbirliği yapmak için tekliflerde bulunmuş ve bunun için uğraşmıştır. Buna rağmen ilişkiler yeterince gelişmemiş ve zamanla daha da bozulmuştur. Uluslararası konjonktür İran ve ABD'yi, dolayısıyla Körfez devletlerini karşı karşıya getirmiştir³²⁹. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrasında İran bu operasyonları kendi güvenliğine tehdit olarak algılamıştır. Fakat bu müdahalelerin etkileri orta ve uzun vadede İran'ın bu bölgelere etki etmesi açısından pozitif olmuştur. Çünkü Afganistan'daki Taliban ve Irak'taki Saddam yönetimleri İran karşıtı yönetimler olmakla birlikte bunların devrilmesinden sonra İran bu devletlere etki etmeye başlamıştır.

İran'ın hareket alanının artması ve etki etmeye başladığı coğrafyanın büyümesiyle beraber *Şii hilali* tartışmaları başlamıştır³³⁰. Ürdün Kralı Abdullah'ın ilk defa dile getirdiği Şii Hilali, Humeyni'nin *Şii jeopolitiği* politikasının başka bir boyutu olarak ele alınabilir. 2004 sonlarında bir konuşmada dile getiren Kral Abdullah, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrasında İran'ın bu bölgelere etki ettiğini ve yayıldığını ifade etmiştir. İran'ın hiçbir zaman kabul etmediği ama sürekli suçlanan bu konu Körfez devletleri için çok önemli bir güvensizlik ortamı oluşturmuştur.

Ahmedinejad'ın sert söylemleri³³¹, uranyumu zenginleştirmeyi devam ettirmesi (2006), Körfez devletlerini Suudi Arabistan ve ABD'ye iyice yakınlaştırmıştır. Körfez devletleri İran'ın nükleer enerji programına karşılık kendi nükleer enerjilerini başlatmayı düşünmüşlerdir. Rusya Başkanı Putin bu konuda yardımcı olabileceklerini ifade etmiştir³³². Körfez devletleri kendi güvenliklerini sağlama noktasında etkisiz kaldıkları için Suudi Arabistan, ABD ve İsrail gibi devletler ile işbirliğine gitmişlerdir. Özellikle Suudi Arabistan olası bir İran tehdidine karşı bu devletlerle ekonomik, güvenlik ve politik bağlarını güçlendirmiştir³³³. Suudi Arabistan, Körfez devletlerine

³²⁹Birol Başkan, "Körfezin İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler" (http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf), ET:07.12.2017

³³⁰ Robin Wright and Peter Baker, *Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran*, Washington Post, Wednesday, December 8, 2004; Page A01

³³¹ Mohammed Hussein Hafezian, "Iran-GCC Relations under President Ahmadinejad: 2005-2009," *Iranian Review of Foreign Affairs*, Cilt 1, No.5, (Kış, 2011), s.87-114.

³³² George Perkovich, "Nuclear Developments in the GCC: Risks and Trends," *Gulf Research Center*, Mayıs, 2008

³³³*Al Arabiya News*, "Saudi King Abdullah urges GCC 'To Move From Phase of Cooperation to Phase of Union'", 20 Aralık 2011, (<http://www.alarabiya.net/articles/2011/12/20/183512.html>), ET:07.12.2017

ilişkileri daha da güçlendirmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu yüzden KİT'in genişletilmesi ve güçlendirilmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Körfez devletleri İran'a yönelik ambargonun şiddetinin artırılması için, İran'ın işbirliği yaptığı devletlerle işbirliği yapmaya başlamışlardır. Özellikler *Arap Baharı* sürecinde Körfez devletlerinin İran etkisine girmesini engellemek için önlemler alınmıştır. Fakat Suriye'de İran'a yakın yönetimin düşmesi için Suudi Arabistan ve Körfez devletleri muhaliflere destek olmuştur. Körfez devletleri Ahmedinecad'ın sert söylemlerinden dolayı ABD, İsrail ve Suudi Arabistan ile işbirliği yapmışlardır. Bu durum bu devletlerde İran karşıtı söylemlerin oluşmasına neden olmuş ve İran'ın hareket alanını kısıtlamıştır.

Arap Baharı sonrasında bazı devletlerde meydana gelen değişimler ve dönüşümler İran ve Suudi Arabistan'ı karşı karşıya getirmiştir. *Arap Baharı*, İran için daha zorlu bir süreç meydana getirmiştir. İran tamamen desteklemek veya tamamen karşı çıkmak yerine beklemeyi tercih etmiştir. Mısır, Libya ve Tunus'ta meydana gelen halk hareketlerini desteklemiş fakat Suriye'de şiddetle karşı çıkmıştır. Bu İran'ın realist dış politikası çerçevesinde hareket ettiğini ve devlet çıkarlarını göz önüne alarak karar verdiğini göstermektedir. Suudi Arabistan'ın endişesi ise bu olayların Körfez devletlerine ve daha sonra ise Suudi Arabistan'a sıçramasıdır.

Suudi Arabistan bu yüzden Bahreyn'de Şii halk hareketlenmelerinin güçlenmesine karşı çıkmış ve gösterilerin bastırılması için müdahale etmiştir³³⁴. Suudi Arabistan bu müdahaleden sonra İran'ın bölgeye etki etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Fakat İran'ın bölgeye etki etmesi ve bu doğrultuda Husi, Hizbullah ve Hamas gibi gruplara verdiği destek bölge halkı nezdinde ciddi anlamda olumsuz etki yapmaktadır. İran'ın bölge halkı üzerindeki imajı ciddi anlamda zarar görmektedir. Bu durum Suudi Arabistan, ABD ve İsrail gibi devletlere propaganda aracı vermektedir. Diğer önemli nokta ise, meydana gelen olayların Şii-Sünni ekseninde gelişmekten ziyade ulusal devlet çıkarları doğrultusunda ilerlediğini belirtmek gerekmektedir. Sünni düşünceye yakın Husi ve Hamas gibi grupların İran tarafından desteklenmesi Şii düşüncesini yaymaktan ziyade İran devletinin etki kapasitesini artırma amacı taşımaktadır.

³³⁴ Rachel Bronson, "Saudi Arabia's Intervention in Bahrain: Necessary Evil or Strategic Blunder?", *Eurasia Review*, March 2011, (<https://www.fpri.org/article/2011/03/saudi-arabias-intervention-in-bahrain-a-necessary-evil-or-a-strategic-blunder/>), ET.04.05.2018

Suudi Arabistan için İran'ın nükleer güç olması, Körfez devletlerinde kendisine yakın yönetimler kurması, Irak ve Suriye'de etki kapasitesini artırması ve olası Batı ile ittifak İran'ın Orta Doğu coğrafyasında tamamen hâkim olması anlamına gelmektedir³³⁵. Bu durum Suudi Arabistan için çok kötü bir senaryodur. Fakat İran'ın bölgesel alt düzlemde örgütleri desteklemesi ve bu örgütlerin devleti ele geçirebilecek kapasite göstermesi Suudi Arabistan'ın endişelenmesi için yeterlidir.

İran'ın Suriye ile ilişkileri Suudi Arabistan ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Körfez devletlerinin de katılması çatışması ve ayrışmayı derinleştirmektedir. İran, Kuzey Afrika'daki halk hareketlenmelerini devrimci kimliğini öne çıkararak desteklemiştir. Suudi Arabistan ise karşı çıkmış ve Suriye'de muhalifleri desteklemiştir. İran, 1979 Devrim'de kendisine en yakın ve müttefik olan Suriye rejimini desteklemiştir.

Ahmedinecad Dönemi'nde İran-Suudi Arabistan çekişmesinin en önemli konusu, İran'ın Nükleer Programıdır. Ahmedinecad'ın 2006 yılında nükleer programı hızlandırması Suudi Arabistan ve Körfez devletleri açısından bölgesel güvensizliği derinleştirmektedir³³⁶. Suudi Arabistan bakımından bu durum bölgede istikrasızlığı derinleştirecek ve güvensizlik ortamının oluşmasına neden olacaktır. İran ise Suudi Arabistan ve Körfez devletleriyle olumlu ilişkiler geliştirmek istemektedir. Nitekim İran'ın bölgede etkili olması ve ekonomik ve siyasi olarak kabul edilmesi için, Suudi Arabistan'a ihtiyacı vardır. İran'a uygulanan yaptırımlar ve ambargo göz önüne alındığında bu durum İran için daha önemli bir hal almaktadır.

İran'ın, Irak ve Suriye'de kendine yakın yönetimleri desteklemesi, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas ve Yemen'de Husileri desteklemesi ve etki kapasitesini artırması *Şii hilali* tartışmalarının bölgesel düzeyde tartışılmasına neden olmuştur³³⁷. Bazı devlet liderlerinin dile getirdiği ve yüksek sesle konuşulmaya başlanan *Şii hilali* söylemi İran tarafından reddedilmiştir. Bu devletler bölgede yaşayan Şiiilerin İran'a sempati duyma oranının ciddi oranda arttığını belirtmiştir. İran, *Şii hilali* ifadelerinin İslam dünyasını bölmek ve ihtilaf çıkarmak için uydurulan Batı kökenli bir kelime

³³⁵Muharrem Hilmi Özev, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014." *Journal of the Faculty of Economics/Iktisat Fakültesi Mecmuası*, 66.1 (2016).

³³⁷Dore Gold, "Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad, Jerusalem" *Center for Public Affairs*, 2007, s. 8.

olduğunu ifade etmiştir³³⁸. İran ve Şiiilerin bölge için tehlike olduğu varsayımı İranlı yöneticilerin kabul etmediği bir ifadedir. İran bölge devletleriyle ekonomik, siyasi ve sosyal olarak ilişkileri geliştirmek istediğini ifade etmiştir.

İran her ne kadar bu suçlamaları kabul etmese de pratikte yaşanan bazı olaylar ve bazı devletler üzerindeki etkisi azımsanmayacak kadar önemlidir. İsrail 2000’de Lübnan’da çekildikten sonra İran Hizbullah verdiği askeri ve ekonomik destek sayesinde Lübnan’daki en önemli güç olmuştur. Filistin’de Hamas ve diğer grupların İran tarafından desteklenmesi diğer önemli noktadır. Aynı zamanda Suriye’de Esad’a verilen destek ve Irak’ta 2003 sonrasında yönetimde etkinliği artırma girişimleri, Yemen’de Husi’lere verilen lojistik yardım İran’ın bölge devletleri tarafından tehdit olarak algılanmasının sebebi olarak gösterilebilir.

İran bölgede etkinlik kurmak için iki yol izlemektedir. Bunlardan birincisi eğitimidir. Bölgedeki pek çok âlim İran’ın Kum kentinde eğitim görmektedir. Zamanla Kum kenti İran yönetimi tarafından desteklenmiştir³³⁹. Diğer önemli nokta ise İran devletine bağlı Devrim Muhafızları’nın bölgedeki etkinliğidir. Bu askeri grup bölgedeki pek çok Şii grupla iletişime geçmiş, askeri ve lojistik olarak desteklenmiştir. İran’ın Orta Doğu’da etkinlik kurma isteği ve hedefinin olduğu aşikârdır. Fakat bu amaç dinî mi yoksa siyasi mi olduğu soruları tartışmalıdır. İran, İsrail’in etrafındaki Şii ve Sünni grupları desteklemiştir. Bu durum devlet çıkarının daha merkezi bir önem taşıdığını göstermektedir. Bu anlamda farklı coğrafyalarda Şiiilerin destelenmesi İran’ın ulusal çıkarları ve rejimin güvenliği olarak okunabilir.

Humeyni Dönemi’nde uygulanmaya başlanan ve daha sonra bölgesel ve uluslararası şartlar yüzünden askıya alınan *Şii jeopolitiği*, Ahmedinecad ile birlikte güçlü bir şekilde devreye sokulmuştur. İran’ın bu politikası Orta Doğu’daki yerel bazı gruplarca desteklenmiştir. *Şii hilali*, *Şii jeopolitiği* veya *Şii politikası* gibi kavramlarla bağdaştırılan bu politika İran’ın gerçeğidir. İranlı yöneticiler her ne kadar resmi olarak böyle bir politikanın olmadığını söyleseler de uygulamada var olduğu görülmektedir.

³³⁸ Amir M. Haji-Yousefi, “Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 8, No. 1, Sonbahar 2009, s. 122.

³³⁹ Emin Salihi, “Ortadoğu’da Oluşan Dengeler ve Şii Hilali Söylemleri”, *Bilgesam*, 2011, (http://www.bilgesam.org/incele/1174/-ortadoğu%E2%80%99da-olusan-yeni-dengeler-ve-%E2%80%9Csii-hilali%E2%80%9D-soylemi/#.WirCxlVI_IW), ET:08.12.2017

Nitekim İran'ın kara yoluyla Akdeniz'e uzlaşma girişimi ve bu bağlamda Irak ve Suriye'de etkinlik kurmak için politikalar geliştirmiştir.

Ahmedinecad döneminde dış politika hedefi genel olarak bölgesel ve küresel siyasette etkin aktör olma ve bölgede lider olmaktır. *Batı karşıtlığı*, *Şii jeopolitiği* politikaları etkin olarak kullanılmıştır. Bu anlamda Humeyni dönemi ile benzerlikler taşımaktadır. Ahmedinecad Batı'ya karşı Latin, Afrika ve Orta Doğu'da etkinlik kurmaya çalışmıştır. Ahmedinecad sert bir dil kullanmış, İslam devletlerinin kendini güvensiz hissetmesine neden olmuştur. Bu dönemde en önemli konu nükleer programdır. İran bu program ile uluslararası prestijinin arttığını, büyük devletlerin kendisini muhatap aldığı ve bölgede güçlü bir devlet olduğunu hissetmiştir. Bu yüzden bütün gruplar tarafından desteklenmiştir.

İran'ın Orta Doğu'ya etki etme girişimi olumlu sonuçlanmayabilir. Bu bölgede artan *İran karşıtlığı* ve devletlerin kendini güvensiz hissetmesi yeni ittifakları doğurabilir. Özellikle bölgede ilişkileri gelişmeyen Arapları ve İsrail'i yakınlaştırma ihtimali İran'ın hareket kabiliyetini azaltır. İran karşıtı yeni ittifakların oluşturulması İran için güvensizliği derinleştirir. Hem uluslararası toplumdan soyutlanmış hem de bölgede hareket kabiliyeti daraltılmış bir devletin uzun süre devam etmesi beklenemez. Böyle bir durumda İran bazı tavizler vermek zorunda bırakılır.

İran devletine yönelik ambargoların uzun seneler devam etmesi halkı hoşnutsuzluğa itmiştir. Bu yüzden İran bölge devletleriyle barış, adalet ve güven verici ilişkiler geliştirmek istediğini vurgulamaktadır. Fakat söylem bazında üretilen olumlu hava pratikte karşılığını bulmamaktadır. Uluslararası konjonktür ve bölgesel gelişmeler bunun üzerinde etkili olmakla birlikte, İran'daki radikalizm de burada önemli bir faktördür. İran'ın bölgedeki bazı devletlerin içerisinde bulunduğu güç boşluğundan yararlanma isteği bölge devletlerini güvensizliğe itmektedir. Kısa vadede İran lehine olan bu durum uzun vadede İran için riskler barındırmaktadır.

Türkiye-İran ilişkileri bölgesel güvenliği sağlamak ve ortaya çıkabilecek sorunları çözmek için önemlidir. İran, Türkiye üzerinden Batı devletleriyle önemli ekonomik anlaşmalar yapabilir, Orta Doğu'daki terör ve kargaşayı Türkiye ile işbirliği yaparak çözebilir. Burada büyük devletlerin pozisyonları önemli olmakla birlikte, iki devlet arasındaki olumlu ilişkiler büyük devletlerin izleyecekleri yol için önemli bir başvuru kaynağı olabilir.

İran'ın sahip olduğu yer altı kaynaklarının yanı sıra, nüfus gücü, ekonomik ve askeri kapasitesi önemli avantajlar barındırmaktadır. Bunları etkili kullanarak bölgede etkili güç kapasitesine ulaşabilir, uluslararası arenada yalnızlıktan kurtularak ekonomik ve siyasal bir aktör olabilme kapasitesine ulaşabilir. Bunun için öncelikle iç politikadaki güvensizlik ve hoşnutsuzluğu gidermelidir. Komşu devletlerle işbirliği ve güvenlik ekseninde ilişkiler geliştirerek bölgesel barışa katkıda bulunmalıdır. Körfez devletleri için herhangi bir tehdit olmadığını kanıtlamalı, Suudi Arabistan ile işbirliği olanaklarını geliştirmelidir.

İran bölgedeki veya bölge dışındaki diğer büyük devletler gibi Orta Doğu'da etkili güç olmaya çalışmaktadır. Bunun için kendi değerlerine en yakın olan dini ve Şii gruplar, araç olarak kullanılmıştır. İran'ın bölgesel alt sistemler içerisindeki ilişkileri tamamen mezhep ve din üzerinden okumak yanılgıya sebebiyet verir. İran zaman zaman farklı mezheplerle, bazı durumlarda farklı din mensuplarıyla ve kimi zaman kendi rejimine zıt bazı aktörlerle işbirliği yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın bölgesel ve küresel ilişkilerinde realist çerçevenin oluşturulmaya çalışıldığını görmekteyiz. İran'ın nihai hedefi ulusal çıkarını maksimize etmek ve güvenliğini sağlamaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi'nin oluşumu, gelişimi ve sonuçları göz önüne alındığında yerel, bölgesel ve uluslararası güvenliği etkilemiştir. Devrimi oluşturan gruplar ve bu grupların mücadeleleri Devrimi hızlandıran en önemli etken olmuştur. Bu noktada dini gruplar önemli bir nitelik taşımaktadır. Tütün Devrimi (1891) ile birlikte siyasi güçlerinin farkına varan dini gruplar zamanla etkinliklerini artırmış, Humeyni'nin *velayet-i fakih* tezi ile birlikte yönetimde her anlamda etkili olmayı hedeflemişlerdir. Muhammed Rıza Şah'a karşı ortak hareket eden muhalefet pek çok noktada farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen yönetimin devrilmesi, özgürlükler, adalet ve bağımsız İran gibi ana temalar etrafında birleşmişlerdir. Dini grupların öne çıkması sahip oldukları halk desteği ve ekonomik güçleri ile doğru orantılıdır. İran halkı nazarında muhalif grupların sahip olduğu farklı ideolojik düşünceler önem arz etmemektedir. Halk nazarında grupların öne sürdükleri ideolojik dilden ziyade özgürlüklerin genişletilmesi, adalet sisteminin etkin olması, hukuk devleti ve İran'ın bağımsızlığı gibi temalarda öne sürdükleri düşünceler önemlidir.

İran İslam Devrimi'nin taraflarını İslami, solcu, liberal, Fars, Azeri, Kürt ve Beluci gibi pek çok halk ve gruplar oluşturmuştur. Devrimden sonra bütün gruplar yönetimde söz sahibi olmayı arzulamış fakat bu durum gerçekleşmemiştir. Mehdi Bazergan geçiş hükümetinin Cumhurbaşkanı olmuş fakat anlaşmazlıklar sonucu istifa etmiştir. Yapılan referandum sonucu yüksek oy oranı ile yeni anayasa kabul edilmiş ve devletin ismi İran İslam Cumhuriyeti olarak kabul edilmiştir. 1981 yılında Humeyni sistemin bütün dinamiklerinde etkili olana değin 2 yıllık kaos ve belirsizliğin hakim olduğu bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde bütün gruplar sistem dışında itilmiş, sadece Humeyni'ye yakın grupların yönetimde etkin olmasına izin verilmiştir. Tarihçi Ervand Abrahamian'a göre Humeyni'yi iktidara taşıyan süreç acı ve ıstırap ile doludur. Humeyni iktidara geldikten sonra iç politikada dini söylem ve argümanları kullanmıştır. Yerel dinamiklerin değişimi dış politikayı da etkilemiştir. Bölge devletleri, İran'ın yeni dış politik söyleminin Devrim öncesine nazaran hangi noktalarda değişeceğini ve dini söylemin dış politikada nasıl yer alacağını merak etmişlerdir.

Devrimden sonra yeni oluşturulan İran Dış Politikasını tamamen dinsel ve mezhepsel olarak ele almak yanılığa sebebiyet vermektedir. İran dış politika karar alıcıları pragmatist, rasyonel ve ulusal çıkar kavramlarını göz ardı etmemişlerdir. Dış politikada ulusal çıkar kavramı net olarak kullanılmış, gerçekçi ve uygulanabilir hedefler belirlenmiştir. İslami terminoloji bu bağlamda dönüştürülerek dış politikada esneklik göz önünde tutulmuştur. İran dış politika belirlerken jeostratejik gerçekler, tarihsel yapı, bölgesel ve uluslararası sistemin koşulları dikkate alınmıştır.

Genel hatlarıyla İran dış politikası incelendiğinde devrim öncesi ve sonrası arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Karar alıcıların söylem bazında ürettiği politikalar amaç-sonuç ilişkisi içerisinde incelendiğinde benzerlikler taşıdığı görülecektir. Şah döneminde İran'ın modernleşmesi ve uluslararası sisteme uyum sağlaması için pek çok program devreye sokulmuştur. Bu programların nihai hedefi İran'ın bölgesel güç olması, tam bağımsız ve ekonomik bağımlılıktan kurtulması hedeflerini içermiştir. Devrimden sonra İslami literatür ile zenginleştirilen hedeflerin nihai amacı bu anlamda benzerlik taşımaktadır. Yeni dış politikada hedeflere ulaşmak için din olgusu kullanılmış ve mevcut hedefler ideolojik ekseninde oluşturulmaya çalışılmıştır.

İran İslam Devrimi sonrası İran dış politikasının en hareketli alanı Körfez devletleri ile olan ilişkilerde olmuştur. Devrimden önce genel olarak bu devletlerle olumlu ilişkilere sahip olan İran, devrimden sonra yeni rejim güvenliği ile bölge devletlerinin güvenliği arasında sıkışmıştır. Körfez devletlerinin önemli Şii nüfuza sahip olması, İran'ın bu devletler üzerinde etkinlik kurma hedefini beraberinde getirmiştir. Fakat Devrim'den kısa bir süre sonra Irak-İran Savaşı'nın başlaması bu politikayı uygulama şansını ortadan kaldırmıştır. Savaştan sonra Saddam Hüseyin'in bozulan ekonomiyi düzeltmek için Kuveyt'i işgal etme girişimi, ABD'nin bu bölgeye kalıcı olarak yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Bölge devletleri için asıl güvenlik sorunu İran'ın yeni rejimi ve bölgeye yayılma ihtimalidir. Körfez devletlerinin kendi güvenliklerini sağlamada yetersiz olmaları, Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasına zemin hazırlamış ve ABD ile güvenlik anlaşmaları imzalanmasına neden olmuştur. ABD'nin bu devletlerde kurduğu kalıcı üsler, İran için hayati risk ve güvensizlik barındırmaktadır. Nitekim bu durum İran devleti için kuşatılmışlık sendromunu hatırlatmış, İran'ın radikal politikalar geliştirmesine neden olmuştur.

1979 Devrimi'nden en çok etkilenen ve güvenlik bağlamında negatif olarak algılayan devletler ABD ve Batılı devletler olmuştur. Yeni rejim liderlerinin ABD ve İsrail karşıtı söylem geliştirmesi bu devletleri endişelendirmiştir. ABD için İran'ın yeni dış politikası, bölgesel müttefikler ve İsrail için tehdit oluşturmuş ve rejimin yayılma ihtimali ABD tarafından olumsuz görülmüştür. Bu durum bölge devletlerinin kendilerini güvensiz hissetmelerine neden olmuştur. Bu yüzden ABD, İran'ı dengelemesi için Suudi Arabistan'a destek vermiştir. İran'ın güçlenmesi, bölgede önemli bir aktör olması ve İsrail karşıtı söylemleri ABD için önemli güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın içeriğinde de ifade edildiği gibi bölgesel güvenliği etkileyen en önemli hususlardan biri İran'ın nükleer enerji programıdır. Programın gelişim süreci devrimden öncesine dayanmakla beraber, güvenlik sorunu olarak ortaya çıkması devrimden sonradır. İran, nükleer çalışmalarındaki hedefinin enerji amaçlı olduğunu dile getirmesine rağmen zengin enerji kaynaklarına sahip bir ülkenin bunu salt enerji amaçlı geliştirdiğini ifade etmesi inandırıcı gelmemektedir. ABD ve bölgedeki müttefikleri, İran'ın olası nükleer silaha sahip olmasının bölgesel güvenlik için büyük riskleri beraberinde getireceğini, dolayısıyla engellenmesi gerektiğini dile getirmektedir. ABD için İran'ın nükleer silaha sahip olması, bölgesel çıkarlarının tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir. Nitekim bu durumda İran bölgesel bir güç olacak, İsrail başta olmak üzere ABD'ye yakın devletlerin güvenlikleri ortadan kalkacaktır.

İran'ın nükleer enerji programı dışında eleştirilen diğer önemli dış politikası, Orta Doğu'da bölgesel alt sistemdeki gruplara verdiği askeri ve eğitimsel destektir. Kısa sürede kazanç olarak görülen bu politika bir aşamadan sonra İran'ın hareket alanını kısıtlamaktadır. Nitekim Orta Doğu devletlerinin tümünde İran karşıtlığı yükselmektedir. İran bölgesel alt gruplara destek vererek bölgede etki etmeye çalışsa da, bu grupların uluslararası sistem tarafından tanınmaması veya olumsuz olarak tanınması bu politikayı sonuçsuz bırakmaktadır. Rejimin güvenliğini sağlamak için atılan bu adımlar, ters etki yapmakta, rejime yönelik eleştirileri artırmaktadır. Bu durum bölgesel sistemde yeni ittifakların oluşmasına zemin hazırlayarak, İran'ın bölgede hareket alanını kısıtlayacak ve bölgeden izole olmasına neden olacaktır. İran bölgesel alt sistemdeki gruplarla iş birliği yapmak yerine uluslararası topluma entegre olarak, bölgeyi

ilgilendiren işbirliği ve güvenlik ile ilgili politikaları geliştirmesi, daha etkili politik seçenekler sunacaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, devletlerin ulusal güvenliklerini sağlamak için aldıkları önlemler ile bölgesel ve küresel güvenlik arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. 1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi bu açıdan ele alındığında bölgesel güvenliği doğrudan etkilemiştir. Devrimden sonra meydana gelen bölgesel anlaşmazlıklar, çatışmalar ve savaşlar devrim ile dolaylı ya da doğrudan ilişkilendirilmiştir. Devrimin oluşturduğu dinamikler ve ideolojik yansımaları tartışılmakla beraber, etkisi ve kapasitesi bölgesel ve küresel güvenliği şekillendirmiştir. Humeyni'nin kişisel düşüncesi etrafında şekillenen İran Dış Politikası, Humeyni sonrasındaki dönem için de referans noktası olmuştur. Uzun yıllar süren ambargo, ekonomik sıkıntılar ve savaş ortamı İran halkını olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden İranlılar ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde barış, iş birliği ve güvenlik istediklerini vurgulamışlardır. İranlı yöneticiler, halkın reform, barış ve güvenlik isteğini gerçekleştirmek istemiş fakat ulusal düzeydeki muhalefet ve uluslararası sistemde ise devletlerin İran'a yönelik olumsuz tavırları bu durumu engellemiştir. Bu durum İran ve bölgesel-uluslararası sistemdeki devletler arasında güvensizlik ortamı meydana getirmiştir. İran ve bölge devletlerinin karşılıklı olarak birbirlerine karşı güvensizlik hissetmeleri yüzünden oluşan rekabet ortamı güvenlik ikilemine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABRAHAMIAN Ervand, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982.

ABRAHAM W. James, *The Logic of Evangelism*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1989.

AHMEDI Hamid, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal Çıkar İkilemi", *21. Yüzyılda İnan*, (Çev. Pınar Güven), Ankara, Sitare Yayınları, 2011.

ALPER Cem, M. T ONGUN, *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Kuruluşlar*, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

ALTUNIŞIK Meliha B. , "Güvenlik Kıskacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, " *En Uzun On yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, ed. Gencer Özcan ve Şule Kut, İstanbul: Boyut, 1998.

AMINEH Mehdi Parvizi, ed. *The Greater Middle East in Global Politics: Social Science Perspectives on the Changing Geography of the World Politics*. Vol. 106. Brill, Boston, 2007.

ARI Tayyar, *Basra Körfezi ve Ortadoğu da Güç Dengesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

ARI Tayyar, *Irak, İnan ve ABD: Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ARI Tayyar, *2000'li Yıllarda Basra'da Güç Dengesi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

ART Robert, "Secutiry", Joel Krieger(der), *The Oxford Companion to Politics of the World*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1993.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

BROWN Edward, *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, çev. Mihri Kazvinî, Kevir Yayınları, Tahran, 1376(1957).

BAZARGAN Mehdi, *Enkelabe İran Dar Do Harekât*, 'y.y', Tehran, 1984.

BAYLAK Ayşe, *İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005.

BALDWIN David A. , "The Concept of Security", *Review of International Studies*, 1997, ss. 5-22

BUZAN Barry, Ole WAEVER, and Jaap De WILDE, *Security: a New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, 1998.

BUZAN Barry, "Regional Security Complex Theory in The Post-Cold War World", *Theories of New Regionalism*. Palgrave Macmillan, London, 2003.

BUZAN Barry, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*, Hemel Hampstead Harvester Wheatsheaf, Boulder, Co Lynne Reiner, 1991.

BRZEZINSKI Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası. İnkılap*, İstanbul, 2005.

BRZEZINSKI Zbigniew, Robert M. GATES, and Suzanne MALONEY. *Iran: Time for a new approach*. New York: Council on Foreign Relations, 2004.

BLOOM William, *Personal Identity, National Identity and International Relations*,
Cambridge University Press, Cambridge, 1990, ss.37

CHUBİN Shahram and Tripp CHARLES, *Iran and Iraq at war*, Boulder, Westview
Press ,1991.

CANBOLAT İbrahim S. , *Uluslararası İlişkilerde Türkiye' Savaş ve Barış Arasında
Dünya'*, Aktuel Yayınları,4. Baskı, 2012.

CHOMSKY Noam , “*Amerikan Müdahaleciliği*”, Aram yayıncılık,6. Baskı, 2003.

CORDESMAN Anthony H. , “The Iran-Iraq War and Western Security, 1984-87”,
London: Jane's Publishing Co. , 1987, s. 9; “New York Times”, 10 Ağustos
1988.

Central Intelligence Agency, “*The World Factbook*”,
([https://www.cia.gov/library/publications/the-world-
factbook/wfbExt/region_mde.html](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html)), ET: 12.11.2017

CORDESMAN Anthony H. -Ahmet S. HASMIN, “Iran: Dilemmas of Dual
Containment”, *Boulder: Westview Press*, 1997.

CHOMSKY Noam , “*Amerikan Müdahaleciliği*”, Aram yayıncılık,6. Baskı, 2003.

CORDESMAN Anthony H. , “The Iran-Iraq War and Western Security, 1984-87”,
London: Jane's Publishing Co., 1987, s. 9; “New York Times”, 10 Ağustos
1988.

CORDESMAN Anthony H. -Ahmet S. HASMIN, “Iran: Dilemmas of Dual
Containment”, *Boulder: Westview Press*, 1997.

Critical Security Studies”, *Critical Security Studies*, University Of Minnesote Press,
Minneapolis, 1997.

ÇAĞLAYAN Selin, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken*, Cinius Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

ÇANDAR Cengiz, *Dünden Yarına İran*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1981.

ÇETİRGE Yurdanur A. , *Namludaki Karanfilden Şeriata İran*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997.

ÇETİNSAYA Gökhan, *Rafısanıani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar, Türkiye'nin Komşuları*, DER: Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, İmge Kitapevi, Ankara, 2002.

ÇETİNSAYA Gökhan, "Türk-İran ilişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: F. Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

ÇİTLİOĞLU Ercan, *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi, 'y.y.', 2015.

DAĞ Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.

DEDEOĞLU Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

DEUTSCH Karl W. , *The Analysis of International Relations*, Prentice Hall, 1968.

FRYE Richard Nelson, *The History of Ancient Iran*, Vol.7, CH Beck, München, 1984.

FOZİ Yahya, *İmam Humeyni'nin Siyasi Düşüncesi*, Muaref Yayınları, Kum, 2005.

GHODS M. Reza, *Iran in Twentieth Century: A Political History*, No.4, Boulder Lynne Reinner Publishers, 1989.

GARTHWAITE Gene R. , *İran Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.

GEROGE Alexander and Robert KEOHANE, ``The Concept of National Interests: Uses and Limitations,´´, *Presidential Decisionmaking in Foreign Policy*, Alexander George (DER.), Boulder: Westview 1980.

GOLD Dore, “Iran, Hizbullah, Hamas and the Global Jihad, Jerusalem” *Center for Public Affairs*, 2007.

HUMEYNI Ruhullah, *Sahife-i İmam*, Vol. 20-21, Tahran: Müessesey-i Tanzim ve Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni 1376/1997, ss.170

IVANOV Mikhail Sergeevich , *İstoriya İran’a*, Moskova, Nauka, 1977.

KATUZYAN Muhammed Ali Humayun, *Devlet ve Camia Der İran-İnkıraz-ı Kaçar ve İstikrar-ı Pehlevi*, Neşr-i Merkez, Tahran, 1379(1960).

KATZMAN Kenneth, and Paul K. KERR, "Iran Nuclear agreement" *Washington, DC: Congressional Research Service*, 2015.

KARDAŞ Şaban, Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, 3. Baskı, 2016.

KARADENİZ Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2012.

KHOSROKHAVAR Farhad, Oliver ROY, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, (Çev: İ. Yerguz), Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

KENNETH Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between America And İran*, Random Huse, New York, 2014.

KENEŞ Bülent, *İran Siyasetinin İçyüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

KENNETH Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between America And İran*, Random Huse, New York, 2014.

- KERR Pauline, “Human Security”, (ed: Alan Colins), *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, pp.89-108
- KEPEL Gilles, *Cihat: İslamcılığın Yükselmesi ve Gerilemesi*, (Çev: I. Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul, 2001.
- KINZER Stephen, *Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri* (All the Shahs Men An American Coup and the Roots of Middle East Terror) Çev. Selim Ünal, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2004.
- KHOMENI Ayatullah Sayyid Imam Ruhallah Musawi, “Islamic Government: Governance of the Jurist”, (<https://www.al-islam.org/islamic-government-governance-of-jurist-imam-khomeini>), ET: 8.10.2017
- LINDHOLM, Charles, *İslami Ortadoğu*, Çev: Balkı Şafak, İmge Kitapevi, Ankara, 1.Baskı, 2004.
- MACRİS Jeffrey R. , *The Politics and Security of the Gulf: Anglo-American Hegemony and the Shaping of a Region*, Routledge, 2010
- MALONEY Suzanne, *Iran's Long Reach*, United States Institute of Peace Press, Washington, 2008.
- Mehmet Durmuş "Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası'."
- MENASHRI David, *Iran: A Decade of War and Revolution*, New York: Holmes&Meier, 1990.
- MCDONALD Matt, “Constructivisms”, *Security, Studies An Introduction* (Poul D. Williams) *Second Edition*, Routledge, London-New York, 2013.
- MOSLEY Leonard, *Power Play: Oil On The Middle East*, Penguin Books Inc, New York, 1974.

- NAJI Kasra, *Ahmedinejad: The Secret History of Iran's Radical Leader*, Londra/ New York I.B. Tauris, 2008
- ONAN Baskın, [ed]. *Türk Dış Politikası*, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2001.
- ORTAYLI İlber, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996.
- OĞUZ Sami, *Gülümseyen İslam; Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim*, Çev. Nazila H. Nejad, Metis yayınları, İstanbul, 2001.
- PATRICK O'Neil H. , Karl FIELD & Don SHARE, *Cases in Comparative Politics (third edition)*, W. W. Norton & Company,2010.
- PEHLİVANOĞLU Öner, *Orta Doğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, 2004.
- RAMAZANI Rouhullah K. , *İran's İslamic Revulation and the Persian Gulf*, Current History, January, 1985.
- RAMAZANI Rouhullah K. , *Independence Without Freedom: Iran's Foreign Policy*, USA: University of Virginia Press, 2013,
- ROBINS Philip, *Turkey and the Middle East*, Pinter Publishers, 1991.
- SARAY Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- SARI Cahide (Haz), *ABD Saldırganlığı: Irak ve Ötesi*, Ütopya Yayınları,2004, s.105
- SABET-SAEIDI Shahriar, "Iranian-European Relations: A Strategic Partnership?", icinde: *Iran's Foreign Policy: From Khatami To Ahmadinejad*, 'y.y.'
- SEYF İsa, "İran 'da Meşrutiyet 1906", (D.T.18), Ankara, 1960.
- SHALOM Stephen, *ABD ve İran-Irak Savaşı*, (Çev: Ozan Aksoy), Znet, 1990.
- SHEEHAN Micheal, *International Security: An Analytical Survey*, Lynne Rienner, London, 2005.

SOKOSKI Henry, Patrick CLAWSON, "Getting Ready For a Nuclear-Ready Iran",

Strategic Studies Institute, US Army War College, 2005

(<http://ssi.armywarcollege.edu/>)

SNYDER Craig A. , "*Regional Security and Regional Conflict*", Contemporary Security and Strategy, 2008.

SOMERVIL Barbara A. , *Great Empires of the Past: Empires of Ancient Mesopotamia*, New York, Infobase Publishing, 2010.

ŞAHİN Mehmet, *Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü*, (Der: İdris Bal), Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

TABRIZ Asghar Alam, "Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi", 'y.y.', 2004.

TALATTOF, Kamran, *The Iranian(Persian or Farsi)*, Princeton University. December 16, 1997.

TAKEYH Ray, "Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America's Interests", *The National Interest*, Fall 2003.

TUCIDIDES Thucydides, History of the Peloponnesian War, Penguin Books, 1954.

TÜLÜMEN Turgut, *İran Devrimi Hatıraları, Boğaziçi Yayınları*, 1998.

TİMURİ İbrahim, *Tahrim-i Tönbeği ya Evvelin Mukavemeti Menfi Der İran*, Tehran, 'y.y', 1358(1939).

UYAR Mazlum, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2004.

ÜŞÜR Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi Yayınları, 1997.

WIESEHÖFER Josef, *Antik Pers Tarihi*, (Çev: Mehmet Ali İnci), Telos Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2003.

YERGIN Daniel, *Petrol: Para ve Güç çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

NORENG Qystein, *Petrol ve İslam*, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.

SENCABI Sait, *Gozaşti Tarihi*, 'y.y.', Tahran, 1970.

FEKRI Amir Ahmad, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, Mızrak Yayınları, 1.Baskı, Şubat, İstanbul, 2011.

WENDT Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (Çev.: H.S Ertem, I Öner), Küre Yayınları, İstanbul, 2012,

MITRANY David, *A Working Peace System*, Chicago, Quadrangle Books, 1996.

HAAS Ernt, *The Uniting of Europa: Political, Social and Economic Forces*, Londra, Stevens and Sons, Stanford University Press, 1958.

ROBINSON Neil , *"The post-Soviet Space"*, *The New Regional Politics of Development*, London: Palgrave, 2004.

VAEZI Mahmud, "Security Building In Iraq," *Iranian Diplomacy*, 18 Ağustos 2010, ([http://www.irdiplomacy.ir/en/page/2086/ Security+Building+in+Iraq.html](http://www.irdiplomacy.ir/en/page/2086/Security+Building+in+Iraq.html)), ET:03.05.2018

VELİYEV Cavid, *Suudi Arabistan İran İlişkileri*, (Der: M.A. Öztürk ve Y. Sarıkaya), Kaosa Doğru İran, Ankara, Fark Yayınları, 2006.

WALTZ Kenneth N. , *Theory of International Politics*, Waveland Press, 2010; John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Publishing, 2001.

WRIGHT Robin and Peter BAKER, *Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran*,
Washington Post, Wednesday, December 8,
([http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-
2004Dec7.html?noredirect=on](http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html?noredirect=on)) 2004. ET:27.8.2018

YALÇIN Hasan B. , *International Politics as a Struggle for Autonomy*, University of
Cincinnati, 2011.

MAKALELER VE DERGİLER

ABADI S. J. Dehghani Firouz, “Emancipating Foreign Policy: Critical Theory and
Islamic Republic of Iran's Foreign Policy”, *The Iranian Journal of International
Affairs*, Vol. XX, No. 3, Summer, 2008, ss.1-26

AGHAJANI Ali, “An Analysis About the Reflection of Islamic Revulation in
Lebanon”, *Pegah Magazine*, no:220, 2008.

AĞACAN Kamil, “ABD’den Azerbaycan’a İran ve Rusya Markajı”, *Stratejik Analiz*,
Sayı.74, Cilt.6, Haziran, 2006, ss.103.

ARI Tayyar ve Ferhat PİRİNÇÇİ, “Türkiye’nin Yeni Orta Doğu Politikası ve Suriye ile
Lübnan’daki Algılamalar”, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, 2010, ss.1

ATAMAN Muhittin and Gökcan ÖZKAN, "Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir
Aşırı-Yayılmacılık Denemesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt.7, Sayı.2,
2012, ss.201.

ATAY Mehmet, "İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, Cilt:5 Sayı:3, ss.137.

AYDIN Dilek ve Arif TEKBIYIK, "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, No.5, 2007, ss.105-128

AYDIN Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, 2004, Cilt.1, ss.33-60.

ABRAHIMIAN Ervand, "The 1953 Coup in Iran", *Science and Society*, Vol.65, No.2, Summer, 2001, ss.193-194.

AKDEVELİOĞLU Atay, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi* 10, 2003.

ASLEY Richard, "Untying the Sovereign: A Double Reading of the Anarchy Problematique", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.17 No.2, 1998, ss.230

AKBAŞ Zafer ve Adem BAŞ, İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK, *History Studies*, March, 2013, ss.21-44.

BAŞKAN Birol, "Körfez'in Güvenlik Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, 2013, ss.39-62.

BAYLIS, John , "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, No:18, 2008, ss.69-87.

BELLANY Lan, "Towards a Theory of International Security", *Political Studies*, Vol.29, No.1, 1981 ss.100-105.

BİRDİŞLİ Fikret, "Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri",
DergiPark Akademik, Cilt 1, Sayı 31, 2011, ss.149-169.

BRAUCH Hans Günter, "Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik,
Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.5, No.18,
2008, ss.1-47.

BOOTH Ken, "Security and Self: Reflections of a Fallen Realist", *Critical Security
Studis: Concepts and Cases*, 1997, ss.83.

BİLGİN Pınar, "Individual and Societal Dimesions of Security", *International Studies
Review*, Vol:5, No:2, 2003, ss.203.

BUZAN Barry, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.5,
No.18,2008, ss.107-25.

BİLGİÇ Sadi, "Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım ve Türkiye'ye Etkileri", *Bilgesam
Analiz*, No:1317, Mayıs 2016

BERZEGER Keyhan, Hatemi'nin Dış Politikasında Gerginsizleştirme ve Onun İran-
Suudi Arabistan İlişkilerinin Gelişmesine Etkisi, *Uzmanlar Gözüyle Hatemi'nin
Dış Politikası* (Mehdi Zakeryan), Cilt 2, Tahran: Hemşehri Yayınları,1380-
2001, ss.71-96.

BİLBİLİK Erol, "Büyük Ortadoğu Projesi ve İran", *Jeopolitik*, Mart, 2006, Sayı:26,
ss.17.

BÖLÜKBAŞI Süha, "Turkey Copes with Revolutionary Iran" *Journal of South Asian
and Middle Eastern Studies*, Cilt.13, No.1, 1989.

CAŞIN Mesut Hakkı, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğinin Dayalı Stratejik Değişim
Araışları", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3, ss.292

- DALAR Mehmet, "İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, No.24, 2008, ss.282.
- DEMİRTEPE M. Turgut , "Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999,Cilt:5, Sayı:3, ss.25
- DEDEOĞLU Beril, "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine", *Uluslararası İlişkiler*, C.1, S.4, 2004, ss.2.
- DEMİR Ahmet İshak, "İmamiyye Şi'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, No.1, 2009, ss.43-75.
- DEVİREN Nursen Vatansever, Onur Yıldız , "Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı.44, 2014, ss.21.
- DİLEK Kaan, "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 1, 2007.
- EDLER Emanuel, "Seeds of Peaceful Change: the OSCE's Security Community-building Model", *Cambridge Studies in International Relations*, Vol.62, No.1, 1998, ss.119-160.
- ERTEM Helin Sarı, "Kimlik ve Güvenlik İlişkisinde Konstrüktivist Bir Yaklaşım: Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği", *Güvenlik Stratejileri*, Y.8, S.16, 2012, ss.181
- GENCER Bedri, "Medeniyet Ütopyası Peşinde", *Gelenekten Geleceğe*, Sayı:8, 2014, ss.54.

GÜNDOĞAN Ünal, “1979 İran İslam Devriminin, Ortadoğu Dengelerine Etkisi”,
Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:30, 2011, ss.67-73.

HALHALLİ Bekir, “Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)”, *Birey ve Toplum*, Cilt:4, Sayı:8, Güz 2014, ss.74-95.

HASSEINPOUR Bahman, “İran-Türkiye İşbirliği Bölgesel Sorunları Çözebilir”,
Ortadoğu Analiz, Cilt: 2, Sayı: 14, Şubat 2010, ss.88.

HAJI-YOUSEFI Amir M. , “Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?”,
Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Vol. 8, No. 1, Sonbahar
2009, ss.122.

HAFEZIAN Mohammed Hussein, “Iran-GCC Relations under President Ahmadinejad:
2005-2009,” *Iranian Review of Foreign Affairs*, Cilt 1, No.5, Kış, 2011, ss.87-
114.

HEYDARIAN Richard Javad, “Iran and Post-Withdrawal Iraq,” *Foreign Policy in Focus*, 3 Şubat 2012, (http://fpif.org/iran_and_post-withdrawal_iraq/),
ET:04.05.2018

HETTNE Björn, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.5, No.18, 2008, ss.87-106.

HAMZEY A. Nizar, " Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", *Third World Quarterly* Cilt.14, No.2, 1993, ss.321-337.

HUNTER Shireen T. ,” İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?”,
Avrasya Dosyası, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, ss.67.

HUNGTİNGTON Samuel P. , "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 1993,
ss.22-49.

- HOMA Katouzian, "The Significance of Economic History, and the Fundamental Features of the Economic History of Iran" *Iranian Studies*, Cilt.38, No.1, 2005, ss.149-166.
- KARAKETİR Eray, "Pers Kralı II. Kyros' un (Büyük Kyros) (MÖ 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt.2. No.3, 2016, ss.68-83.
- KARDAŞ Şaban, "Önleyici ve Dönüştürücü Yeni Güvenlik Doktrini", *Orsam Ortadoğu*, Cilt:8, Sayı:77, Kasım-Aralık, 2016.
- KAYA Zengin, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:63 Sayı:3, ss.22-23.
- KARAMAN Ahmet, "Türkiye'deki Humeyni: İranlı Dini Liderin Sürgün Günleri", *Milliyet*, 16-22 Ağustos 1987
- KESKİN Arif, "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad ve Radikal Muhafazakâr Akım", *Stratejik Analiz*, Sayı: 69, Ocak 2006, ss.59-60.
- KESKİN Arif, "İran'da Azerbaycan Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi", *Stratejik Analiz*, Temmuz, 2006, Sayı: 75, s. 31.
- KESKİN Arif, "Ahmedinecad Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", *Stratejik Analiz*, Sayı: 70, Şubat 2006, ss.76
- KHATAMI Seyyed Mohammad, "A Call For Dialogue", *Civilization*, Vol.6, Issue.3, Jun/Jul 1999.
- KRAUSE Keith Krause-Micheal C. WILLIAMS , "From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies", *Critical Security Studies*, University Of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

- KÖSE Talha, “İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti”, *SETA*, 2008.
- KILIÇ Selda, "İran'da ilk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)", *AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi*, Tarih (2002), ss.146.
- KİBAROĞLU Mustafa, “Kuzey Kore'nin Nükleer Silah Programı: Sebepler ve Sonuçlar”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, ss.154-172.
- LUCIANI Giacomo, "The Economic Content of Security I", *Journal of Public Policy*, Vol.8, No2, 1988, ss.151-173.
- MATSUNAGA Yasuyuki, “The Secularization of a Faqih-Headed Revolutionary Islamic State of Iran: Its Mechanisms, Processes, and Prospects”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol.29, No. 3, 2009, ss.468-482.
- MOZAFFARI Mehdi, "Revolutionary, Thermidorian and Enigmat Ic Foreign Policy: President Khatami and the 'Fear of the Wave' ", *International Relations*, Vol.14.No.5,1999, ss.9-28.
- MILLER Benjamin, "The concept of security: Should it be Redefined? ", *The Journal of Strategic Studies*, Vol.24, No.2,2001, ss.13-42.
- MINDLE Grant B. , "Machiavelli's Realism", *The Review of Politics*, Vol.47, No.2, 1985, ss.212-230.
- ÖZEV Muharrem Hilmi, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014" *Journal of the Faculty of Economics/Iktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt.66, No.1, 2016.
- PERKOVICH George, “Nuclear Developments in the GCC: Risks and Trends”, *Gulf Research Center*, Mayıs, 2008,
(https://carnegieendowment.org/files/perkovich_gcc.pdf), Erişim Tarihi:27.08.218

- RAMAZANI Rouhollah K. , "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic." Iran's Foreign Policy from Khatami to Ahmadinejad, *Ithaca Press Reading*, 2008.
- RAMAZANI R.K. , "Iran's Export of the Revolution: IT Politics, Ends and Means", *Journal of South Asian Rouznamaye Ettelaat*, 24 Ocak 1978, ss.26-27
- RAMAZANI Rouhollah K. , "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal* Vol.58, No.4, 2004, ss.1-11.
- RAMAZANI Rouhollah K. , "Iran's Foreign Policy: Both North and South", *Middle East Policy*, Vol:46, No:3 Summer 1992, ss.393-412.
- ROSHENDAL Jalil, "Iran's Foreign and Security Policies: How the Decisionmaking Process Evolved", *Security Dialogue*, Cilt:31, No:1, Mart, 2000, ss.106-117
- SARI İsmail, "Post-Revolution Iran's Regime Paradigm and Its Foreign Policy Trends", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Vol: 2, No: 1, 2015, ss.95-135
- SARI İsmail, "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt.2, No.1 (2015), ss.95-135.
- SANDIKLI Atilla and Bilgehan EMEKLİER, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", *Uluslararası Orta Doğu Kongresi 1-2 Kasım 2011*, 2014, ss.419-448.
- SARIOLGHALAM Mahmood, "Understanding Iran: Getting Past Stereotypes and Mythology", *The Washington Quarterly*, Vol.26, No.4, ss.70.
- SANDIKLI Atilla ve Bilgehan EMEKLİER, "İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri", *Bilgesam*, 2012, ss.40.

SERBEST Brkan, "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", *Manas Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3. 2016, ss.1-24.

SEMİZ Yaşar, Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İnan-ABD İlişkileri", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9, Nisan, 2005, ss.167.

SİNKAYA Bayram, "İnan-Suriye İlişkileri ve Suriye Halk İşyanı", *Ortadoğu Analizi*, Cilt:3, Sayı:33,2011, ss.39.

SHAW Martin, "There is no Such Thinks as Society: Beyon Individualism and Statism in International Security", *Review of International Studies*, Vol.19, No.2, 1993, ss.159-175.

STONE Alec, "What is a Supranational Constitution? An Essay in International Relations Theory", *The Review of Politics*, Vol.56 No.03, 1994, ss. 441-474.

SÜRÜCÜ Cengiz, "Otokrasi, Modernite ve Devrim: İnan'ın en Uzun Yüzyılı", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, Cilt:5, Sayı:3, 1999.

ŞAHİN Mehmet, "İnan Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 2, Sayı 4, 2007, ss.10-19

ŞAHİN Mehmet , "Şii Jeopolitiği: İnan İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu*, Cilt:1, Sayı:1, 2006, ss.39-55.

TAFLIOĞLU Serkan, "İnan, Silahlı İşlami Hareketler ve Barış Süreci", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, Cilt:5 Sayı:3, ss.47.

TAEB Saeed, Hossein KHALILI, "Security Building Priorities in Persian Gulf: An Approach to National Security Policy of Iran", *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. XX, No. 3, Summer 2008, ss.27-71.

ULLMAN Richard H. , "Redefining Security" *International Security*, Vol.8, No.1, 1983, ss.129-153.

JAHANPOUR Farhang, "Iran: The Rise and Fall of the Tudeh Party", *The World Today*, 40(4), 1984, ss.152-159.

EL-MARASHI İbrahim, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devriminden 2003 Irak Savaşına", *Avrasya Dosyası*, Cilt:13, Sayı:3, 2007, ss.23-25.

FAIRBANKS Stephen C. , "Iran: No. Easy Answers", *Journal Of International Affairs*, Vol:54, No:2, 2001, ss.448

WOLFERS Arnold, "National Security as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, Cilt:67, No:4, 1952, ss.481-502.

ARENDS J. Frederik M, "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.6, Sayı.22, Yaz 2009, ss.3-33.

WENDT, Alexander, "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası", *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, 2013, ss. 39

WENDT Alexander, "Collective Identity Farmation and The Internatiomal State", *Amercan Political Review*, Vol.88, No.2, 1994, ss.384-396.

YORDAN Carlos L. , "Vali, Nasr, The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future", *Historia Actual Online 11*, 2006, ss.227-229.

YEŞİLTAŞ Murat, "İran'mın Nükleer Söylem Siyasetini Anlamak, Eleştirel Bir Değerlendirme", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:8, Sayı:2, 2014, ss.43.

WEAVER Ole, “*Societal Security: The Concept*”, Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers, London, 1993, pp.25-26

DİĞER KAYNAKLAR

ALIYEV Vasib, *Devrim Sonrası ABD-İran İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi,

(file:///C:/Users/PC/Downloads/2006pdf), Ankara, 2007 Erişim Tarihi:

06.03.2018

Associated Press News Archive, “*Rafsanjani warns of ‘Sea of Blood’ over disputed Gulf islands,*”, 25 Aralık 1992.

Aljazeera Türk, “*Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri*”,

(<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>),

Erişim Tarihi: 13.11.2017

Aljazeera Türk, “*İran’ın Orta Doğu’daki Kılıcı: Kasım Süleymani*”,

(<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranin-ortadogudaki-kilici-kasim-suleymani>) ET:04.12.2017

Al Arabiya News, “Saudi King Abdullah urges GCC ‘To Move From Phase of

Cooperation to Phase of Union’”, 20 Aralık 2011,

(<http://www.alarabiya.net/articles/2011/12/20/183512.html>), Erişim Tarihi: 07.12.2017

Amnesty International, *Annual Report for 1974-1975*(London 1975); International

Comission of Jurists, Human Rights and the Legal System in Iran (Geneva, 1976), ss.1-27.

BAŞKAN Birol, “Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”,
(http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/birol_baskan.pdf),

ET:14.11.2017

Bazargan, “Mehdi Bazergan”, (<http://www.bazargan.com/>), Erişim Tarihi: 09.03.2018

BARDAKÇI Selma , “Bölgesel Güvenlik ve Bölgesel Çatışma Ekseninde ASEAN
Örneği” (<http://www.tuicakademi.org/bolgesel-guvenlik/>) Erişim Tarihi:

17.06.2017

Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi,
“İran’ı Anlamak”, (<http://www.bahcesehir.edu.tr/icerik/6286-irani-anlamak>),

Erişim Tarihi: 02.12.2017

BEZERGAN Mehdi, *Ettela’at*, 18 Bohman 1358(1939).

BBC, “What Happened on 11 September”,

(<http://www.bbc.co.uk/newsround/14854813>), Erişim Tarihi: 21.11.2017

Biyografi, “Humeyni Kimdir”, (<https://www.biyografi.net.tr/humeyni-kimdir/>),

Erişim Tarihi: 07.11.2017

BRONSON Rachel, “Saudi Arabia’s Intervention in Bahram: Necessary Evil or

Strategic Blunder?”, *Eurasia Review*, March 2011,

(<https://www.fpri.org/article/2011/03/saudi-arabias-intervention-in-bahrain-a-necessary-evil-or-a-strategic-blunder/>), Erişim Tarihi: 04.05.2018

BULUT Mahmut, “Bagheri: Yalvardılar Kaldım”,

(<http://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/20/f07.html>), Erişim Tarihi: 13.11.2017

BBC, “İran’da Devrim ve Rejim Muhafızları”, 2010,

(http://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100215_revolutionaryguards.shtml)

, Erişim Tarihi: 22.08.2017

Biyografi, “Salman Rüşdi Kimdir”, (<https://www.biyografi.net.tr/salman-rusdi-kimdir/>),

Erişim Tarihi: 26.08.2017

CNN TÜRK, “George Bush Kimdir”

(<https://www.cnnturk.com/2004/dunya/11/02/george.w.bush.kimdir/47834.0/index.html>), Erişim Tarihi: 21.11.2017

Central Intelligence Agency, “The World Factbook”,

([https://www.cia.gov/library/publications/the-world-](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html)

[factbook/wfbExt/region_mde.html](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html)), ET: 12.11.2017

ÇETİNSAYA Gökhan, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, *Tarih Kitap*,

(<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354876>), Erişim Tarihi: 23.11.2017

ÇAMLI Manas, “İran’ın Dini ve Mezhebi Azınlıkları”, *Tebriz Araştırmaları*, 2016,

(<http://tebaren.org/?p=356>), Erişim Tarihi: 14.05.2017

Economist, “Iran’s Miracle That Was”, 20 December 1975

Kim Kimdir, “Abulfeyz Elçibey”, (<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=6>),

Erişim Tarihi: 13.11.2017

Ekodialog, “Ekonomik İşbirliği Örgütü”,

http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/ekonomik_isbirligi_orgutu.html,

Erişim Tarihi: 25.08.2017

El Jazeera Türk, “Irak Sicilimde Kara Leke”,

(<http://www.aljazeera.com.tr/haber/powell-irak-sicilimde-kara-leke>), Erişim

Tarihi: 04.05.2018

BM Enformasyon Merkezi, “*Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi*”,
(http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Diplomatik_Iliskiler_1961.pdf), Erişim

Tarihi: 19.08.2017

DULBERG Melissa, “*The Pax Romana*”, *Ancient Civilizations*, ‘y.y.’,

(<http://www.ushistory.org/civ/6c.asp>), ET:16.04.2018

Filozof.net, “*Ebu’l Hasan Beni Sadr Kimdir, Hayatı, Dönemi Hakkında Bilgi*”,

(<http://www.filozof.net/Turkce/tarih/tarihi-kisilikler-sahsiyetler/39971-ebu-l-hasan-beni-sadr-kimdir-hayati-donemi-hakkinda-bilgi.html?showall=&start=1>),

Erişim Tarihi: 11.07.2017

F. George Gause III, “*The İllogic of Dual Containment*”, *Foreign Affairs*, March-April,

1994 (<https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/1994-03-01/illogic-dual-containment>), Erişim Tarihi: 02.05.2018

Imam Khomeini, “*İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*”, ([http://www.imam-](http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048)

[khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048](http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048).)

, Erişim Tarihi: 15.08.2017

Imam Khomeini, “*İmam Humeyni Kimdir*”, ([http://www.imam-](http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1490&h=22&f=23&pid=1591)

[khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1490&h=22&f=23&pid=1591](http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1490&h=22&f=23&pid=1591)),

Erişim Tarihi: 07.11.2017

İran Araştırmaları Merkezi(İram), “*Ekber Haşimi Rafsancani Hayatını Kaybetti*”,

(<https://iramcenter.org/ekber-hasimi-rafsancani-hayatini-kaybetti/>), Erişim

Tarihi: 09.11.2017.

İran Kitap Haber Ajansı, “29 Ekim; Dünya Büyük Kıros ve Kıros Silindiri Günü”, 2013

(<http://www.ibna.ir/tr/doc/report/184149/29-ekim-d%C3%BCnya-b%C3%BCy%C3%BCk-kiros-ve-silindiri-g%C3%BCn%C3%BC>), Erişim Tarihi: 02.10.2017

İleilgili.org, “Bölgesellik Nedir? Bölgesellik Ne Demek”

(<http://nedir.ileilgili.org/b%C3%B6lgesellik-nedirnedemek-ileilgili-bilgiler.html>), Erişim Tarihi: 17.06.2017

Osmanlı Web Sitesi, “Kasr-ı Şirin Antlaşması”,

(<http://www.osmanli700.gen.tr/olaylar/olayk9.html>), ET: 23.08.2017

Stratejik Ortak, “Ortadoğu Ülkelerindeki Şii-Sünni Oranı”,

(<https://www.stratejikortak.com/2015/10/ortadogu-ulkelerindeki-sii-sunni-oranlar.html>) ET:04.12.2017

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri

Bakanları Ortak Deklarasyonu”, (http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa), Erişim Tarihi: 20.

JAFARY Asghar , *The Iranian International Relations After the Islamic Revulation*,

Eteelat Publication, Tehran, 2004.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi”,

(<http://www.mfa.gov.tr/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi.tr.mfa>), Erişim Tarihi: 28.08.2017

Tuğrul Sarıkaya, ”İran ve Velayet-i Vakıh-Rehberlik Kurumu”, *Politik Akademi*, 2013,

(<http://politikakademi.org/2013/02/iran-velayet-i-fakih-rehberlik-kurumu/>), Erişim Tarihi: 08.08.2018

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “İran’ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu”,

(http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf),

Erişim Tarihi: 02.012.2017.

TURAN Davut, “Ahmedinejad ve İran-Türkiye ilişkilerinin Geleceği”,

(http://www.tasam.org/trTR/Icerik/270/ahmedinejad_ve_iran__turkiye_iliskilerinin_gelecegi), Erişim Tarihi: 20.5.2017

Tebyan, “İran ve Rehberlik Makamı”, (<https://article.tebyan.net/184603/%C4%B0ran-ve-Rehberlik-Makam%C4%B1-3>), Erişim Tarihi: 08.11.2017

Tuiç Akademi, “I.Körfez Savaşı(1991)”, (<http://www.tuicakademi.org/ikorfez-savasi1991/>), Erişim Tarihi: 10.11.2017

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, “İslam İşbirliği Teşkilatı”,

(<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>), Erişim Tarihi: 24.08.2017

Türkçebilgi, “Ajax Operasyonu”, (https://www.turkcebilgi.com/ajax_operasyonu),

Erişim Tarihi: 9.10.2017

Türkçe Vikipedi (IPFS), “Halkın Mücahitleri Örgütü”,

(https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Halk%C4%B1n_M%C3%BCcahitleri_%C3%96rg%C3%BCt%C3%B1.html), Erişim Tarihi: 16.08.2017

Tarih Komplo, “İranganate Skandalı”, (<http://www.tarihkomplo.com/2015/04/iranganate-skandal.html>), Erişim Tarihi:10.10.2017

SALIHI Emin, “Ortadoğu’da Oluşan Dengeler ve Şii Hilali Söylemleri”, *Bilgesam*,

2011, (http://www.bilgesam.org/incele/1174/-ortadogu%E2%80%99da-olusan-yeni-dengeler-ve-%E2%80%9Csii-hilali%E2%80%9D-soylemi/#.WirCxIV1_IW), Erişim Tarihi: 08.12.2017

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “*The PKK strategy In Europe To Placae Turkey On Trial Foreign Policy Research Institute- Michael Radu- 26*

February 1999”, (http://www.mfa.gov.tr/_p_the-pkk-strategy-in-europe-to-place-turkey-on-trial-foreign-policy-research-institute---michael-radu---_february-26_-1999__br_march-1_-1999__p__p__p_.en.mfa), Erişim

Tarihi: 04.05.2018

Milliyet Gazetesi, “*Almanya İran’ı Mahkûm Etti*”,

(<http://www.milliyet.com.tr/1997/04/11/dunya/iran.html>), Erişim Tarihi: 20.11.2017

Milliyet Gazetesi, “*Nükleer Rapora Doğru Gerilim Dorukta*”,

(<http://www.milliyet.com.tr/nukleer-rapora-dogru-gerilimdorukta/dunya/dunyadetay/08.11.2011/1460411/default.htm>), Erişim Tarihi: 29.8.2017

NAZ Ela, “*Mehdi Bazergan*”, Eistanbul, 2014

(<https://www.istanbul.com/forum/t269046-mehdi-bazergan/>) Erişim Tarihi: 11.07.2017

Wikipedia, “*Merve Kavakçı*”,

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Merve_Kavak%C3%A7%C4%B1), Erişim Tarihi: 12.01.2016

YILDIRIM Zafer, “İran’ın Irak Politikasında Şattularap Suyolu Sorunu”,

<http://www.tasam.org/tr->

TR/Icerik/4005/iranin_irak_politikasinda_sattularap_suyolu_sorunu

Erişim Tarihi: 21.08.2017

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Müslüm ACAR
Tez Adı	Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Bölgesel Güvenliğe Yansıması
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 06.17.2018
İmza :